

Patibandu Venkata Subba Rao.

VTH form.

7-37

S. S. Board High School  
Gunnaravaram

Зайнаров

దేశీయులయభివృద్ధికిఁ జరిత్రములె యాధారములు. పూర్వ

కాలమున నసమానభ్యాసినొందినజాతి కాలవశమున నడుగుటయు  
నాగరకప్రపంచముమొగ మెఱుంగని యాటవికజాతి యమోఘ  
విజ్ఞానము నార్జించి ప్రపంచమునఁ బైచేయుదుగుటయుః జరిత్రయు  
లలో మనము పఠించుచున్నారము. కాలమునకుఁ గలశక్తి యమోఘ  
మైనది. ఉచ్చనీచదశలు ప్రపంచమునందున్న సర్వవస్తువులేగాక వస్తు  
నిర్మాతయగు భగవంతుఁడు సైత మొందుచున్నటుల మనపురాణములు  
వాకొనుచున్నవి.

H Satyavaram and Rao

చరిత్రవాఙ్మయమును సానురాగదృష్టితోఁ జూచితమేని భరత  
ఖండమునఁగల తక్కినజాతులతో నెందును దీసిపోవనిదిగా “నాంధ్ర  
జాతి” కనుపట్టుచున్నది. ఆంధ్రులలోఁ గవీశ్వరులుకలరు; చక్రవర్తులు  
గలరు; జ్యోతిశ్శాస్త్ర గణితశాస్త్రమర్మములు గనిపెట్టిన మహామహు  
లు గలరు. ఆంధ్రదేశమునంతయుఁ జక్రముత్రీప్సినటులఁ ద్రిప్సి  
బుద్ధిబలముచేఁ బోటుదనముచే నసమానఖ్యాతివహించిన మంత్రీసత్త  
ములు కలరు. కోలాచల మల్లినాథునివంటి వ్యాఖ్యాతను, విద్యార  
ణ్యులవంటి యాత్మజ్ఞుని, యేలేశ్వరోపాధ్యాయునివంటి శాస్త్రజ్ఞుని,  
కుమారిలభట్టునివంటి కర్మవాదిని గాంచిన రత్నగర్భయగు నీ యాంధ్ర  
భూమి ప్రతిభ యెంతగొనియాడిన నతిశయోక్తి కానేరదు. కేవల  
స్తోత్రపాఠముల వృద్ధిసూచకములుకావు. పూర్వుల విఖ్యాతులన్నింటిని  
నొక తెగవారు చరిత్రగంధములలోఁ జేర్చవలయును. కవులు వాని  
భావగీతములలోఁ బల్లెపాటలలోఁ బదములలోఁజేర్చి మఱచిపోయిన  
యాంధ్రప్రతిభ మాతృభూమిలో నొక్కమాటు ముక్తకంఠముతో  
సోదరులచే గానము చేయింపవలయును. వీరమాతలు శిశువులకుఁ బసి  
నాటనుండియే యాంధ్రవీరుల విక్రమముల జోలపాటలుగఁ బాడవల  
యును. సర్వతోముఖులుగ నాంధ్రసేన యీవిధముగ జరిగెనేని ప్రతిభా  
వంతమగు నాంధ్రజాతి మాధునికయుగమునఁ దొల్లింటి కీర్తితో నుల్ల  
సిల్లు ననుటకు సందియములేదు. అంతటి స్వాభిమానము మాతృభూమి  
పైఁ గలిగింపవలసినవారు కవులె. ఆభారము కవులదె. *Radhakrishnan*

*Rudicaba*

V/L Farm:

Benedict Hülshof



చరిత్రగ్రంథములు చాలినన్ని యాంధ్రదేశమున లేవు. వాఙ్మయచరిత్రము బహిరంగకాగము దాల్చినదెగాని దానికి హృదయకోశము, జీవకళ, అస్థిపంజరము, రక్తమాంసము లేర్పడలేదు. శాసనపరిశోధనము, చరిత్రపరిశోధనము సాగవలసి యున్నది. మానవజీవితమునకు, సాంఘికములకు, శాస్త్రీయ రహస్యములు గ్రహించుటకుఁ జాలినన్ని గ్రంథము లింక నాంధ్రవాఙ్మయములోనికిః బరివర్తనము కాలేదు. ఆంధ్రకవుఁ చరిత్రము, ఆంధ్రవాఙ్మయ చరిత్రము, ఆంధ్రవిజ్ఞానసర్వస్వము, ఆంధ్రపత్రిక లోనగునవి యాంధ్రసారస్వతమునకు జీవకళల సమకూర్పుచున్నవి. ఈయదనున నాంధ్రులు తమ ప్రత్యేక వ్యక్తిత్వమును నిలువఁజెట్టుకొనుటకు సహస్రశస్త్రములతోఁ బాలువడి దేశచరిత్రమునకు వీరుల జీవితములకు రాజవ్యులజీవితములకు వలయు సారస్వత పరిశోధనము తీవ్రకృషితోఁ గావించి విషయ సాగ్రహము జేయవలసి యున్నది. ఇది మాఝగ్ధామిచేవా పగాయనా లగు ప్రత్యా గ్రహింపు విధియై యున్నది.

ఆంధ్రవాఙ్మయము, ఆంధ్రగాజులను, ఆంధ్రపీఠమును గూర్చిన ప్రత్యేకచరిత్రములు మన ప్రతిభ గ్రహించుటకుఁ బాట ముఖ్యములైనవి. ఇతర సారస్వతములలో స్వదేశాభిమానము, స్వభాషానామానము, స్వజాత్యభిమానము కలిగించు గ్రంథములు పెక్కులు కలవు గాని మన సారస్వతమున కట్టియవృష్టము కలుగలేదు. ప్రాచీనకవులెల్లరు ప్రబంధనిర్మాణముతోఁ గాలము గడపిరి. ప్రబంధ నిర్మాణ మొక చక్రము వంటిది. ఒకటే యీకారము. ఒకటే పరివర్తనము. ఒకటే యుపయోగము. ప్రతిబిఁబడటములుగూడఁ జెక్కు లేదు బయలుదేరినవి. “గతానుగతికో లోకః” యనినటుల నొకడుపోయిన ప్రాచీనోపయోగ రెండవవారికి సుగమమైనది. స్వతంత్రభావములు, స్వతంత్రకల్పనములు మఱచిపోయిరి. ఈ ప్రబంధయుగము లోనే నాటక యుగము, నవలాయుగము బయలు వెడలినవి. సారస్వతమీ విదిత్రగ్రంథసముదాయముతోఁ బరివర్తనములొందుచు మఱలఁబూర్వ పథమున నేగుచు నాగోళించు తఱి బతులు వెడలిన. చరిత్రయుగము.



T. A. B. S. S. S.

ఆంధ్రసేవ గావించుటకుఁ బెక్కుగ్రంథములు విద్యాధకులు వ్రాయుచున్నారు. ప్రత్యేకాంధ్రప్రతిభాదీక్షములను వెల్లడించు గ్రంథములు మిగుల నరుదుగా నున్నవి. ఆంధ్రసామాజ్యచక్రిములను ద్రిప్పి భాషకు, దేశమునకుఁ జాలిసూతసేవఁ గావించి యిహపరముల యందుఁ గృతార్థులైన మన కాదర్శప్రాయులైన మహానుభావుల యుత్తమజీవితములె మనకుఁ బఠనార్హములు. అట్టివారిలో స్వార్థత్యాగులు, వీరచూడామణులు, స్వామిభక్తిపరాయణులగు నాంధ్రమంత్రులు దేశమున కాదర్శప్రాయులు. అట్టి వీరాగ్రగణ్యుల జీవితములు గొన్నిభాగములగుఁ బఠిత్రానుకూలముగఁ బ్రయించి భాషాసేవ, యాంధ్రసేవ గావించుటకే మేమీ యాంధ్రమంత్రుల జీవితమును వ్రాసితిమి. ఇది ప్రథమభాగము. ఇందు మహామహులగు పదిమంది మంత్రులజీవితములు చరిత్రానుకూలముగ సేకరించితిమి. ఇది కేవల చరిత్రముకాదు. కేవల కల్పితముకాదు. కథాకాలములు మూత్రిము తెల్పి చర్చనీయాంశములు, భిన్నాభిప్రాయములు, వివాదాంశములు వదలి మానవజీవితాదర్శకముగా నుండునట్లు సీచరిత్రగ్రంథమును పాఠకుల కాసక్తగలిగించుటకై ప్రాచీనకవుల పద్యములను గణానందర్శములలో నిమిడ్చి నూతనమార్గముగ సీగ్రంథమును వ్రాసియున్నారము. ఈవిధముగఁ బదిమందికి మించని మంత్రులచు దీసికొని యొక్కొక్కభాగము చొప్పునఁ బ్రకటింపఁదలంచి చరిత్రాంశములను సేకరించుచున్నారము. ఆంధ్రులలో మంత్రీపదవి సలంకరించి కవితారాజ్యము, ప్రభునిసామాజ్యమును సమముగా నెలయించిన ధన్యులు వేలఁకొలది గలగుగాని వారజీవితములు సంపూర్ణముగ సేకరించుట నుష్టరము. కావ్యములలోఁ గృత్యాగులయందుఁ దలఁపఁగాఁ గొన్నిటిని నామములు, పరాక్రమములు మూత్రిములు వ్రాయుచున్నవి. ఇతర చరిత్రాధారములు లభించినగాని జీవితచరిత్రము వ్రాగు వీలు చిక్కదు. దేశభాషలలో నట్టి యాధారములు చాలవును. చెన్నపనేశ్వరుఁడు, గురుమల్లికార్జునశాస్త్రితారాధ్యులు, విశ్వేశ్వరశివదేవికులు, సామంతరాజులు, గణపమాధ్యుఁడు, బెజ్జనాశి అన్నమా



త్వండు లోనగు నాంధ్రశూరుల జీవితములు సంపూర్తిగ గ్రహింప  
నాధారము లింతవఱకు లభింపలేదు. వీరల నాంధ్రమంత్రుల జీవిత  
ములోఁ జేర్చుటకు వలయునన్ని గ్రంథాధారము లాంక్షింపవలసియున్న  
ది. శాసనములలోఁ జరిత్రములలోఁ గృత్యాదులలోనున్న స్వల్ప  
వర్ణనాంశములు జీవితనిర్ణయమునకుఁ జాలవు. ఇందులకై ప్రత్యేక  
కృషి యావశ్యకము. ప్రబంధముల సహాయము చరిత్రములకుఁ  
జాలదు. అందుఁ జరిత్రసాధనము లుండునుగాని కథాంశము లుండవు.  
కథాంశము, జీవితములు వ్రాయు నాచారము మనలోఁ బూర్వము  
లేదు. కాన నూతనాంశసంగ్రహణము గుస్తరమే. దృష్టాంతముఁ  
జూడుఁడు. రాజేంద్రచోడుఁడు ఇటువదియొక్కవేయి గ్రామముల  
కధిపతి. అతనిమంత్రి కొమ్మనామాత్యుఁడు కార్యఖడ్గప్రసాదము.  
కొమ్మనామాత్యుని విక్రమమును గేయూర బాహుచరిత్రములో  
నిటుల మంచనకవి వర్ణించియున్నాఁడు:

సీ॥ సెలకట్టవాఁటునఁ జెలఁగి రెంటిని మూఁటిఁ

గూడ గుఱ్ఱంబుల గుదులు గుచ్చుఁ

బ్రతిముఖంబగు నరపతుల కత్తశమునఁ

గడిమిమై వీపులు వెడలఁబొడుచు

బందంపుగొట్టయడ పగిది నేనుంగుల

ధారశుద్ధిగ నసిధార దునుముఁ

నదియించుఁ బగిలించుఁ జేతులఁటవో

వడిఁ గాండమేసి మావంతులతలలు

వే॥ గీ॥ తలపుడికి వ్రేసి మావంతులతలలు శత్రు

రాజశరములుఁ ద్రొక్కించు రాగెఁ దిరుగ

వాగె నుబ్బెడు తన వారువంబుచేత

మహితశౌర్యంబు కొమ్మనామాత్యవరుఁడు॥

ఇట్టి కొమ్మనామాత్యుని జీవితము మంత్రుల చరిత్రములోఁ

జర్పదగినంత లభింపకపోవుటకలఁట బరితాపకరాంశ మింకొకటి



యుండదు. ఇటులె వీరశంకర్ మణులగు పలువురు మంత్రుల జీవితము  
కాలగర్భమునఁ గలసిపోయినది. ఉద్ధరింప నెవరికి సాధ్యము!

మే మీ యాంధ్రమంత్రులచరిత్రము వ్రాయుచున్నామి ముప్పది  
యిద్దఱుమంత్రుల చరిత్రము నుపయోగించుకొనవచ్చునని యూహించి  
చిత్రమిగాని యందుఁ జరిత్రమున కందని యభూతకల్పనములు, సమ  
కాలికులు నమ్మజాలని యమానవచర్యలు స్త్రోత్రాశయము లుంటచే  
స్వయంకృషిచే సీగ్రాధము పూర్తిచేయవలసి వచ్చినది. మంత్రీత్వ  
మున మిగుల మెలఁకువఁజూపి యాంధ్రదేశభాగములో దైవముగ  
భావంపఁబడు బ్రహ్మానాయని మేము మంత్రులలోఁ జేర్చితిమి. ఆతని  
శూరులలోఁ జేర్చుటకంటె మంత్రులలోఁ జేర్చుటయే ముఖ్యము.  
శూరత్వము, రాజ్యాంగనైపుణ్య మితనియెడ సహజగుణములు.  
ఈచరిత్రగ్రంథరచనమున మాకాధారములై తోడ్పడిన గ్రంథనాను  
ములు తెలుపుటయు నాయాగ్రాంథకర్తలకు మాకృతజ్ఞతఁ దెలుపు  
టయు ముఖ్యకర్తవ్యము.

ఆంధ్రులచరిత్రము 11 భాగము.

వీరభాగవతము

పల్నాటి వీరచరిత్రము

వెలుగోటి వంశచరిత్రము

భాస్కరోదంతము

హిందూమహాయుగము

మహమ్మదీయ మహాయుగము

ఆంధ్రకవుల జీవితము: కం॥ పీ॥

ఆంధ్రభాషాభూషణము

స్థానశ్వర చరిత్రము

నిశకుమార చరిత్రము

ముప్పదియిద్దరు మంత్రుల

చరిత్రము

కొండవీటికై ఫీతు.

కొండవీటి సామ్రాజ్యము

కరిణీకోద్ధానిని

చాటుపద్యమణిమంజరి

కణ్ణాటరాజ్య కథాసారము

(జ॥ రా॥)

తిమ్మర్సుమంత్రీ చి॥ పీ॥

తిమ్మర్సుజీవితము గు॥ రా॥

కృష్ణరాయల నిధనకాలము

కె॥ కె॥ ల॥

గుంటుపల్లి భాస్కరచరిత్రము

ముత్తనామాత్యచరిత్రము

ఈ గ్రంథములనెగాక యితరగ్రంథములనుగూడఁ బఠశీలించి  
నారము. ఈయత్నమునందలి గూఢోపములు విచారించి సుసే  
లోకము మన్నించినవో ఇట్లులే ఆధ్మికాజన్యుల జీవితము, అంధ్రవీ  
రుల జీవితము వ్రాయవలయునని ముత్సాహము కలదు.

చరిత్రాధారము లభింపని మారుమూలనుంటచే నింకఁగొన్ని  
యాధారములఁ జచ్చింప వీలులేకపోయినది. ప్రకటింపఁ గారణాంతర  
ములచే వీలుగాక దాఁచిన యాపొత్తమును ముద్రించి మాభాషా  
సేవ లోకమునకు వెల్లడించిన మ. రా. రా. శ్రీ అయ్యునికి పేరిట  
రమణయ్య పంతులువారికి మాకృతజ్ఞతఁ దెలుపుమన్నారము.

నందిగామ,  
ది 1—5—23.

ఇట్లు సుధీనిధేయులు,  
శ్రీమాద్విరమణ కవులు,  
శతావధానులు.

పే.

తెప్ప

టప్ప

రక

తక్క

సద్ద

౧౧౧

క్రీ. శి. ౧౫౨౫

౧౫౩౦



## అభిప్రాయములు

ఆంధ్రకవితాభూషణులగు శ్రీ శేషాద్రిమణికవులచే రచింపఁ బడిన యాంధ్రమంత్రమును నూతన గ్రంథము ప్రథమభాగము సాకల్యముగఁ జదివితేని. మన మాతృభాష విమర్శనపరిశోధనములందు వెనుకఁబడియుండటచే నట్టి లోపమును దీర్చునెంచి తమ సాహకారము సంతయును బ్రాచీనశాసనాదిపరిశోధనమునందు వెచ్చింపఁబూను కొని కడుశ్రద్ధతోఁ బనిచేయుచున్న యీ గ్రంథకర్తలు కడు సంతోష నీయులు.

ఈ గ్రంథమునందు శాశ్వతకీర్తులగు పదిమంది యాంధ్రామాత్య శ్రేష్ఠుల జీవితములు పొందుపఱుపఁబడి యున్నవి. గ్రంథకర్తల పరిశోధన విస్తృతినిబట్టిచూడ నీ గ్రంథమును వారాధ్రినారస్వతిమునఁ బరిశోధన భాగమునకు సమర్పింపవలెనని ప్రథమకుసుమముగా భావింపవచ్చును. ఆంధ్రప్రదేశుల ప్రోత్సాహమునుబట్టి యితర భాగములు క్రమమున వెలువడఁగలవు.

గ్రంథకర్తలి కడు సరియగు నున్నది. భాష పరిష్కరముగ నున్నది. గ్రంథమునందలి యాహులును నభిప్రాయములును స్వతంత్రపరిశీలన గాంభీర్యముచే నొప్పాటుచుఁ బ్రాచీనశాసనాదిపరిశోధనమునఁ జెక్కుడు గౌరవమును ప్రోత్సాహమును గలుగఁజేయుచున్నవి.

ఈపుస్తకము ఉన్నతపాఠశాలలయందుఁగాని కళాశాలలయందుఁగాని పఠనీయముగ నిర్ణయింపఁబడుట కెల్లవిధములఁ దగియున్నదని నాయభిప్రాయము. బహుకాలపరిశ్రమచేఁగాని యొనగూరిని యీ గ్రంథమునకు మదరాసు పెట్టుబుక్కు కమిటీవారుకూడఁ దగు ప్రోత్సాహము నొసంగెదరని నమ్ముచున్నాము.

ఇట్లు బుధజనవిధేయుడు,

నందిగామ,  
25-8-23.

చెలువపల్లి వేంకటప్పయ్య, బి. యే. యల్. టి.,

ప్రధానోపాధ్యాయుడు, బోర్డు హైస్కూలు.



శ తావధానాలు సుప్రసిద్ధపరిశోధకులునగు శ్రీ శేషాద్రి రమణ కవులచే రచింపబడిన “ఆంధ్రమంతులు” అను గ్రంథము నామూలాగ్రము పఠించి యనేక నూతనాంశములను నేర్చుకొంటిని. ఆంధ్రజాతీయైక్య ప్రత్యేకతను నిరూపించి తొల్లిటివైధవమును గీర్తనము జేసి యిక్కాలమున నెంతో ధన్య లగుచున్నారు. అట్టివారిలో నీకవులు ప్రథమగణ్యులు.

వీరిదివఱకు పాపారాయ నిర్యాణమును వీరరసప్రభావ నాటక రాజమును వాసి యాంధ్రుల శౌర్యసాహసముల వెల్లడిచేసిరి. వసుధర యను చరిత్రాత్మికమగు నవలను వ్రాసి, ఓరుగంటి కాకతీయసామ్రాజ్యచరిత్రమును మనోహరముగ వర్ణించిరి. ఇష్టాంధ్రమంతుల ప్రతిభావిశేషమును స్వామికార్యసిర్వహణప్రవీణతను శౌర్యగాంభీర్యాద్యుత్తమగుణములను గీర్తించి కృతకృత్యులై రి.వీరికి యధార్థమునగా నా సక్తి మెండు. వీరు పుక్కిటిపురాణములను వాడుకలోనుండు గాథలను బ్రమాణములుగా స్వీకరింపక సూచించి విమతురు. శాసనములను సమకాలికుల యభిప్రాయములను బరిశీలించి నిజమును దెలిసికొనఁ బ్రయత్నింతురు. ఈగ్రంథములు చదివినవారికెల్ల వీరిసత్యప్రియశ్రుతి, పరిశీలనాపటిమ సువ్యక్తము కాఁగలవు. ఇట్టి యుత్తమగ్రంథము ప్రత్యాంధ్రుఁడు చదివి గర్వపడఁ దగినది.

వచనశైలి ధారాళము, మృదుమధురము. దీర్ఘసమాసబంధురముగు ప్రబంధశైలిగాక, రసోచితమగు ప్రబంధశైలిగాక, రసోచితము చరిత్రమున కనుకూలమగు డేటయు నీటుదనమును గలది. దీనిని బాఠశాలలోని ఉన్నత తరగతుల విద్యార్థులకును ముఖ్యముగా కళాశాలా విద్యార్థులకును బఠనీయముగ నేర్పఱచి తమధర్మమును సక్రమముగా నిర్వహింతురని నమ్ముచున్నాను. విద్యార్థుల హృదయక్షేత్రములలో స్వదేశ స్వజాత్యభిమానబీజముల నాటినవి యిట్టి యుత్తమగ్రంథములే. ఇట్టి గ్రంథములను జెక్కింటిని వ్రాసి ఆంధ్రభాషకును ఆంధ్రజాతికిని విశేషముగ కీర్తిని గడించుటకుఁ బరమేశ్వరుఁడు వీరికి ఆయురారోగ్యముల నొసంగుఁ గాత! సుజన విదేయుఁడు.

నందిగామ, ( చిత్రలహరి వేదబ్రహ్మగాములు, బి. వి. యల్. టి.,  
 ౧౯౩౩-౩౪. ) పుట్టి పేరు శ్రీ. వి.



ప్రసిద్ధకవులు శతావధానులునగు శ్రీ శేషాచారిమణకవులచే రచింపబడిన “ఆంధ్రమంత్రుల చరిత్రము-ప్రథమభాగమును” బరించి తిని. ఇందు శూరాగ్రేసరులు, నీతిశాస్త్రకోవిదులు, కవితాధునీకులును త్యాగశీలురు నగు పదిమంది యాంధ్రమంత్రుల జీవితములు నాకల్పముగ వివరింపబడినవి. ఇట్టి మహామహుల జీవితములు ప్రజల కాదర్శప్రాయములై యాంధ్రవ్యక్తిత్వోన్నత్యమును జాటుచు నాంధ్రదేశచరిత్రమున కెంతయు వెలుగుఁజెట్టుచున్నవి. దేశీయులగు మహాపురుషుల జీవితములే దేశచరిత్రములగునని కార్లెల్ (Carlyle) అను నాంగ్ల గ్రంథకర్త చెప్పియున్నాఁడు. ఇట్టి మహాపురుషులచరిత్రము చదువగులను భావపూరితులనుజేసి వాచిస్పాదయస్సీమలలో జాతీయచింతముల నాటుననుటలో సందియములేదు.

గ్రంథకర్త లుత్కృష్టములగు శిలాశాసనాదులఁ బరిశీలించి చరిత్రాంశములను సేకరించి యీ గ్రంథమును రచించి యింతయునరాని దేశ సేవగావించినందులకుఁ శ్రీశంసావాత్ములు. ఆంధ్రవాఙ్మయమునకు ఆంధ్రనూతకు వీరలొసంగిన కుసుమరాజములలో నీ గ్రంథము ప్రథమపుష్పము. ఇది ప్రత్యాంధ్రుఁడు పరిపఁదగిన యుత్తమగ్రంథము.

గ్రంథము దోషరహితమైనభాషలో సులభమైన శైలిలో వ్రాయఁబడి చదువుట కుత్సాహకరముగ నున్నది. ఈగ్రంథము ఉన్నతపాఠశాలలయందుఁ గళాశాలలయందుఁ జదువు విద్యార్థులకుఁ బఠనార్థముగ గ్రంథముగ నుండిన సుపయోగముగా నుండఁగలదు.

పతనార్థమగు ఆగ్రంథరాజమును పతనగ్రంథముగ నిర్ణయించి ఉన్నతవిద్యనభ్యసించు విద్యార్థుల మాతృదేశభిమానులను గావించుచున్నపురి Text-book Committee వారు తోడ్పడెదరిని హృదయపూర్వముగ నమ్ముచున్నాను.

ఆంధ్రవాఙ్మయమునకు సేవఁజేయుచున్న యీకవులకు భగవంతుఁ డాయురారోగ్యాదికములు ప్రసాదించుఁగాత!

నందిగామ, } భాగవతుల రాఘవేంద్రశాస్త్రి, బి.యే., యల్. లో.  
50—8—23. } పో. హై. స్కూలు.



## విషయసూచిక



మండంగి బసవేశ్వరుడు	౧
శీలము బ్రహ్మనాయకుడు	౧౫
తిక్కన నామయా	౨౦
సోపరాజు రామప్రభాచి	౨౬
శిష్యతిక్కనమంత్రి	౩౦
మాధవ విద్యారణ్యులు	౩౧
మాధవమంత్రి	౩౭
నాథుల తిమ్మరుసుమంత్రి	౪౦
రామయభాస్కరమూర్తి	౧౦౯
అక్కన్న మాదన్న మాతూలు	౧౧౬



1257

# ఆంధ్రమంత్రులు.

## మండంగి బసవేశ్వరమంత్రి

“పెద్దలకేండు పెన్నుద్దలమొదలు | బుద్ధులప్రోత్ విబుధనిధానంబు  
అమితవచోరాశి సుమనోనురాగు | డమలినచిత్తు డుద్యక్తజాన్వితుడు  
సకలవీణాప్రదీణకళావిమండు | అకలంకనాదవిద్యాపండితుండు  
బసవండు జంగమప్రకరంబుదాచు | నసలార యొలగంజైయుండెనత.”

బసవేశ్వరుడు శ్రీశైలముచేతఁగల హింగు శ్వరమునఁగు  
గల మండంగి మాదిరాజు మదాలాంబికలకు జనియించెను. ఈతని  
జననమునుగుఱించి యొకవిచిత్రమగుకథ బసవపురాణములో వ్రాయఁ  
బడియున్నది. మదాలాంబికయు మాదిరాజును సంతానహీనులై  
యనేకవ్రతములుసల్పి క్షేత్రములసందర్శించి విఫలమనోరథులై కామ్య  
దాయకుడగు నందీశ్వరునకు ముడుపుఁగట్టిరి. కొలఁదికాలమునకు  
మదాలాంబికకు జాహ్నుగలక్షణములు తలసూపెను. నవమాసములు  
మోసినను మదాలాంబిక గర్భమునఁ దనయుఁ డుద్భవింపఁజాలెను.  
నానాఁటికి గర్భము భారముకాఁదొడంగెను. ఇట్లు నానావస్థలకులొనై  
మదాలాంబిక మూఁడుసంవత్సరము లధికశ్రమతో బ్రాణముభరిం  
చెనుగాని యాయమశ్రమకు విముక్తియు సంతానప్రాప్తియు జేకూర  
దయ్యె. గర్భభారము సహింపఁజాలక మదాలాంబిక మాపురమునఁ  
గల శివాలయమునకేగి నందికేశ్వరునిపూజించి నాస్థాంగదండప్రణా  
మములాచరించి తనయవస్థ నగతమునొందించి సద్గుణశోభితుఁడు చిరా  
యుష్మంతుఁడునగు తనయుని దయచేయుమని పలువిధములఁ  
బ్రార్థించి నిజమందిరమునకరిగెను. ఆనాటిరాత్రి మదాలాంబిక కొక  
స్వప్నమువచ్చెను. అందు నందికేశ్వరుఁడు ప్రత్యక్షమై నేనే నీగర్భ  
మాననుఁటిననియుఁ గొలఁదిదినములలోఁ దేజోధనుడగు కుమారుఁడు



నా యంశముచే జనించుననియు నాతనికి “బసవేశ్వరుడు” అని నామకరణముగావింపుమనియు శైవాచారప్రచారమును గావించుటకై నీతనయుడు మిగులఁ బాటువడుననియు వాకొని యదృశ్యుడయ్యెను. శుభముహూర్తమున మదాలాఁబికగర్భమున బాలకుడుజనించెను. స్వప్నానుసారముగ నాబాలకునకు బసవేశ్వరుడని నామకరణము గావించి జననీజనకులు మిగుల గారాబముతోఁ బెంచసాగిరి. ఈశ్వరవర ప్రసాదముచేజనించిన యాశీశువు దినదినవర్ధమానుడై పంచాబ్దమున విద్యాభ్యాసముగావింపఁ గొలఁదికాలములో సర్వశాస్త్రపారంగతుడయ్యెను. ఒక శుభముహూర్తమున బసవేశ్వరునకు బ్రాహ్మ్య ధర్మానుసారముగ విధిచోధితముగ నుపనయనముఁ జేయింప నెంచి రాజ బంధువులనందఱఁ బ్రత్యేకించి యాహ్వానించి మాదిరాజు వలయు వస్తుసామగ్రిల సేకరింపసాగెను. శుభముహూర్తము సమీపించెను. బంధుసముదాయమంతయు నేతెంచెను. వేదవేదాంగవేత్తలు సర్వ జ్ఞులునగు బ్రాహ్మణోత్తము లనేకులు విచ్చేసిరి. బసవేశ్వరుని జననీజన కులు శుభ వేదికాస్థిమై తనయునాహ్వానించిరి. ఇంతవఱకుఁ జూచి చూడకుండునటుల నటించుచున్న బసవేశ్వరుఁ డాపేరోలగంబునసిల్చి తనకుఁ బూర్వాచారములతోఁ బనిలేదనియు శివపూజాధురంధరుండ ననియు వర్ణాశ్రమధర్మములతో నించుకేనియుఁ బనిలేదనియు నిశ్చయముగా వాకొని యుపనయనమున కియ్యకొనక ప్రతిఘటించి వాదింప సాగెను. ప్రాయమున బాలఁడయ్యు సర్వజ్ఞులైనతము నిర్వచింపరాని ధర్మరహస్యములుగ్గడించు నాబాలకుని యుక్తియుక్తవచోధాటికందఱు నానందింపసాగిరి. బసవపురాణమున బసవేశ్వరుని యుపన్యాస మీవిధముగ వర్ణింపఁబడియున్నది.

నూతునుపనయనంబు శుభలగ్నమునను | నేయుడునని పద్దచిడిముడిపడఁగ  
నాయెడబసవఁడిట్లనియెఁ దండ్రికిని | వడుగనిఁ యిదియేమి గడియించెదీవు  
జడుఁడ వెట్లయితీ కేశ్వరునికొల్చియును | బరమాత్ము గురునిగాఁ బదసిడున్నరుల  
గురులనికొలిచిన నరికంబుగాదె | గతపూర్వజన్మ సంస్కారుడైతలప  
వితరిద్విజత్వంబు పతితంబుగాదె | నిర్మలగురుకృపా న్వితజన్మునకు



గర్మజన్మంబు దుష్కర్మంబుగాదె | యగ్గురుపాదంబు లచ్చించువతిని  
కగ్గిలూహవివేల్చుటది తప్పగాదె | మలహారాత్మకమగు మంత్రంబుదలచి  
పలుమంత్రములు గొనపాపంబుగాదె | శూలిభక్తుల కత్తుకేలదిత్రాట  
మాలలకెత్తుట మాలిమిగాదె | “యద్రాక్షభసితాది ముద్రాబుదాల్చి  
క్షుద్రముద్రలుదాల్చి గూడునేచెపుమ | నీరికిఁ ద్రాటికి దూరమైయున్న  
వీరమా హేశ్వరాచార దీక్షితుని | నిచ్చితోభయకర్మనిర్మూల సన్ను  
గర్మాభిరుంచంగ భర్తమే నీకు | గ్రచ్చగగన్నులఁ గానవుగాక  
వచ్చునే బసవనివడుగుఁజేయంగ | బ్రహ్మశిరోహార పృథ్వికవంశ్య  
బ్రహ్మవంశ్యుండనిభావించెదెట్లు | జాతిగోత్రాత్ర సన్యుజాతు  
జాతిగోత్రక్రియాశ్రయఁ జేసెదెట్లు | లకులస్థుడైయున్న యభవునిభక్తు  
నికినొకకులమని నిర్ణయించెదవు | కావున నెన్నిమార్గంబుల వడుగుఁ  
గావింపఁగానేల కథలిన్నిచెప్ప”

ఇట్లు బసవేశ్వరుఁడు చాలనేపు జనకునితో శైవధర్మావలంబు  
లకు వేదచోదితాచారము లనవసరములని బోధింప జనకుఁడగు మాది  
రాజు సమాధానములొసంగి యుపనయనము నూవ్యముకాదని బో  
ధించెను. మాదిరాజొసంగిన సమాధానము బసవేశ్వరుఁడు పూర్వప  
క్షముగావించియుపనయనమావశ్యకమనుపూర్వాచార పరాయనులగు  
సాగతుల నంబులకు హితబోధగావించి జ్ఞానికి విధిచోదితములతోఁ  
బనిలేదని యనేక శాస్త్రదృష్టాంతములతో సిద్ధాంతీకరించెను. బసవే  
శ్వరుని పాండిత్యమునకు యుక్తియుక్తనచోఢారణికి నానందించి  
మాటుచెప్పజాలక యాతని సాక్షాన్నంది కేశ్వరాంశగ భావించి యంద  
లు వచ్చినతోరను వెడలిపోయిరి. శక్తిసామర్థ్యములచేతను దైవదత్త  
పిద్యాప్రభావమువలనను బసవేశ్వరుఁడు దేశము నొక్కమార్గములో  
నడుపఁగల సమర్థుఁడనిభావించి బిజ్జలునివద్ద మంత్రము నాతని మేన  
మామయునగు బలదేవయ్య తనపుత్రికయు నమితసౌందర్యశాలినియు  
నగు గంగాదేవినిొసంగి పరిణయముఁగావించెను. బసవేశ్వరుఁడు గృహ  
స్థాశ్రమములోఁ బ్రవేశించినదిమొదలు శాస్త్రానుభవము సభివృద్ధిపొ  
చుకొని పేర శైవమతమును సభాస్థానములలోబోధించి యద్వైతమత  
ప్రవర్తకులతో వివాదపసాదెను.



బసవేశ్వరునికాలమున మతములలో సప్తార్థముగు కల్లోలము  
 జనించెను. శైవమతమునే నిలువజెట్టి యన్యధీయమతములన్నింటిని  
 రూపునూపవలయునని బసవేశ్వరుడు దీక్షవహించి విద్వాంసులగు  
 బ్రాహ్మణులతో ననేకమాటలు మతివిషయిక వివాదముగావించు  
 సాగెను. సంఘబలము రాజాశ్రయముగల యద్వైతాధిమతములను  
 బ్రతిఘటించుటచే లభించినది శ్రీమమేగాని ఫలముకాకపోవుటచే బస  
 వేశ్వరునకుఁ జాలనిరుత్సాహముకలిగెను. అట్లు నిరుత్సాహకరములగు  
 విఘ్నము లెదుర్కొనుచున్నను బ్రాహ్మణబృందము వివాదములలోఁ  
 బ్రతిఘటించుచున్నను రాజులు ప్రోత్సాహమునొసంగకున్నను ప్రా  
 సామాన్యము తనపై విశ్వాసమును జూపకున్నను నాత్మవిశ్వాసము  
 మాత్రమువిడనాడక శైవమతవ్యాప్తికొఱకు బసవేశ్వరుడు సర్వతో  
 ముఖముగఁ బ్రయత్నముచేయసాగెను. కొంతకాలమునకు బసవేశ్వరుని  
 బోధనములు దేశీయులహృదయముల నాటసాగెను. పండితవర్కులగు  
 బ్రాహ్మణుల నేకులు బసవేశ్వరునివలనఁ బవిత్రముగు నద్వైతమతము  
 నశింపవలసివచ్చునేమోయని భుజబలముతోఁ బ్రతిఘటింపనాహించిరి.  
 రానురాను విరోధబృందమధికమై బసవేశ్వరుని సర్వవిధముల వేధిం  
 చుచునుంటచే నాతఁడు భవయుద్యమమునుమాత్రము వదలక జన్మ  
 దేశమును ద్యవించెను. పరసీమలకేగుటకు సంకల్పించక మొదట సంగ  
 మేశ్వరాలయమునకేగి కొలఁదిదినములచట తపముఁగావించెను. ఈ  
 రుఁడాతనికిఁ బ్రత్యక్షమై “కుచారా! నిరుత్సాహమునొందకుము. భర  
 తఖండములో నీవు నొకమతాచార్యుఁడవుకాగలవు. ముందుఁగానవచ్చు  
 విఘ్నపరంపరలఁగావించి భయపడకుము. సత్యమును వశింపవలయు  
 ననియు లింగమును ధరింపవలయుననియు శైవాచారధురీణులయెడ  
 వర్ణాశ్రమభేదమును బాటింపవలయుననియు శివుఁడుదక్కఁ దైవములేడ  
 నియు నీయనుచరులకుఁ బోధింపు”మని యదృగ్యమయ్యెను. స్వచ్ఛానం  
 తరమున బసవేశ్వరునకొకవిధమగు నాత్మవిశ్వాసముజనించెను. వీర  
 శైవమత ప్రచారమునకే తానుజనించితినను దృఢసంకల్పము కలవాఁ  
 డై బసవేశ్వరుడు దేశదేశములకేగి సమస్తజనులను సమావేశపఱచి



పీఠ శైవమతధర్మముల బోధింపసాగెను. కాలక్రమమున బసవేశ్వరుని నూతనమతములో ననేకులు ప్రవేశింపసాగిరి. ఆంధ్రదేశమున బసవేశ్వరునిమతమున కొకవిధమగు నిలుకడచిక్కెను. అతనిబోధ విని యా మతములోఁ బ్రవేశించిన బ్రాహ్మణులుకొందఱు బసవేశ్వరుని యా దేశము ననుసరించి మతప్రచారముఁ గావించుటకై దేశమునంతటను యధేచ్ఛముగఁ దిరుగసాగిరి. విశేషించి యామతము బ్రాహ్మణతరులలో వ్యాప్తి నొందెను.

తనబోధనము వినని బ్రాహ్మణులు క్రమక్రమముగ సాదరముగ వినుటయు నంతతోఁబోక యానూతనమతమున బ్రవేశించుటయు బసవేశ్వరుని యుత్సాహము నినుమడిపజేసెను. స్వప్నమున పార్వతీశ్వరుఁడు ప్రత్యక్షమై సందేశము చెప్పినదాది యాతనిజీవితమె గొప్పమార్పునొందెను. బసవేశ్వరుఁ డది మొదలు లోకులకొక యపూర్వబోధకుఁడుగను దైవస్వరూపుఁడుగను గానరాఁదొడంగెను. గోరీశ్వరుఁడు బసవేశ్వరున కొసంగిన సందేశము గమనింపఁదగినదగుటచే నిట నుదాహరించెదము.

“ గతకాలవర్తనకంటె సద్భక్తి । మితఁడప్పినదివకుమీ బసవన్న  
సదేసన్నభసితాది శాసనధరుల । మృదులుగా మగినయ్యుమీ బసవన్న  
శూలిభక్తులను దుశ్శీలముల్ గన్నీ । మేలుగాఁగై కొనుమీ బసవన్న  
శత్రులైనను లింగసహితులైయున్న । మిత్రులకాజూఁడుమీ బసవన్న  
పట్టినవ్రతములు ప్రాణంబుమీద । మెట్టినవిడువకుమీ బసవన్న  
వేటభక్తులజాతి వెదకకుండుటయే । మీటినపథమునుమీ బసవన్న  
చిత్తజాంతకుభక్తి చెడనాడుఖలుల । మిత్తినీనై త్రుంపుమీ బసవన్న  
వేదశాస్త్రార్థ సంపాదితుది । మేదినివెలయుంపుమీ బసవన్న  
తిట్టినభక్తులు గొట్టినకాల । మెట్టినశరణనుమీ బసవన్న  
యేదస్వబట్టుదు నిలఁ బరశ్రీల । మీదఁగన్నార్పకుమీ బసవన్న  
సాధ్యనాభక్త ప్రసాదేతరం బ । మేధ్యంబుగాఁ జూడుమీ బసవన్న  
నిక్కంబుసద్భక్తి నిర్వంచకతయ । మిక్కిలిగుణమునుమీ బసవన్న ”

బసవేశ్వరునకు స్వప్నానంతరము తాను సిద్ధిసంకల్పించినను నమ్మకమునందెరును. వాదప్రతివాదములలో నాటిలేకుటచే నిరా



ఘాటమగు యుక్తివాదము జ్ఞానము సైతము సాధ్యమయ్యెను. బస  
 వేశ్వరుడు నిత్యము కూడలియను స్థలముననున్న శివాలయమున కేగి  
 లింగమును బూజించుచు నాలయమున నున్నవారలందఱకుఁ దన  
 సిద్ధాంతములు నివేదించుచుఁ ద్రికాలమలయం దచట ధ్యానముఁ  
 జేయుచు నీశ్వరోక్తమార్గముననే గమింపసాగెను. స్వజనులకుఁ  
 గాలక్రిమిమున బసవేశ్వరునియందఁ జక్తినిశ్వాసములు జనిం  
 చెను. ఆతనిమతమునం దందఱకుఁ బ్రీతిజనింపనాగెను. ఇటులుండ  
 బసవేశ్వరుని మామయగు బలదేవుడు మరణించెను. అందుచేఁ గళ్యా  
 ణపురముఁ బరిపాలించు బిజ్జలుని సంస్థానమునకు నూతనమంత్రీ  
 యావశ్యకమయ్యెను. మంత్రీపదవికి నూతను నెవనిని యోచించుట  
 యుక్తమో ప్రజాభిప్రాయము నెఱుంగఁగోరి యొకపౌరసభగావించి  
 రాజన్యఁడు తనయుద్దేశ్యమును బ్రజల కెఱుంగఁజేసెను. బసవేశ్వరు  
 నిసామర్థ్యము సమస్తము నెఱింగియున్నవారలగుటచేఁ బౌరులందఁ రేక  
 ముఖముగ మంత్రీపదవికి బసవేశ్వరుఁడ సర్వవిధముల నర్హుడని విన్న  
 వించిరి. బసవేశ్వరుని శక్తి సామర్థ్యాదు లెఱింగినవాడగుటచే బిజ్జలరా  
 యు. లందులకంగీకరించి “మంత్రీపదవినొసంగెదము స్వీకరింతురేని దయ  
 చేయు” డనుసందేశము, బసవేశ్వరునకు నాప్తులగు రాజకయోద్యోగులచే  
 సత్వరమ పంపించెను. రాజుచే నియోజితులగు నుద్యోగులందఱు దేశ  
 ములుతిరిగితిరిగి కప్పడియనుగ్రామమున వీర శైవమతమును ప్రబోధిం  
 చుచున్న బసవేశ్వరునిసందర్శించి సాష్టాంగసమస్కారము లొనరించి  
 రాజన్యవిసందేశము నామూలాగ్రము నివేదించిరి. తృప్తాదనకములగు  
 రాజ్యకాంక్షలపై నాసక్తి విసర్జించినవాడగుటచే బసవేశ్వరుఁడా  
 రాజన్యని సందేశమును దిరస్కరించి నాకీర్తియధికారములతోఁ బనిలే  
 దని కంఠాక్షిగఁ చెల్లింపెను. పౌరులందఱు బసవేశ్వరునితో “మంత్రీ  
 త్వమున కామోదించినవో శైవమతమును రాజ్యమున మిగులసాహస  
 ముతో వ్యాప్తిలోనికిఁ దేవచ్చును. రాజువలంబనములేని దేమతము నభి  
 వృద్ధిలోనికి రాజులదు. మనకు నేటివరకు రాజప్రతిపక్షము లేనికొఱత  
 దీనిచే నశిష్యుల”దని విన్నవించె. బిజ్జలునిచేయింపఁబడినహుక్మము



మూలం గి బసవేశ్వరమంత్రం

బసవేశ్వరుని కిలులనే యుద్బోధించిరి. బసవేశ్వరుడు చాలసేపు కర్త  
 వ్యమును గూర్చి యోజించి వీర శైవమతప్రచారమునకు బిజ్జలునిచెంత  
 మంత్రిత్యము సర్వవిధముల సహాయకారికాగలదని భావించి యందుల  
 కియ్యకొని తనసోదరియగు నాగాంబికతోఁగూడఁ గళ్యాణపురమునకు  
 బ్రయాణమయ్యెను. బసవేశ్వరుడు వచ్చుచున్న యంశమును యిందుగా  
 గ్రహించి బిజ్జలరాయఁ మారుబయటి కెదురుగానేతెంచి యెరుంగును  
 దిగి స్వాగతమునొసంగి యాస్థానమునకుఁగొనిపోయి సర్వసైన్యాధ్య  
 క్షుఁడుగను కోశాగారాధ్యక్షుఁడుగను మహామంత్రుగను సర్వస్వతం  
 త్రుఁడుగను నియోగించి రాజ్యభారమునంతయు నొసంగి సగౌరవముగ  
 వర్తింపసాగెను. బసవేశ్వరుడు రాజతంత్రములబోధించు ధర్మశాస్త్ర  
 ములు శర్ధశాస్త్రాదికములు పఠియించియున్నవాఁడగుటచేతను బుద్ధిశా  
 లియగుటచేతను గళ్యాణపురరాజ్యభారమును దలపైదాల్చి మిగుల  
 మెలకువతోఁ బ్రవర్తింపసాగెను. రానురాను ప్రజలకుఁబ్రభువువైకఁట  
 బసవేశ్వరునిపై భక్తివిశ్వాసములు జనింపసాగెను. బసవేశ్వరునిసోదరిని  
 మఱికొందఱు పద్మావతీయనిచెప్పియున్నారు. బిజ్జలుఁ డాయమ సౌంద  
 ర్యాదికములఁగాంచి మోహించి తనయంతరంగమును బసవేశ్వరునకు  
 తెలిపెను. వర్ణాశ్రమధర్మములయందు విశ్వాసములేనివాడగుటచే  
 దక్షిణము బసవేశ్వరుడు తనసోదరిని బిజ్జలునకొసంగి యొకశు  
 భముహూర్తమున వివాహముఁగావించెను. బసవేశ్వరుఁడు బిజ్జల  
 రాయనకు స్నేహమేగాక బాంధవ్యము సైతము కలుగుటచే నుభయు  
 లైకమత్యముతో మిగుల స్నేహముగఁ గాలక్షేపముసేయసాగిరి. రాజ  
 న్యుడు మంత్రీయు నీరక్షీరములభాతి కలిసియుంటచే విరోధిరాజులు  
 కళ్యాణనగరమును దేజీచూడఁజూలరైరి. బసవేశ్వరుని యనన్య  
 సాధ్యమగు రాజనీతికౌశలముచేఁ గళ్యాణనగరరాజ్యము దిన  
 దినాభివృద్ధిఁ గాంచసాగెను. శత్రువుల కభేద్యముకాఁదొడంగెను.  
 బసవేశ్వరుడు మంత్రీపదవియందేయుండి కర్తవ్యము నిర్వహింపసా  
 గెను. రాజ్యములోఁ దనకుఁబలుకుఁబడి యనికముగానుంటచే సర్వత్ర  
 సంచారముఁగావించి పౌరులసమావేశపఱచి వీరశైవమతధర్మముల







(2) బసవేశ్వరుని పునరుద్ధరణ

అనంతరం (Anantaram).

ములఁ బెంచసాగెను. బసవేశ్వరుఁ డీయంశముగ్రహించియు లక్ష్యము చేయక వీర శైవమతవ్యాప్తికై యింక సాహసముగ ధనవ్యయముగా వించి ప్రజాసముదాయమునంతనుఁ దననూతనమతమునందుఁ జేర్చి కొనసాగెను. బిజ్జలుఁ డిదిగ్రహించి “దేశమాతయు బసవేశ్వరుని భగవంతునిగా భావించుచున్నది. అతనికి రాజ్యమున రానురాను పలుకుబడి యతిశయించుచున్నది. ఇంక మిన్నకుంటిమేని కొలఁదికాలములో సంస్థానమున కే యపాయమురాగల”దని గుర్తించి బసవేశ్వరు నెటులేని బంధింపవలయునని బిజ్జలుఁడు మాయోపాయములు గావింపసాగెను. కొంతకాలమునకు బసవేశ్వరుఁడు బిజ్జలరాయని కృత్రీమోపాయము గ్రహించి యారాజ్యమునఁ దానుగావింపవలసిన పనియంతయు బూర్తియగుటవలనను బ్రభువునకు భిన్నాభిప్రాయముంట్లవలనను గళ్యాణనగరము విడచిపోవనిశ్చయించి యనుచరులతో నెటకోపోయెను. బిజ్జలరాయ లీమంత్రీయేగుటవిని యాతనివిషయమై చూచి చూడనటులుంటిమేని ప్రజాసామాన్యమును బ్రతిఘటింపఁజేసి రాజ్యమున కే యపాయమును గల్గించితీరునని నమ్మి యాతని నన్వేషించుటకై కొలఁది సైన్యమునుబంపి యునికి నెఱింగి వీలైన బసవేశ్వరుని బంధింపవలయుననియు లేకున్న బంధింపవలయుననియు నిశ్చయించి యమితమగుబలముతో జైత్రయాత్రకు బయలువెడలెను. ఈవిజయయాత్రాకథ రాజ్యములో నందఱువినిరి.

పౌరులందఱు శైవులగుటచే బసవేశ్వరునిపైకి బిజ్జలుఁడు దండయాత్రకేగుచున్నటుల విని వీరావేశపూరితులై యుక్తాయుక్తము మఱచి బసవేశ్వరునిపక్షమునకుఁ జేరిరి. బిజ్జలరాయని సైనికులలో ననేకులుచీలి బసవేశ్వరునిపక్షలోఁ జేరిరి. అప్రయత్నముగ బసవేశ్వరుని బలము సముద్రమువలె నంతయు నాది గుర్తింపవీలులేనటులుండెను. నిమిత్తమాత్రముగ బసవేశ్వరుఁ డాసైన్యమధ్యముననిల్చి బిజ్జలరాయని కి భిముఖుడై “వెనుక పగువేయ నేల సంగ్రామమున కుపక్రమింపు”మని హెచ్చరించెను. బిజ్జలరాయలు సైన్యమును సంగ్రామమునకుఁ బురికొల్పెను. బసవేశ్వరుఁడు తనశైవబలమును ముందునకునడపి



శివమతాచారములబోధించుచు నిది మతసంగ్రామము; ఇందు మరణించినయెడల శివునితో నైక్యముకావచ్చునని వాకొనసాగెను. బసవేశ్వరునిసైన్యమంతయు రౌద్రరసావతారమో యనునటు లట్టహాసము లొనరించుచు హరహర మహా దేవయనుచు బిజ్జలునిసైన్యముపైకి విద్రుంభించి దుమికెను. బిజ్జలునిసైన్యముగూడ కొండవలెకదలక మిగుల ఘోరముగ సంగ్రామముఁ గావింపసాగెను. మతావేశపూరితులగు బసవేశ్వరునిసైనికులు మరణమునకు వెలువకమృత్యుముఖద్వారమున నరాతీసైన్యములఁ జేర్చుచు ఘోరముగఁ బోరాడసాగిరి. క్రమక్రమముగ బిజ్జలునిసైన్యము నాశనస్థితికి వచ్చెను. హతశేషమగు సైన్యము సంగ్రామరంగమున నిలిచి బసవేశ్వరునిసైన్యముతోఁ బోరాడజాలక పాటిపోయెను. బిజ్జలుఁడు బసవేశ్వరునిచే బంధితుఁడయ్యెను. తరువాత బసవేశ్వరుఁడు బిజ్జలుఁడు సమాధానపడిరి. బిజ్జలుఁడు యధావిధిగ గళ్యాణపురరాజుగ నుండునట్లును బసవేశ్వరుఁడు పూర్వమువలె మంత్రీగా నుండునట్లును దమలోఁదాము నిశ్చయించి సంగ్రామసూచకములగు రక్తవసనములతో సప్తశేషములగు సైన్యములతో నెనుకకు మఱలిరి.

బసవేశ్వరుఁడు బిజ్జలుఁడు నీ సంగ్రామానంతరమునఁ జాలకా లము కలసిమెలసి యుండిరి. ఒంకొరులు సామ్రాజ్యక్షేమమునకై సర్వవిధములఁ బాటువడుచుఁ బూర్వమువలె వర్తింపసాగిరి. కాని యిరువురిహృదయములుమాత్రము మాలిన్యవిముఖములుమాత్రము కావయ్యెను. ఇట్లుకొంతకాలము కడటనాటకము ప్రదర్శితమయ్యెను.

బసవేశ్వరుండు కళ్యాణపురముజేరినదాది వేదాచార పారాయణులగు బ్రాహ్మణులపైకి దాడివెడలి శైవబ్రాహ్మణులకంటె వారన్ని విధముల హినులనియు బ్రాహ్మణపూజకంటె మాహేశ్వరులఁబూజించుటయే ముఖ్యమనియు సాటసాగెను. ఆబోధనము పరమతమాషణమునకు బట్టుకొమ్ముగినున్నది.

“త్ర్యక్షపరాశక్తిక్రతువాచరించి | దక్షుఁడెలుంగవే తలగోలుపడియె  
పరశురాముడు తొడ్లబాపలకర్ణి | ధరయిచ్చి యెలుంగవే తానేమిగొనినా



ఇలయల్ల నెరుంగ విప్రులనుపూజించి | బలిబంధనంబున బడడ తల్లముగ  
నడరంగ గౌతముఁ డగ్రజమ్మలకుఁ | గుడువఁబెట్టియకాద గోహత్యఁబొందె  
వేదములగు కోటివిప్రులకన్న | మాదటఁ బోన యట్టిఫలంబు  
త్రిక్షుభక్తున కొక ఫిక్షంబుఁబెట్టు | నక్షయఫలమున కసమానమగును”

ఇట్లు బసవేశ్వరుఁ డాత్మమతవ్యాప్తి కొఱకుఁ బరమతములనిందిం  
పచాగెను. దానిచేఁ బ్రజలలో నాందోళన ముదయించెను.

బిజ్జలుఁడు జైనమతాభిమానియేగాక జైనుఁడుగూడ నైయుం  
డెను. మతమునందభిమానముగల జైనాచార్యులు కొందఱు బిజ్జలుని  
యాశ్రయము నూతగాగొని వీరజైవములోఁ జేరినవారల మరల జై  
నమతములోనికిఁ గొనిరాసాగిరి. జైను లనేకులు విచ్ఛలవిడిగ రాజ్య  
మునందంతటను సంచరించి వీరజైవ మతాచారముల నిరసించి బసవేశ్వ  
రునకుఁ బ్రతికూలముగఁ జరింపసాగిరి. ఇట్లు బిజ్జలుఁడు జైనులఁబ్రోత్స  
హించి జైనమతధర్మములఁ బునరుద్ధరించుటకు రెండు కారణములు క  
లవు. మొదటిది తనమతమును బరమతమునకు లోబడకుండఁ గాపాడు  
కొనుట; రెండవది వీరజైవమతము రూపుమాపి బసవేశ్వరు నసహాయు  
ని గావించుట. ఈ రెండుధర్మములు లక్ష్యమునందుంచుకొని బిజ్జలుఁడు  
జైనుల మిగులఁబ్రేరేపి దేశమునందున్న యన్ని కడలకుఁబంపి వ్యయభా  
రములు తానే భరింపసాగెను.

క్రమముగ బిజ్జలరాయలు బసవేశ్వరుఁడు లోలోననిమిడ్చుకొను  
ద్వేషాగ్ని యొక్కమాటుప్రజ్వలించెను. బసవేశ్వరుని మతప్రచార  
కులలో నిరువురు మిక్కిలి సమర్థులు. బసవేశ్వరుఁడాయరువురను మిగు  
లఁ బ్రేమతో సుతనిర్విశేషముగఁ దిలకింపసాగెను. వారిరువురొకమా  
రు బిజ్జలుని యాచార్యులగు జైనులతో మతవిషయములో మిగుల  
ఘోరముగఁ బోరాడిరి. వారి వాదముల నన్నింటిని రూపుమాపి మీ  
రాజుతో మీరుగూడ జైవమతము స్వీకరింపక తప్పనిని వాకొనసాగి  
రి. పరశ్రేయోపహానుఁడగు బిజ్జలుఁడిదియంతయుఁ బ్రచ్ఛన్నముగా  
విని మిగులఁ గోపించి యా యిరువురు జాగములఁ గట్టితెప్పించి నిర్ద  
యాన్వాయుఁడై కూర్చుండ గుడ్డు తీయించెను. ఈ విషయము వినిన



రికి బసవేశ్వరుని శాంతము నశించెను. హృదయము సారెసారెకుఁ గో పాగ్నిచే రగులుకొని మండిపోవసాగెను. బిజ్జలరాయని యంతము గాంచిగాని నేను లింగార్చనముఁ గావింపనని బసవేశ్వరుఁడు వాకొని తన ప్రియశిష్యుడగు జగద్దేవుడను నొజ సామంతరాజును బిల్పించి తన ప్రతిజ్ఞ నెరింగించి యెటులేని బిజ్జలుని వధించితీరవలయునని యాజ్ఞా పిరిచి కళ్యాణపురమును శపించితన గ్రంథసమూహమును యావదాస్తి యు నటనే విసర్జించి వెడలిపోయెను.

జగద్దేవుడొక మండలేశ్వరుడు గాక పోయినను సామంతరాజులలోఁ బలుకుబడి కలవాడు. బసవేశ్వరుఁడు కళ్యాణపురములో మంత్రిగాను న్నపు డనేక సహామములు పొంది శివతత్త్వోపదేశమునొంది నాట నుండి విధేయుడై వర్తించుచున్నవాఁడు. బసవేశ్వరుఁ డొసంగిన యాజ్ఞ యుక్తమా యయుక్తమాయను సంశయములో దన్మయు డై జగద్దేవుడు కర్తవ్యము తెలియక వర్తింపసాగెను. వీరమాతయ గు నాతనిజనని కుమారుని యాందోళనము నంతయు విని యేకాంతము నజేరఁజని “తనయా! బసవేశ్వరుని యాజ్ఞ భావించుట నీకు గర్త వ్యము. అతఁడు దైవాంశ సంభూతుఁడుగాని మానవమాత్రుఁడుకాఁడు. భగవత్తేజ మాతనియందు నిండి నిబిడికృతమై యున్నది. నిమిత్తమాత్ర ముగ మనచే నా కార్యములు చేయించుచున్నాఁడు గాని వేఱుకాదు. పరమశైవుడగు బసవేశ్వరుని మాటలు పాటిచేసి కృతార్థుఁడవుకమ్ము. అప్పుడుగదా నేను వీరమాతనని గర్వింపవలసినది” అని యనేకవిధముల జ్ఞానోపదేశము గావించెను. జగద్దేవుని యుత్సాహ మతిశయించెను. ప్రజలకు బసవేశ్వరునియం దమితవిశ్వాసము గలదు. అతఁడు కళ్యాణపురమును విసర్జించి యేగినదాది పలువిధములఁ బరితపించుచు నెటు లేని బిజ్జలరాయని వధ గావింపవలయునని తీవ్రప్రియత్నములు గావిం పసాగిరి. “ఈ యదనున మిన్నకుండజనదు. పౌరులకంటె ముందు బసవేశ్వరుని యాజ్ఞ పాటించితీరవలయు”నని జగద్దేవుఁడు స్వామిహిత కార్యధు ర్విష్టై యవసగ్గమైన హృష్యపుత్రుని ప్రశిష్యుటింపవలెనని బయలు దేరెను.



జగద్దేవుని పరాక్రమాభిముఖునిగావించి సంగ్రామరంగమున కుజీకరించిన వీరమాతజీవితము సర్వవిధముల సంభావనీయము. కర్తవ్యనిర్ణయమునఁ బ్రాణిమాలు సమయమునఁ బ్రేమము తెచ్చుకొని సంగ్రామమున మరణించియేని బసవేశ్వరునిమాటపాటింపుమని యేకపుత్రునికానందముగ బోధించిన యీవీరమాత స్త్రీజనమున కాదర్శకమగుఁగాక. ఈ వీరమాత తనయునకొసంగిన బోధనము స్త్రీపురుషులకు గుణపాఠము గావించుననుట యతిశయోక్తి కాదు.

“ఇక్కడజగదేవుఁ డింటికేతేరఁ । జక్కన నాయయ్య జననియీక్షించి శివగణద్రోహంబు చెవిబడ్డయపుడ । యవిచారమున వాఁహరియింపవలయు జాలరేతామేని సమయఁగవలయు । కాలకానిభక్తగణమాగ్నిదియు సమయింపఁజాలక చండియైతాను । సమయనిప్రాణమచన కుటిలురకు విపరీతచరితుండు విషమలోచనుఁడు । మెచ్చనేవానికి మిక్కిలిభక్తి యిచ్చనేకూర్చునే యిన్నియునేల । క్రితమునీప్రాణపరిత్యాగమునకు మతిమెచ్చి యవసరోచితమిచ్చినన్న । బనిచియేగిరి గాక భక్తులారోహి త్రుంచుటకోడియ తొలఁగిరెచెపుమ”

మాతృబోధనము వేడిరక్తము ప్రవహించు జగద్దేవుని శరీరమంతయు గగుర్పొడిచెను. సమయానుసారముగఁ గళ్యాణనగరమున ననేకారిష్టములు ప్రకర్షితమయ్యెను. కళ్యాణనగరాంతమునకు బసవేశ్వరుఁడేగాక భగవంతుఁడైన ముద్దేశించినటుల జగద్దేవుడూహించెను. తాను నిమిత్తమాత్ముఁడేగాని వేలువిధముచేనైన బిడ్డలుఁడు గతింపకమానఁడని జగద్దేవున కీక్కిరియిర్పింపుములవలన బోధపడియెను.

“కటకంపు భాగ్యంబుగ్రక్కునదొలఁగె । భూకంపమయ్యెను భువినర్థరాత్రి కాకులఱచె వంటకంబులుపుచ్చె । ధాణిబడియెనుల్క తతిరాలవాన గుడిసేభాస్కరచంద్ర పరివేపమయ్యె । దివిదీటుకల్ల వేసవిమూగవంచు యెంతకానున్నదో యిటుమోదననుచు । సంతాపఁజేస్తులె జనులుభీతిల్ల గడునుగ్రూపుడై కాలుండుగాన । బడియెచుబట్టణప్రాంతదేశమున బానిసోగవిసె గావిరియెల్లదెసల । ధరణీశ్వరుఁడుగాంచె దలలేనిపీడ కవియుదయించు దత్ప్రసవంబునను । దివిప్రతిసూర్యులు దీపించిరపుడు”

ఈమరిష్టములు వీరశైవులకు శుభసూచకములుగఁ గాన్పించెను.



ఈపిషంకుమున సమానవిచారముగల సల్లయ్య బొమ్మయ్య  
యను నిరువురు శైవమతప్రచారకులుగూడ జగద్దేవునితోఁ గలసిరి.  
వారు కర్తవ్యమునిర్ణయించుకొనుటకై యాలస్యముగావింపక యాయు  
ధహస్తులై కళ్యాణనగరముచేరి రాజద్వారము సమీపించి లోనీకేగు  
చుండ ద్వారపాలకులు ప్రతిరోధము గావించిరి. వెంటనే నిశితాసికి  
వారిని బలిగావించి యీ పేరులు మువ్వరు సభామందిరమునకుఁ జేరిరి.  
బిజ్జలుఁడపుడే సభామందిరాభిముఖుడై వచ్చుచుండఁ గలకుఁగత్తులతో  
నీమువ్వరువీరు లొక్కమాట బిజ్జలునిపైఁబడి వధించిరి. భటులు వారిం  
పఁబోయి ప్రాణములవిడిచిరి. ఈఘోరహత్య వినఁబడఁగనే రాజపక్ష  
పాతులును శైవమతాభిమానులును గుంపులుగుంపులుగ బయలువెడలి  
యట్టహాసములుగావించుచు సంగరాభిముఖులగు నామువ్వరుమారులపై  
కిఁదూకిరి. శైవమతాభిమానులగు పౌనులందఁ యుధపాములై వారలఁ  
బ్రతిఘటించఁబయలువెడలిరి. ఉభయపక్షములకు సంకులసమర  
ము జరుగసాగెను. అరాజకమగుటచే నేనాజసమంతయు యుధేచ్ఛముగ  
నేపక్షముతమకనుకూలమో యాపక్షమునఁజేరి పోరాడసాగిరి. కాల్ప  
లము, ఆశ్వీకులు, రథికులు లేమ యభిమతియుననుసరించి యుభయ  
పక్షములలోఁజేరి ఘోరముగఁ బోరాడసాగిరి. మొత్తముమీద  
లు సంగ్రామమును మతసంగ్రామమని పెండ్లొనవచ్చును. శైవమతస్థు  
నాశైవమతస్థులు నుభయపక్షములవారగుటచే మతసంగ్రామానలము  
రాజరాజ కళ్యాణనగరసామ్రాజ్యమునంతయు నొక్కమాటు భస్మము  
జేయసాగెను. భూమియంతయు రక్తప్రవాహములతో మూసఖండము  
లతో శల్యరాసులతోఁ బీనుండులగుంపులతో నిండిపోయెను. కడకు విజ  
యము వీరనైవయోధులేగడిచిరి. ఇంతఘోరమగు మతసంగ్రామ  
మంతపముందు జరిగియుండలేదు.

బసవేశ్వరుఁడు బిజ్జలుని వధాకిం నాలకించి “కృతాగుఁడనైతిని.  
నాయాగ్రహసలము చల్లారిన”దని సంతోషించి శైవక్షేత్రరాజమగు  
సంగమేశ్వరాలయమునకేగి యచటవిచ్చనితో నైశ్యమొందెను. బసవే  
శ్వరుని ప్రతిఘాతరయములు నాటుట కీజీవితచరిత్రము చాల సహాయ



కారికాగలదు. రాజకీయములందును దృఢనిశ్చలమునందును మత విశ్వాసమునందును నప్రమేయముగ కౌశలముగల బసవేశ్వరుడు రమారమి యేబదియఱువదినవత్సరములు జీవించి దేశసేవయు మతసేవయు గావించి ధన్యుడయ్యెను. కొందఱు బసవేశ్వరుడొనరించిన సాహసమును స్వామిద్రోహముని యనుచున్నారు. మంత్రీయన నెంతటిగౌరవమునకన్లుకొ గ్రహింపక రాజుదుర్మార్గమునకుఁజొచ్చి యనవసరవిషయములలో జోక్యముకలిగించుకొన్నపు డభిమానశాలి యగు నేభారతీయుఁడేని మృతునివలె నుండఁజాలఁడు.

బసవేశ్వరుఁ డాంధ్రదేశమున సైతము ప్రచారముగావించి యుంటవలసను గల్గ్యాణనగర మాంధ్రదేశమందగుటవలనను నాంధ్రుడని విశ్వసింపవచ్చును. ఆంధ్రకవులనేకులు బసవేశ్వరుని జీవితమును ద్విపదగను పద్యకావ్యముగను వ్రాసియున్నారు. ఈమహామహుడు క్రీస్తు శకము ౧౧౦౦ మొదలు ౧౧౨౭ వఱకు జీవించి విజ్ఞలరావుని వధానాతరము మరణించెను.



## శీలము బ్రహ్మనాయుడు

“శ్రీ॥ సూతికాకృత్యంబుఁ సాపవచ్చి కమత్రవిధివలెపంతులు విలుగఁదన్నె నాయకురాలొక్క మాయచేసెంపిన హరునికైపడి హాలాహలముమించి వివినాంతఁబున పృథుభంబుఁబట్టెనె వేళబెట్టులి శివస్వజుని శేసె గ్రాహమైకృష్ణాతిరంగిణిలోనున్న యార్యభామినిశాప మహహరించె

తే॥ ౧॥ భావిభూతప్రపంచసంభవములెఱిగి

మ్రొక్కుకొంగొక భావిభూమోహపున్నె

జెన్నఁపివడేవుఁ బ్రసన్నుఁడేసె

మనుజమాశ్రుండె నాయండు మానవేంద్రు॥”

ఆంధ్రమంత్రులలోఁ బద్మనాయక కులాలంకరణుడు శేచర గోత్రీయుడు దొడ్డనాయనిపుత్తుడనగు శీలము బ్రహ్మనాయుడు మిగుల ప్రఖ్యాతివహించెను. ఈయన జీవితచరిత్రము పాటలుగఁ బల్లె



పదములుగ జానపదులచే బాడఁబడుచున్నది. పల్నాటివీరులనుగూర్చిన కథలు మనము వినియున్నాము. ఆకథలకుఁ గారకుఁడీ బ్రహ్మనాయఁడే. ఇతనినే పల్నాటికృష్ణుఁడనియు నాయఁడనియు భక్తివిశ్వాసములతో వ్యవహరించుచున్నారు. ఈమఁత్రినర్చుని పవిత్రజీవితము తెలిసికొని యానందింతము.

ఉత్తరదేశమునందుఁ బాలమాచాపురియను నొకపట్టణము కలదు. దానిని బాలించురాజన్యుఁడగు ననుగురాజు తీర్థయాత్రాపరుడై యనేకపుణ్యప్రదేశములను సందర్శించి వెనుకకుమఱలి దనదపురమని భ్యాతివహించిన చందవోలున కేతెంచి యాపురముఁ బాలించు భూపాలుని పుత్రికయగు మైలమాదేవిని బెండ్లాడెను. చందవోలురాజు తన కుమార్తె కరణముగఁ బల్నాడురాజ్యమంతయు నొసంగుటచే ననుగురాజు బలనాటికిఁ బ్రభువై గురిజాల ముఖ్యపట్టణముఁ జేసికొని పరిపాలింపసాగెను. అనుగురాజునకు మైలమాదేవి యొక్కతేగాక వీరవిద్యాదేవి భూరమాదేవియను మఱియిరువురు భార్యలుకలరు. అందు వీరవిద్యాదేవియందుఁ బెదమలదేవుఁడు పినమలదేవుఁడు బాలమలదేవుఁడు ననువారును మైలమాదేవియందు నలగామరాజును భూరమాదేవియందు కామరాజు నరసింగరాజు మొదలగువారును జనించిరి. అనుగురాజువద్ద దొడ్డరాజు మంత్రిగఁ జాలకాలముండెను. ఇతఁడు వెలమకులజుఁడు. శీలముబ్రహ్మనాయని జనకుఁడు. కొలఁదికాలమునకు బలనాటిప్రభువగు ననుగురాజును నాతనిమంత్రియగు దొడ్డనాయకుఁడు కాలవశమున గతించిరి. అనుగురాజు వ్యాధిగ్రస్తుడై యుండఁతరుణమునఁ గొనూళ్లలో నలగామరాజుకొక్కఁడే యుక్తవయస్కుఁడగుటచేఁ బలనాటిరాజ్య మాతనికిఁ బట్టాభిషేకముగావించి బాలురగు తనతనయుల సందఱను మంత్రిపుత్రుఁడగు బ్రహ్మనాయకున కర్పించి నిజరాజ్యమునకు నలగాము సంరక్షణార్థమునకు మంత్రిగ నియోగించెను. బ్రహ్మనాయకు బాలకులకందఱకు సంరక్షకుడుఁగనుండి వారిక్షేమము సహస్రభంగుల విచారించుచు నలగామరాజువద్ద మిగుల మెలకువతో మంత్రికృత్యము నెఱవేర్చుసాగెను. క్రమక్రమముగ



నలగామునిపైనికంటె బ్రహ్మనాయనిపైననే ప్రజలకు భక్తివిశ్వాసములు మిక్కుటముయ్యెను. రాజనీతికుశలుడగు బ్రహ్మనాయుడు నలగామరాజునకు హితబోధగావించుచుఁ బరిపాలనరహస్యములు తెలుపుచు మంత్రీపదవి యసామాన్యముగ నిర్వహింపసాగెను. నలగామరాజు బ్రహ్మనాయనియందు మిగుల గౌరవముంచి చూతనియాజ్ఞజవదాటక మిగులభక్తితోఁ గాలము గడుపసాగెను. కొలఁదికాలమునకుఁ గామరాజు నరసింగరాజులకుఁగూడఁ యుక్తవయస్సువచ్చెను. బాలమలదేవ పినమలదేవ పెదమలదేవులుమాత్రము మిగులఁబసివారలుగనుంటచేబ్రహ్మనాయుడు వారలసంరక్షణ భారము మాత్రమే తనయందుంచుకొని రాజసోదరుల కుచితకార్యములునియోగించి నలగామరాజుచే ధర్మరాజ్యము చేయింపుచుండ భూతలస్వర్గమువలె పలనాటిరాజ్యము ధర్మబద్ధమై ప్రజారంజకముగ నలరారసాగెను.

నలగామరాజు పరివారసమేతుడై యొకమాటు వేటకేగెను. అవి నిదాఘదినములగుటచేఁ గొలదిసేపు మృగయావిహారము గావింపఁగనే నలగామరాజు బడలిపోయెను. అంతలో నొక యాటవికమృగము కానవచ్చుటచే మృగయావ్యసనబద్ధుడై దానివెంట త్రోవయనకఁడొంకయనక చాలదూరమేగి దానిని వధించెను. అప్పటికిమిగులఁ బ్రోద్వేకైనను. వెంటవచ్చిన పరిజన మెటనో నిలిచిపోయెను. నిర్మానుష్యమగు నాయరణ్యమున నలగామరాజునకుఁ దృప్తిఁదీఱ దాహమునేని యొసంగువారు కానరాఁరెరి. ఆనూతనప్రదేశములో నెటుబోవుటకుఁదోచక తహతహపడుచుండ నొక యువతి యచటికే తెంచి రాజన్యుని సందర్శించి యటనున్న తనవిడిదిలోనికిఁ దీసికొనివెళ్లి నలగామరాజునకు సమస్తోపచారములుఁజేసి యిచ్చాన్నమునొసంగి సంతృప్తిపఱచెను. నిర్జనప్రదేశమున నాతిథ్యమొసంగి ప్రాణమునిల్పిన యాయువతిని మిగులసాదరముతో నలగామరాజు తిరికించి యిష్టగోష్ఠియొనరించి యామె బట్టగా మాలపాఁ నివాసియగు రామరెడ్డి కూతురనియు నాగాంబయనియు నిజింగి నాటినహయమునకుఁ బ్రతీకృతిగ నేదేని కోరుకొమ్మనియడిగెను. నాగాంబిక కొంచెముసేపు యోచించి నలగామరాజుతో నాడితస్స



తివేని ప్రజలు నిన్ను నమ్మకునుమా!”యని హెచ్చరించికొన్ని గడియలు పల్నాటిరాజ్యమును బరిపాలించు నధికారమును నేనుకోరినపుడు దయ చేయవలయునని యడిగెను. నలగామరాజు సంతోషముతో నందునికి య్యకొని నాగాంబికవలన సెలవంది కొలదికాలమునకు గురిజాలజేరి యథావిధిగ రాజ్యమును బరిపాలనముచేయుచుండును.

నాగాంబినేనాయకురాలనికూడవ్యవహరింతురు. నాయకురాలు బాలవితంతువుకావచ్చును. కావుననే పితృగృహమున మిగుల స్వతంత్రముగఁ గాలక్షేపముఁజేయసాగెను. జట్టగామాలపాడు నాయకురాలు చేరినదాది నలగామరాజు రాజ్యపరిపాలనమును బ్రహ్మనాయనిమంత్రిత్వమును బాగుగావిమర్శించి యోజించెను. బ్రహ్మనాయకుని మంత్రిత్వమాయమకు రుచింపదయ్యెను. ఎట్లులైన శ్రమచేసి బ్రహ్మనాయకుని మంత్రిపదవినుండి తొలంగించి నలగామరాజుదులను గీలుబొమ్మలుగఁ జేసి పలనాటిరాజ్యమునంతయుఁ దానే పాలింపవలయునని యాయమ యూహించి తగు ప్రయత్నములు చేయసాగెను.

కొంతకాలము గడచినపిమ్మట నాయకురాలు నలగామరాజు సంస్థానమునకు శీలము బ్రహ్మనాయకుఁడు లేనితరుణమున నేగి చాల కాల మేకాంతము జరిపి పూర్వమొసంగిన పరముఁ బరిపాలింపుమని కోరెను. నలగామరాజు వెంటనే నాయకురాలిని పలనాటిసీమపై సర్వాధికారముల నొసంగి రాజముదిక్ చేతికిచ్చెను. నాయకురాలు వెంటనే పౌరులలోఁ గొందఱు ముఖ్యులను బిల్పించి పల్నాటిలో నైశ్వర్యవంతులెవరో తెలిసికొని బండెపోలుదొంగల రప్పించి ధనికుల గృహముల నన్నింటిని దోచి తెల్లవారువరకు రాజుగారి బొక్కసము నింపుడని యూజ్ఞాపించెను. చోరులు వెంటనేయేగి పలనాటిసీమలోని ధనికులగృహముల నన్నింటినిదోచి నియతకాలమునకు నాయకురాలి యూజ్ఞచొప్పున బొక్కసమునంతయు ద్రవ్యముతో నింపివేసిరి. నాయకురాలు స్వయముగా నాధనాగారములను సందర్శించి యన్నింటికి దాళములు నైచి రాజముదిక్లతో గుర్తులుపెట్టి మిలుసఱినాఁడు నలగామరాజును సందర్శించి రాజన్యా! నాయభిమతియు నెఱవేఱినది. కొలదిసేపు పలనా



టిరాజ్యమును పాలించితిని. ప్రతిఫలముగ మీరాజ్య మాచంద్రార్కముగనుంటకై ధనము సైతము సేకరించితిని. రాజ్యమునకు ధనమే ప్రధానము. వలయునంత ధనసంగ్రహములేనిరాజ్య మల్పకాలములో నశించి తీయును. బ్రహ్మనాయకు చిరకాలము మంత్రీగానుండెగాని రాజ్యమున కావశ్యకమగు సర్థసంగ్రహణము నాతడు చేయడయ్యెను. యుక్తాయుక్త పరిజ్ఞానశూన్యులగువారిని మంత్రీపదవియందుంచినచో రాజ్యమునకు బ్రజలకు రాజునకు విప్లవము సంభవించుననుట నిశ్చయమనుచు నాయకురాలు ధనాగారముల తాళములనుదీసెను. సువర్ణరాసులతోనిండియున్న కొట్లుచూచి నలగామరాజు మిక్కిలియాశ్చర్యమునొంది కొలదిగడియలలోనె రాజ్యమున కింతధనమునుగూర్చజాలిన యీనాయకురాలు మంత్రీణిగనున్న రాజ్యమభివృద్ధిలోనికి రాకమానునా! యి యొజించి వెంటనే మంత్రీపదవినుండి బ్రహ్మనాయకుని తొలంగించి నాయకురాలునకు మంత్రీపదవి నొసంగెను. నాయకురాలు మిగుల జండశాసనము వహించి పలనాటిసీమయందంతటను లేనిపోనిపన్నులను విధించి రాజప్రీతిమాత్రము లక్ష్యమునందుంచుకొని కోశాగారముల సన్నిధిని పూర్తిచేయసాగెను. నలగామరాజునులకు రాజ్యమునందున్న రుచికంటె ద్రవ్యముపైనభిరుచి మొదలుగనుంటచే నాయకురాలి యడుగులకు మడుగులొత్తుచు నాయమచేతి కీలుబొమ్మలవలె వర్తింపసాగిరి. పేరునకు నలగామరాజు రాజుగనుండెగాని సర్వకార్యములు నాయకురాలే నిర్వహించుచు రాసాగెను. దురాలోచనాపరతంత్రయగు నాయకురాలు వీలుచూచి నలగామరాజునకు దుర్బోధగావించుచు సోదరులను పీరవిద్యాదేవిపుత్రులునునగు బాలమల్లేవ పెదమల్లేవ పిన్నమల్లేవులను పంపించుట శక్తిస్వమసియులేకున్న బ్రహ్మనాయకుడు వారలబెంచి పెద్దజేసి పలనాటిరాజ్యమునకే మహాయము దెచ్చితీరునని ఖాల్పి వారలవధంప బ్రేరేపించెను. నాయకురాలి చేతికీలుబొమ్మయగు నలగామరాజు సోదరులగు కనలుగానని కందువుల వధింపబ్రయత్నించెగాని యా కృత్రిమము నెరిగినదగుటచే బ్రహ్మనాయకునితల్లి శిశువీక యాశిశువులను సంరక్షించి సవిస్తర



ముగ నాయకురాలి కృత్రిమములు నలగామరాజు దండగములు తన  
 యుడగు బ్రహ్మనాయకునకు నివేదించి బాలకులమువ్వుర నాతని  
 వశముఁ గావించెను. బ్రహ్మనాయఁడు నాయకురాలి దుర్జయ  
 ములు నలగామరాజు దుశ్చేష్టలు కనులారఁగాంచుచు నిరుద్యోగముగ  
 గురిజాలనుట శ్రేయస్కరము గాదనియు నింకఁ గొలదికాల మటు  
 లున్నచో రాజపుత్రుల కపాయము కలిగితేలుననియు భావించి  
 సకుటుంబ పరివారముగఁ జంద్రవంక తీరమునకు బయలు వెడలెను.  
 బ్రహ్మనాయకునితోఁగూడ గురిజాలనండియుఁ జుట్టుపట్లగ్రామము  
 లనుండియుఁ బలువురుపౌరులు వస్తువాహనములు పశువులపైనిడి  
 వెంట బయలుదేరివచ్చిరి. బ్రహ్మనాయఁడు వెంటవచ్చినపౌరులనందఱు  
 నాదరించి చంద్రవంకనదీతీరమున నొకపురమునుగట్టించి దానికి మా  
 చర్లయని నామకరణముగావించి చెంత నొకగొప్పతటాకముత్రీవి్వించి  
 పౌరులుగనుండువారలకుఁ దగువృత్తులనొసంగి నగరమధ్యమున గొప్ప  
 చెన్న కేశవాలయమును దానిచెంత గొప్పకోటయుఁ గట్టించెను. బాల  
 మలిదేవాదులు బాలకులగుటచే బ్రహ్మనాయఁడు వారిపక్షమునఁ  
 బల్నాడురాజ్యములోని కొలఁదిభాగమును స్వయముగాఁ బరిపాలింప  
 సాగెను. కృమకృమముగ నాయకురాలి దుర్మార్గమునకు నలగామ  
 రాజు తేలివీతక్కువకుఁ బ్రతిఘటించున నవస్థపడు పౌరులందఱు గురి  
 జాలరాజ్యమునుండి విముక్తులై బ్రహ్మనాయకుని ధర్మశ్చాయకుఁ  
 జేరి సుముగ జీవింపసాగిరి. బ్రహ్మనాయకుఁడు పేరునకుమఁత్రీ  
 యైనను స్వతఃపురినిపతె రాజ్యముపాలించుచుఁ తానులను గన్నబిడ్డల  
 మాటుగఁ దలకించుచు బాలమలిదేవాదులసాఖ్యమే తనసాధ్యముగ  
 భావించి ధర్మానకూలముగ వర్తింపనాగెను. స్వల్పకాలమునకే బ్రహ్మ  
 నాయనియందుఁ బ్రజల కమితధిక్తివిశ్వాసములు నెలకొనుటచే  
 నాతని శ్రీవిష్ణువునంశముగా భావింపసాగిరి. బ్రహ్మనాయకుని రాజ్య  
 వైభవము బాలమల్దేవాదుల కుశలవర్తమానాదులు వినటచే నాయకు  
 రాలికి నలగామరాజునకు నసూయ మొండయ్యెను. ఎటులైన బ్రహ్మనా  
 యనిరాజ్యమును షీఁగవరచి బాలమల్దేవాదుల బంధింపవలయునని



వారు మిగులఁ గుట్రిగా వింపసాగిరి. రాజనీతికుశలుడగు బ్రహ్మనాయకుడది లక్ష్యపెట్టక సమయోచితములగు ప్రతికృతులతోఁ దాత్కాలికశాంతి గావింపసాగెను.

బ్రహ్మనాయనికి బాలచంద్రుడను కుమారుడు కలఁడు. వరప్రభావమునఁ బంచమకాంతకు జనించిరి కన్నమనాయుడను మఱియొక కుమారుడు కలఁడు. వీరిద్దరిలోఁ గన్నమనాయుడు పెద్దవాఁడు. సర్వకార్యములయందుఁ గన్నమనాయుడు బ్రహ్మనాయనికి దక్షిణహస్తమువలెనుండి యనేకవిధములఁ దోడ్పడసాగెను. పితృభక్తిపరాయణుడు స్వామికార్యనిర్వహణధురీణుడనగు కన్నమనాయుడు తనయావచ్చుకిని వినియోగించి మాచర్లకు నాయకురాలివలనను దదనుయాయులవలనను నెట్టియపాయమురాకుండఁ జూచుచుగూతతోఁ దిలకింపసాగెను. వేగులవారలేగి నాయకురాలికి మాచర్ల నైభవము బ్రహ్మనాయని యసాధారణపరిపాలనము బాలమలిదేవుల కుశలవార్త నెఱింగించిరి. నాయకురాలు వినినదాది సహింపలేక యెట్లు బ్రహ్మనాయని వంచెనునాయనియ నేకవిధముల యోజించికడకుఁ గొందరు దోషిడికాండ్రునుమాచర్లకొల్లఁగొనుఁడనిపంపెను. వారొకచీకటిరేయినిమాచర్లలో బ్రవేశించి మంత్రిణి యాజ్ఞనెరవేర్చుఁ బ్రయత్నముచేయసాగిరి. ప్రాపక్షపాతియు స్వామిభక్తుడనగు కన్నమదాసుఁ డీయంశమునంతయు బ్రహ్మనాయనివలన నెఱింగి చోరులుపురమునఁ బ్రవేశించి వస్తుసంభారములదొంగిలించి చంద్రవంకతీరముచేరువఱకుఁ జూచిచూడ్చనట్లు మిన్నకుండి పరిజనముతోఁబోయి యాకస్మికముగ ముట్టడించెను. చోరులందఱు నాయుధముల స్థలాంతరముననుంచి ద్రవ్యరాసులను మోయుచున్నవారిగుటచేఁ గర్తవ్యకూన్యలై పట్టుపడిరి. కన్నమనాయుడు పరిజనసహాయముతోఁ జోరుల నందఱబంధించి వారలుతెచ్చిన ద్రవ్యమునంతయు నెవరిదిచాఁకిచ్చు నేర్పాటులతో రాజమందిరమునకుఁబంపి ధనముతెచ్చిన గోతములనుండఁ జంద్రవంకలోని యిసుకఁబోయించి చోరుల నెత్తిపెట్టి వారలనందఱుఁ జెల్లవారుననికి గురిజాలకు నడిపించెను. చావుబ్రతుకులతోఁ జోరులు తెల్లవారుచుండఁ బురముఁ జేరగ నె



గన్నమనాయుడందఱనొకదొడ్డిలోనికి నెట్టి యెవరు బై టికివచ్చినను ఖండిం  
పబడుదురనికతిచముగబోధించి ద్వారముగానియుండెను. పొల్లగదెల్లవా  
రుసరికిఁ జోరులు కన్నమనాయకునిచే గురిజాలలోనె బంధితులైరిని  
నాయకురాలువిని యాగ్రహేమాదగుగ్రామై కనుల నిష్పకలురాల  
స్వయముగా బయలుదేరి గన్నమనాయునిసమీపించి ధి పంచముఁడా!  
తగుదునని గురిజాలకు వచ్చితివా! ద్వారమునువిడచి పొరులను వదలి  
పెట్టకున్నచో నీమాంసమును గాకులకు గ్రద్దలకు వేయింతునని పేరిలు  
చుఁ బైకివచ్చెను. బ్రహ్మనాయుని పరపుత్రుడగు కన్నమనాయుడు  
నాయకురాలి యదలింపుఁకు బెదరకనిల్చి యామెతో నిట్లుభాషించెను.

“నీ! మాటఁడనుచు బుద్ధిమాలి పల్కిననీడు నాలుక నందుగా నుడువఁడఁ  
గడజాతీయని నన్నుఁ గడవఁబల్కిన నీరదంబులరాల్చు శౌర్యంబువాడఁ  
ముట్టరాదనినన్ను డిట్లిన నీస్తనీద్యయముకింపలుగాఁగఁ దలఁగువాడఁ  
బంచముఁడనినన్ను నెంచిన నీమాంస పంచశాఖలను ఖండించువాడఁ

తే|| గీ|| నాయునాజలేక నాతినిజంపఁగ  
విహితమగు నెయంచు పిడచినాడె  
నెందుఁబోయెడిక నింపవరాక్షి నీ  
కైశ్యమైనఁ గోసికానివిడువ”

కన్నమదాసుఁ డిట్లుభాషింపుచు నాయకురాలిని వెంబడించెను.  
ఆయమా ప్రాణభీతిచే మృగయునిగాంచి హరిశచందమున పీడితఁడై నైటి  
తోఁ గడగడవడంకు దేహముతోఁ దొఱుపడు నకుగులతో సంతిపుర  
ముఁదూచి యెటులోఁబ్రాణములఁ గాపాడుకొనెను. ఈసరింభమున  
కులికిఁ నారులందఱు గుమిగుఱుపటచేఁ గన్నమదాసుఁడు యావద్వృ  
త్తాంతము వారిన నివేదించి నాయకురాలి మర్దయము నెలగామరాజు  
దురాగతిముల్గుసతము దాచకఁ తెల్పి చోరులందఱును క్షమాగర్హణము  
గోరించి విడిచిపెట్టి యేగనిశ్చయియెను.

కన్నమదాసుఁడు చోరుల నెదుర్కొననేగి తిరిగిరాకుంటచే  
బ్రహ్మనాయుడు మిగుల విచారించి చోరులు వధించిరో లేక గురి  
జాలకు నిర్బంధించి కొనిపోయిరో యని తలంచి సపదివారముగ గు  
రిజాలకుబ్రయాణమయ్యెను. ఉన్నతాశ్వమునెక్కబ్రహ్మనాయుడుత్వర



లో గురిజాలచేరి యట గన్నమదాసుని జూచి గతవృత్తాంతమంతయు నాలకించి యాతని ధైర్యసైర్యసాహసాదుల కపరిమితానందస్వాంతుడై మాచర్ల కేగుమని యాజ్ఞనొసంగి తాను నలగామరాజును నరసింగరాజును నాయకురాలినిజూచిపోవసంకల్పించి రాజసాధమున కేగెను. రాజును రాజసాధము మంత్రినియు బ్రహ్మనాయకు ననేకవిధముల గౌరవించి యుచితాసనమునొసంగి కుశలప్రశ్నములను గావించి పేరుపేరు నరుసను సాదరులు మువ్వరియొక్కయు దక్కుంగల రాజబంధువుల యొక్కయు గుశలాగికములువిచారించిరి. బ్రహ్మనాయకునిప్రశ్నములకు సమత్తరముల నొసంగి నాటిభోజనమునకు రాజుచే నిర్బంధితుడై యచటనే నిలిచెను. కృత్రిమోపాయ పారంగతురాఘ నాయకుగా లెట్లులైన బ్రహ్మనాయని విధింపకున్నచో నేనాటికైన నపాయము వచ్చితీరుననియు నలగామరాజుదుల కాతనిపై సంపూర్ణముగవిశ్వాసమున శింపలేదనియు గ్రహించి రాజగృహమునవంటజేయువారితో గలిసికొని యాహారపదార్థములతో విషము గల్పించెను. ఏపాపమునెరుంగని బ్రహ్మనాయ డావిషాహారమును బుచ్చుకొనెను. దైవవశమువలన నాతని కెట్టియపాయము కలుగదయ్యెను. భగవదంశ సంభూతులకు మానవులుచేయు దుష్కార్యములు ప్రతిబంధకములు కానేర్చునా?

“తే. గీ॥ చల్లగర్భమందు దాగియుండిన నాడు  
విషముఁ బ్రావిమృత్యు విజయుఁ దయ్యె  
నేడుప్రాణమూర్తి నెగడిన నాయున  
కీషంబు బాహ్నిపీడిషంబు ॥”

గర్భస్థుడై విషము శీర్షించుకొనిన బ్రహ్మనాయనికి నాయకురాలు వెట్టినవిషము జాహ్నువీ (జలము) విషమువలె నారోగ్యప్రదమయ్యెను. దానిచే నాయకురాలి హృదయన్యధ మెండయ్యెను. బ్రహ్మనాయకుని బలవోక యాత్మేకుబంధులు ప్రళయకర్తృన్యము, రాజ్యవిచ్ఛిన్నుని గావించుట వెండవడి.



రాజకీయవిషయముల సంభాషించుచు నలగామరాజుతో నరసింగ రాజుతోగలసి కాలక్షేపము జేయనాగెను. నాయకురాలీయదను గ్రహించి పౌరుషశాలియగు బ్రహ్మనాయని వంచిప నొకవెరపు నాలో చించి తరుణమునకు వేచియుంచెను. బ్రహ్మనాయుడు సమయోచితము గ జాలసేపు భాషించి నలగామరాజును నరసింగరాజును జూచి రాజ న్యూలారా! మీ రాజమందిరంబులు మిగుల జీర్ణములై యున్నవనియు బు న్నిర్మాణమునకు నిసుక గావలయుననియు నాయకురాలు తలంచుటచే బౌరులచే నిసుకబాపితిని. చూచిపోవ రంకని వారినరువురను గన్నను నాయుడు చోరులను బంధించిన గృహమువద్దకు దీసికొనిపోయి చూపి చెను. నలగామరాజు నరసింగరాజు నాయకురాలొనరించిన యీకృత్య మున కించుక యేవగించిరి.

బ్రహ్మనాయుడు నలగామరాజుమొద్ద సెలవునొంది మాచర్లపు రాభిముఖుడై బయలుదేరెను. కొలదిమారము వచ్చుసరికి మార్గమ ధ్యమునజనులుమూగియుండిరి. “అందుబ్రహ్మనాయుడునాయకురాలు” అను పేరులు వినవచ్చుచుంటచే నటగల విశేషము లేవియో కనుగొన వలయునని బ్రహ్మనాయ డావైపున కశ్వమును మఱలించి చూచెను. నాయకురాలగుపుమధ్యనిల్చి యుండి రెండు పౌష్ట్యశకు నిరువురు బాలకులకు రెండు కోడిపుంజులకు రెండుమహిషములకు నిరువురుయో ధులకు గ్రామక్రమముగబోరుపెట్టుచు నోడినవారు బ్రహ్మనాయనిపక్ష మువారినియు గెలిచినవారు నాయకురాలి పక్షమువారినియు వాగొ ననాగెను. బ్రహ్మనాయకున కదిచూచువఱ కింతయునరాని యాగ్రహము వచ్చెను. స్త్రీ తన్నటుల నవమానించినందులకు బ్రతికృతి జేయ దలంచి బ్రహ్మనాయశిష్యునిదిగి ముందునకువచ్చినాయకురాలిజూచి యువతీ! నేను పన్నిదంబొడ్డని జాతువుల మొగ్గరంబులొజ్జేర్చి యోడిన వానినెల్ల బ్రహ్మనాయనిని గెలిచేముచున్న దానవు. బ్రహ్మనాయని బలపరాక్రమాదులు నీవెరుగక యాడుదానవగుటచే నొరికొలందులొ



నని భటునిచే నొకమంచికోడిపుంజును దెప్పించి దానిపాదమునకుఁ గత్తిగట్టి బ్రహ్మనాయకుఁడొకఁడు నుంచెను. నాయకురాలాపుంజునకు సాటిపుంజులదెచ్చి కత్తిగట్టి పోరునకు విడిచెను. కాలవసమున నాయకురాలు విడిచిన పుంజులన్నియు గతిపసాగెను. బ్రహ్మనాయకుత్సాహము మొదలయ్యెను. నాయకురాలి కుక్కుటములన్నియు బ్రహ్మనాయకు కుక్కుటముతో బోరాడి గతిపసాగెను. పిల్చి యవమానము దెచ్చుకుంటేనేయని నాయకురాలు మిగులఁ బరితపించి మాంత్రికులకు నిలయమగు కట్టుబోతులగంగవరమున కేగి మంత్రవేత్తల నందర సందర్శించి మీకు గోరిన రొక్కఁబుఁ నిచ్చెదను. పంచెములో బ్రహ్మనాయకుని కోడిపుంజునటులఁ జేయుమని కోరెను. భూతమాంత్రికులమోదించి పంచెపుంజున కేతెంచిబ్రహ్మనాయకునికోడిపుంజుపక్షములకు బాదములకు గనులకు బ్రయోగము గావించిరి. నాయకురాలు లోలోన నీదుండగముగావించి బ్రహ్మనాయకునిచేత కేగి పంచెములేకుండ సమీకముండరాదు. నీకోడిపుంజుతోడిపోయినచో కుటుంబముతో రాజన్యలతోగూడ నేలేశ్వరమురేవున గృష్ణదాటి ఏడుసంవత్సరములు సరసీమలలోవసించి యనంతరము నిజరాజ్యమునకు జేరవలెను. నేనోడిపోయితినేని మూరాజన్యలతోగృష్ణజట్టల రేవునదాటివలసబోయెదను. ఈ ప్రతిజ్ఞకామోదించువా యనెను. నాయకురాలి మాటలకు బదులుచెప్పక బ్రహ్మనాయకుడందులకంగీకరించెను. పిమ్మట నిరువురు తాముతామంగీకరించిన నిబంధనముల నొకపత్రికపైవ్రాసి యుభయులుసంతకములుగావించి ప్రమాణము లొనరించి సాక్షులచేతము వ్రాలుచేయించి కుక్కుటసమీకమున కాయితమైరి. కర్మపశుచుననైననేమి నాయకురాలి మాయోపాయములవలననైననేమి మాంత్రికుల ప్రయోగ మాహాత్మ్యమువలననైననేమిబ్రహ్మనాయకునికోడిరంగమున మరణించెను. అడితప్పనిబ్రహ్మనాయకునికివలస పోవలసినవిధి ప్రాప్తించెను. చేయుకార్యము లేక యకాంక్షాముగి బ్రాణపదమగు కోడిపుంజు మరణించినందులకు విచారమునది వెంటనే మాచరల పురముజేరి నగర సంతకమునకు గోపన్నయను విశ్వాసపాశుఁడగు భటునొకనిని నియో



గించి బ్రహ్మనాయఁ డొకశుభముహూర్తమునఁ బ్రతిష్ఠానిర్వహణార్థమై తనధర్మపత్నితోడను బరిజనముతోడను బాలమలదేవాది రాజకుమారకత్రయముతోడను గృష్టానదిదాటుటకై బయలువెడలెను. బ్రహ్మనాయనివెంట కొమ్మభూపాలకుఁడు నలరాచమల్లు పెద్దన్న పేర్చీడు సూర్చీడు మల్చీడు సుంకర గామానాయఁడు గండు కన్నమసీడు మొదలగు పేరుజెందిన వీరభటులుకూడఁ బ్రయాణమైరి. ఆగర్భశ్రీమంతుఁడగు బ్రహ్మనాయఁడు మార్గమధ్యమున ననేకదురవస్థలకు లోనయ్యెను. ఆతని శకటముల లాగు వృషభములను బెట్టులిపట్టుకొనెను. కృష్టానదిదాటుచుండ మొసలి బ్రహ్మనాయకుని బట్టుకొనెను. ఈయవస్థలన్నియు ననుభవించుచు రాజకుమారుల వెంటఁదీసికొని నాయఁడు కొలదికాలమునకు నేలేశ్వరము రేవుయొద్దఁగృష్టదాటిమూఁడామడలదూరము ప్రయాణముగావించి యచట విశాలముగనున్న నొక యడవినరికించి మండాదియను పురమొకటినిర్మించి పరిజనముతోఁ బశుగణముతో నచటనే నిలిచెను. మంత్రీయైరాజ్యమునంతయు నోడివచ్చినబ్రహ్మనాయని రాజకుమారులైనను సాటివీరులైనను బల్లెత్తుమాటయైన ననలేదు. రాజసీతిఘరీణుఁడగు బ్రహ్మనాయఁడు పరిజనులక్షేమమై తనక్షేమముగ భావించి యందఱక్షేమమును విచారించుచు మండాదిలో సుఖముగాఁ గాలక్షేపము గావింపసాగెను.

బ్రహ్మనాయని పశుకదంబము సమీపారణ్యములలోఁ బూరిమేసి మిగులసభివృద్ధిలోనికి వచ్చెను. నాయఁడు పుట్టుభోగియగుటచే నేకొంటితలేకుండ సరణ్యప్రదేశమగు మండాదిలోనుండువిని నాయకురాలు సహింపలేక కొందఱుకిరాతులను సమావేశపరచి వారితో మీరందఱు చీకటిరాత్రులలో బయలువెడలి మండాదిజేరి బ్రహ్మనాయని గోకదంబమును దోలుకొనిరండని ప్రేరేపణముగావించి పంపించెను. కిరాతులు నాయకురాలియాజ్ఞప్రకారము బ్రహ్మనాయని పశుపులమండలోఁబ్రవేశించి యన్నిటినిదలించి తోలుకొనిపోవుటచే ద్వారమునందుఁబరుగడి పశురక్షణముగావించుచున్న లంకన్నయను వీరుఁడు దుర్మరణముగావించెను. కిరాతులు స్వేచ్ఛగా గోకదంబములఁ దోలు



కొనిపోవుచుండ నాటవికులవలన నావృత్తాంతమునంతయు బ్రహ్మనాయుడువిని యది నాయకురాలి దుర్నయముగనూహించి (గండు) కన్న మదాసుని గోసంరక్షణమునకుఁ బంపించెను. విరాటరాజుగోవులనురక్షించుట కర్హుఁడేగినటులఁ గన్నమదాసుఁడు నాయకురాలుపాపిన సైన్యముపై కీవిధముగ నేగెను.

“సీ! పండ్రెండుమూరల భైరవఖడ్గంబు నాలుమూరల కంచుటగదనర  
మత్త దంతావళ మండలిపైఁబాటు పంచాస్యజింభక భాతివలరఁ  
దంభజీమాతబృంహంబుపై నేతెంచు ప్రబలజంఘాసమీరంబుపోక్కిఁ  
బళుకందంబుపైఁ బరతెంచు భయదశా క్షూలంబు లీలనద్భుతపరాకృ  
తే! శీ! మక్రమంబున వెడలినిర్వక్తధైర్య  
శౌర్యగాంభీర్యపటుభుజావీర్యముల న  
లంకరించితదీయబలంబు నెదిరి  
మొదవులమఱియై పులదుర్మదముచెదర||”

కన్నమదాసుఁడు ఘోరసంగ్రామము నాచరించి యెట్టకేలకు విజయము గడించి కిరాతులనందఱను బాటదోలిగోకదంబముల నన్నింటినివిడిపించికొని మండాదిచేరి విశేషములన్నియు బ్రహ్మనాయనికి నివేదించెను. నాయకురాలి దుర్నయములకు నాయుడు చాలయేవగించి గురిజాలకు మిగుల సమీపముగనున్న మండాదిలో నున్నచో నిట్టి యపాయములె యనేకములు రావచ్చునని తలంచి యటనుంట యుక్తముగాదని పరిజనులకుఁ దెలిపి స్థలాంతరమున కేగనిశ్చయించి “దొమ్మర్లగొంది” యనుచోట గృష్టానదిదాటి శ్రీశైలముచెంత కేగెను. నాయుడు త్రిలింగములలో నొకటియు సుప్రసిద్ధక్షేత్రరాజమునగు శ్రీశైలమువద్ద కొన్నిదినములుండి శంకరున కి నేక భోగంబులను జేయించి భూదానాదికములొనరించి కొలదికాలమువసింప నాయూలయధర్మకర్తయు నాప్రదేశమునకుఁబరిపాలకుఁడునగు మాకరాజుతో స్నేహముకుదెచ్చెను. బ్రహ్మనాయుడు తనహారములు ఋద్ధరాజము మాకరాజువద్దకు దువయుంచి శ్రీశైలప్రాంతమందుఁగల అద్దీడు బద్దీడు జమ్మలపల్లె కల రోడు మూరకాపురము దున్నపోతులపల్లె దూపాడు కొలకుల యెగువ పాలెము దిగువపాలెము అన్నసముద్రము చిన్నకొలకుల గొల్లపల్లి వీర



భద్రపురము కోనభీములపాడు కొచ్చెర్లకోట సదగోడు ముటుకుల చా  
పలమడుగు త్రిపురాంతకము గణపవరము మేడపయను గ్రామముల  
కొలదినుంకము చెల్లించులాగున సర్వాధిపత్యములతో గుత్తబుచ్చికొని  
యాజ్ఞాపత్రికగైకొని యాయాగ్రామములలో నివాసయోగ్యమేది  
యో యట నిలువనిశ్చయించి పరిజనముతో బయలు వెడలెను. బ్ర  
హ్మనాయఁడు మొదట త్రిపురాంతకముఁ జేరి పార్వతీశ్వరుని సందర్శించి  
యటనుండి మార కాపురమునకుఁ బోయెను.

బ్రహ్మనాయఁడు పరివారసహితముగ మార కాపురములోఁ బా  
లదినములు నివసించి చెన్న కేశవాలయము గట్టించి గొప్పతటాకమును ని  
ర్మించి యట వసతులుతక్కువగానుంటచే మేడపి ముఖ్యస్థానముగఁ జే  
సికొని యచటనే స్థిరావాసముగ నొనరించెను. మేడపిలోఁ గొలదికాల  
ము నివసించువఱకు రాజకుమారకులకు యుక్తవయస్సు వచ్చెను. పూ  
ర్వపుత్రులను రిబీలించిచూడఁగా మాచర్లనిడిచి యేడుసంవత్సర  
ములు దాటిపోయినటులఁ దెలియవచ్చెను. పరసలములలో నివసించినివ  
సించి విసిగినవాడగుటచే బాలవృద్ధిహదులతో మాచర్లకుఁ బోవసంక  
ల్పించి బ్రహ్మనాయఁడు సహచరులతో గర్తవ్యమునుగూర్చి యోచిం  
చెను. పరిజనులందఱు నాయకురాలి దుర్నయముల నుగ్గడించి మాచర్ల  
సాధారణముగా స్వాధీనము కాసేయదనియు సంగ్రామముతప్పదని  
యు వాకొనిరి. బ్రహ్మనాయఁడు చాలసేపు యోచించి ముందొక రా  
యబారిని గురిజాలకుఁబంపి మాచరలరాజ్యము మాకొసంగవలయు  
ననియుగడువ్రుతరెసనియుఁ చెలుపఁదలంచి దూతగ నెవరేగనర్హులోయని  
సహచరుల నడిగెను. అందఱు నేకముఖముగ చాత్యమునకుఁ దగినవాఁ  
డుభయరాజన్యులకు బంధువును గార్యవాదియు నుచితజ్ఞుఁడనగు నల  
రాచమల్లెసమర్థుడని నిర్ణయించిరి. అలరాచమల్లు గురిజాలలోని రాజ  
న్యనిసోదరుడగునరసింగరాజుచే కల్లుఁడుని నాయకురాలికిఁబరిచయుఁడు  
ను యధార్థవాదియు నగుటచే గార్యసిద్ధినిగూర్చి యందఱును సంత  
ములఁబోనాడిసంధికై ప్రేరేపణముగావించిరి. మొదట నలరాచమల్లుశ్వ  
శ్రుగేహమున కేగ సంగీకరి పడియ్యెను. కాని బహుజనాభిప్రాయ



ము ముఖ్యముగ బ్రహ్మనాయని యభిప్రాయముఁ దూలనాడలేక కడ కంగీకరించెను.

నలరాచమల్లు, బ్రహ్మనాయఁడు, మిగిలినవీరులు, చెప్పినయం శములన్నియు నవగతముఁగాపించుకొని రాయబారమునకై గురిచాలకుఁ గొలఁదిబలముతో బయలువెడలెను. కొలఁదినాళ్లకు గురిచాలకు నలరాచమల్లు చేరెను. పలనాటిరాజ్యము పరిపాలించు నలగామరాజు పెంచుకొనిన నరశింగరాజుకుమార్తె తనభార్యయగుటచే నలరాచ మల్లు శ్వశుగృహమునకు లోకాచారానుసారముగ నేగి యొకటిరెండు దినములు కాలక్షేపముగావించి యొకనాటి పేరొలగంబున నాయకు రాలు నరశింగరాజు మంత్రాంగములు కావించుసమయమున నలగా మరాజుతో నిటులఁదెలిపెను.

“రాజన్యా! నేను మలిదేవరాజుమల సమక్షమునండి తన్మంత్రి యగు శీలముబ్రహ్మనాయకునిచేఁ బంపఁబడిన దూతుఁడను. మీతోఁ గొన్నిరాజకీయాంశములు మొగమోటములేక మాటలాడవలసి యే తెంచితిని. మలిదేవరాజుమలు కాననిక్రింతలలో నాయకురాలియు క్కయు మీయొక్కయు దుర్నయఫలము లనుభవించుచు నానావృత్తి లకులోనైయున్నారు. విష్ణుసదృశుఁడగు బ్రహ్మనాయని దుర్యోధరమున మోసగించి మాచర్లరాజ్యము నొడంబడికప్రకారముగ నేడుసంవత్స రములు పరిపాలించితిరి. గడవ్రతీరినది. ఇప్పుడుమీరు మాచర్లరాజ్యము మాస్వాధీనము గావింపవలయును. ధర్మబద్ధమగునీకార్యమునకు మీరంగీకరింపరేని సంగ్రామముఖముననైన మిమ్మునిర్జించి మారాజ్యమును మేముచేకొనకమానము. ముందు సామోపాయముతోఁ దెల్పుచున్నారము. నాయకురాలి దుర్యోధనమునకు లోనుగాక స్వతంత్రముగ యో జించి ప్రత్యుత్తరము నొసంగవలయును.”

నలరాచమల్లు తెలిపినమాటన్నియు వారలకందఱకు ములుకు లయ్యెను. నలగామరా జామాటలువిని తోఁకఁదొక్కిన పామువలె, నాగ్రహేహాదగుఁడై నలరాచమల్లుని దుర్భాషలాడి తృణము నిలుపఁ దగిన వోటుసైతము మలిదేవరాజుమల కొసంగననియు నావశ్యకమైన



చో నాసంస్థానమునకువచ్చిన ధర్మపిండంబు వేయింతుననియు బ్రహ్మ  
నాయని యహంకారము దుర్మంత్రిత్యమునకు వెలువమనియు భాషిం  
చెను. బ్రహ్మనాయనియందమితభక్తివిశ్వాసములు గలవాఁడును బాల  
మలిదేవాదులయందుఁ బక్షపాతబుద్ధికలవాఁడు నగు నలరాచమల్లు  
నలగామరాజుచేయు గర్జితములకుఁ జలించక మాచర్ల రాజ్యము నొసంగ  
కున్నచో మీయందరకు సంఘమరణము కలిగితీలును. బ్రహ్మనాయ  
కునిపక్షమున వీరులులేరనిగర్జింపకుమని యీవిధముగాఁ దెలిపెను.

“సీ| మత్తమాతంగ కుంభసలంబుబుడుల్ప నమృతేంద్రియ పెద్దినాయఁడుండ  
స్యవనాచలరాజేశకలంబులుగఁజేయ నవశతారండుపేర్నాయఁడుండ  
ఘనతుంగమకుర గప్రహ్మహనుడలింప నిత్యుద్వేషిమన్నీడుకలుగ  
ఖిలపగాతి పిపిలికానాకువుబుద్ధిన్వ ఋక్షనాగండుసూక్ష్మిడుకలుగ

తే|గీ| నశలదేశాధినాథస్యైవ్యప్రతాన

నిబిడజీమాం సంఘముల్ నెఱయిచోలఁ

దరశిపవనుండుకన్నమదాసుఁడుండ

వీరులెదురెన్వరనుచుగర్వంపనగునె|”

నలరాచమల్లు పలికిన ప్రతివాక్యమును నలగామరాజుమలు  
ఖండించి పాలొసంగ వీలులేదనియుఁ జేతనైన సంగ్రామమున గెలిచి  
తీసికొండనియు ఖండితముగఁ బలికిరి. నయమున భయమున నెన్నివిధ  
ములఁజెప్పినను ఫలములేకపోవుటచే నలరాచమల్లు సంధప్రసంగము  
నూనివేసి బ్రహ్మనాయకునకు గడచిన సంగతినంతయుఁ దెలియఁజేయు  
సపుడై ప్రయూణము చేయనిశ్చయించెను. నాటిదినము మేఘములు  
కమ్మి వర్షమువచ్చునటులుంటచే యటనె విధిలేక నిలువవలసి వచ్చె  
ను. ఆరాత్రి విధిదునకురమ్మని నాయకురాలు నలరాచమల్లుని ననేకవి  
ధముల నిర్బంధించెను. దుర్మాద్గురాలగు నాయమ కపటవర్తనము బ్ర  
హ్మనాయనికే విషముపెట్టినదాది నలరాచమల్లు సాకల్యముగ నెరింగి  
యున్నవాడగుటచే నియ్యకొనఁడయ్యెను. నాయకురాలంతతో నూరు  
కొనక నంటవారలచే నలరాజు ధురమునాహారములో విషముఁజెట్టిం  
చెను. దూరదృష్టిగలనలరాచమల్లు మాహారమును భవించక విసర్జించెను.  
నాయకురాలది గ్రహించి యెలులేని యీతని మట్టుపెట్టకున్నచో నిచటి



రహస్యములన్నియు బ్రహ్మనాయుని కెరింగించి సంగ్రామప్రయత్నముగా  
 వించుననియుద్దేశించి శివాలయమున కేగి శివనిర్మాల్యములలో విసము  
 నించుచూకుసుమములను జిత్రముగఁ జెండ్లుగుచ్చి పూజారులకు రొ  
 క్కమునొసంగి యాపుష్పకంధుకములను నలరాచమల్లున కీయవలసిన  
 దిగ నియోగించెను. వారటులే గావించిరి. దూరదృష్టిలేక కాలముకూ  
 డివచ్చిన నలరాచమల్లాపుష్పకంధుకములను భక్తితోఁగైకొని దన్ని  
 ర్మాణమున కానందించుచు నాఘాణించి శీవమును విషప్రయోగము  
 చే నెంటనే మరణించెను.

నరసింగరాజు పుత్రికయు నలరాచమల్లు ధర్మపత్నియునగు ర  
 త్నాలపేరాంబ భర్తృమరణమునకు మిగులవిలపించి నాయకురాలి  
 యొక్కయు నరసింగరాజుయొక్కయు నలగామరాజుయొక్కయు  
 దుర్నయముల మిక్కిలినిరసించి భర్తృచితిఁబడి సహగమనమాచ  
 రించి సాధ్వీలోకమున కాదరణపాత్రురాలయ్యెను. కొలదికాలమునకు  
 నలరాచమల్లుతో గురిజాల కేగిన పరిజనమంతయు మేడపిచేరి విచా  
 రకరమగు నలరాచమల్లు మరణము పేరాంబ సహగమనము నాయ  
 కురాలు నలగామరాజుదుల దుర్నయములు నామూలాగ్రియు బ్ర  
 హ్మనాయుడు మొదలగువారికందరి కెరింగించిరి. నలరాచమల్లు తండ్రి  
 యు శతవృన్దునగు కొమ్మరాజు తనయునిదుర్మరణమునకు మిగుల శో  
 కించి పుత్రతోకముతో మైమరచి పరుండ బ్రహ్మనాయుడాతని సమీ  
 పించి యనేకవిధముల నైరాగ్యోపదేశములఁ గావించి తన కుమారుడు  
 ను బాలకుఁజనునగు బాలచంద్రుని యాతని హస్తములయందుంచి  
 యీతనిని నీకు గానుగా భావించికొమ్మ సీపుత్రమరణమునకుఁ గార  
 జు నీతఁడ వధిపఁగలఁడని పెక్కువిధముల నోదార్చె  
 ను. కొమ్మ బ్రహ్మనాయునిబోధనముచేఁ గ్రమక్రమముగ శోక  
 మమునఁ బగతురనిర్జించి హృదంతరమును భస్మ  
 ధమును తీర్చుకొనవలయునని యువ్విభులూరసాగెను.  
 క్కయు నరసింగరాజు నలగామరాజులయొక్కయు  
 దాది బ్రహ్మనాయకుని పరిజనమునకు పైనికులకు



బాలమలిదేవాది రాజకుమారులకు సైతమట్టి నిశ్చయమై కలిగెను. ఇక బ్రహ్మనాయనియంశము చెప్పనవసరమేలేదు.

బ్రహ్మనాయకు సామోపాయములతోనిక లాభములేదనియు రిక్తపాతము జరుగనిది రాజ్యమురాదనియు నిశ్చయించి వెంటనే సైన్యమునకుఁ దోటివీరులకు సంగరమున కాయితముగండని యాజ్ఞాపించెను. శూరవర్ములగు బ్రహ్మనాయని సహచరులందరు నాయుధములకు మెఱుఁగుబెట్టి సంగ్రామమున వెనురుచూడసాగిరి. చుట్టుఁబట్టుఁ బాలించురాజవృక్షులు బ్రహ్మనాయని స్వామిభక్తియు ధర్మసంగ్రామసంరంభముఁ జూచి కొంతసైన్యమును సహాయముఁగావించిరి. బ్రహ్మనాయని దైవముగా భావించు పౌరబృందముకిరాతులు పెక్కుమంది విజయకాములై గురిజాలపై దాడివెడల సిద్ధపడిరి. బ్రహ్మనాయకు తనయాత్ములలో నొకనినిమాత్రము మేడపిరాజ్యము సంపించి యంతఃపురసంరక్షణమునకునుమంత్రీత్వమునకును దనయుడగు బాలచంద్రుని రాజకీయకార్యముల కనపోతనినియోగించి వీరనాయకులతోఁగలసి యొకశుభముహూర్తమున గురిజాలపైకి విజయదుందుభి మోగించుచు దాడివెడలెను. సుంకరదామానాయకు కన్నమదానుడు పేన్నీడు మల్లీడు సూర్యీడు మొదలగు శూరవర్ములందరు సంగరరంగమునకుఁబకు సైన్యమున కగ్రేసరులై యుచితగతి నడపించుచు సంగ్రామధర్మముల బోధించుచు ద్రిపురాంతకము మేల్లనాగు లోనగు చోటుల విడిదిగావించుచుఁ బలనాటిసీమలోని కార్యముపూడిచెంత నుండిన నాగులేరుదరికిఁ జేరిరి. బాలమలిదేవాదిరాజవృక్షులను దోడ్కొని మంత్రీవర్ముడగు బ్రహ్మనాయకుఁడాయుధములతో విజయదుందుభి నాదములతో సకాలమునకు నాగులేరుతీరమునకు వచ్చెను. బ్రహ్మనాయనిసైన్యము విశాలముగనున్న నాగు తీరమునకుఁ గుడారములువైచి కొలఁదిదినములు విశ్రాంతి ప్పికల బ్రహ్మనాయకు యుక్తాయుక్తములు యోధులన రానున్న యుధయుల నష్టములగూర్చి విచారముగూర్చుపాలకు లంగీకరింతురేమోయని యొక



జు  
నంబ  
కాంబ  
(5) మొక్క  
విని

*atishayana* *atishayana*  
33

శీలము బ్రహ్మనాయకుడు

భట్టుమని రాయభారముపంపెను. ఆతఁడు వెంటనే గురిజాలకేగి బ్రహ్మనాయకుని సందేశమునంతయు నాయకురాలు నరసింగరాజుమందు నలగామరాజునకు నివేదించెను. కాని దురాశాపీషితులగు నామువ్వురు సంధికంగీకరింపకపోగా భట్టుమూర్తిని బ్రహ్మనాయని మిగులదూషించి మేమును సంగ్రామమునకు సర్వసిద్ధముగా నున్నారము. రాయభారములతో నవసరములేదని ఖండితముగాఁ దెలిపిరి. భట్టుమూర్తిచాలతడవు బ్రహ్మనాయకుని పరాక్రమము వీరులసంగ్రామ నైపుణ్యము నాయకురాలిదుస్తంత్రములు పూసగుచ్చినటులఁ దెల్పి సంధికైయనేకవిధములఁ బ్రయత్నించెఁగాని లాభములేకపోయెను. చేయునదిలేక భట్టుమూర్తి బ్రహ్మనాయనిపాలికరిగి జరిగినకథయంతయు వీరలముందు నివేదించెను. బ్రహ్మనాయనితో సంగ్రామమునకువచ్చిన వీరులనామము లీవిధముగఁ జెప్పఁబడెను.

“నామాలవారు నాణెమువారు | కొండవిందులవారు గోవిందువారు  
ముతసానివారు ముయ్యూరువారు | సర్మాలవారు నాయనివారు  
పైడిచుక్కలవారు పాల్వర్తివారు | బలమూలవారు పాలెమువారు  
రేపనూలులవారు రేచెల్లవారు | నట్లూరిముట్లూరి యాఖ్యలవారు  
చెవులవారు మఱిచిల్లరవారు | గుర్రమైననాయకుల్ కూడియేతేగ  
గండువారేగురు కదిసినవేడ్క | జరిచిరుదులతోడ సాహసంబలగ  
నొప్పుగానిందరు నుటవైనబంట్లు | ఘోటకంబులు మేటి కుంజరావళులు  
నుత్సాహమున హుటాహుటినడువంగ | భట్టువారలుమించిబహువిధంబులను  
విరుదుసద్యంబులు పెల్లుగాఁజదువ | నుద్దండమాష్టిలు నొనరినిర్వంక  
జైవఖిన్దంబుల బట్టుకరాఁగ | శీలచ్యుతనయఁడు సింహవిక్రమఁడు  
కరమర్ధికమకుల కన్నమనడచె”

నలగామరాజు నాయకురాలి ప్రోత్సాహముచే సైన్యమును సంగ్రామమునకు సిద్ధముగావించుటయేగాక సాటివారగు రాజులకందఱకు సైన్యసహాయముకొఱకు లేఖలువ్రాసెను. పలువురు రాజన్యులు సైనికదళమును నాశ్వికదళమును సహాయముగావించిరి. కొటకేతురాజును ధరణికోటపాలకుఁడు సైన్యముతో సహాయమువచ్చి యుభయపక్షములకు సంధి కుదుర్పవలయునని యనేకవిధములఁ బ్రయత్నించి



విఫలమనోరథుడయ్యెను. నాయకురాలొక శుభముహూర్తమున నరసింగరాజును నలగామరాజును సైన్యముతోఁ బ్రయాణముఁజేయించి కార్యమపూడికదనరంగమునకుఁ గొనివచ్చి యొకచో విడిచిచేయించెను. బలసాహసములతో నుభయసైన్యములు సంగ్రామముగావింప సిద్ధముగనుండెను.

బాలచంద్రుఁడు మేడపిలోఁ గాలక్షేపముఁ గావింపఁజాలక తానును సంగ్రామముగావింపనొంచి జననివలన ననుజనొంది వీరపత్నియగు మాంచాలయొద్దకేగి తన ప్రయాణమును దెల్పి యాయమవలన నాశీర్వాదపురస్కరముగ నొక కరవాలముబడసి సంగరరంగస్థలమగు కార్యమపూడికిఁజేరెను. అప్పటికి రాయబారములన్నియు ముగిసి సంగ్రామము జరుగసిద్ధముగా నుండెను. కార్యవేదియగు బ్రహ్మనాయకుఁడు దూరమాలోచించి రణరంగమున రక్తాంజలి నొసంగనొందిన వీరవక్త్రుల నందఱకు సమయోచితముగ ధర్మములనెఱింగించి యాపసాగెను. బాలచంద్రుఁడు శీఘ్రముగ సైన్యములోఁజొచ్చి మధ్యనున్న రాజశిబిరము చేతకేగి సంగరమున కాయితముకారేలయగి కఠినముగ మందలించి రణదుందుభి మోగింపుచుని వీరభటుల కాజ్ఞయొసంగెను. బ్రహ్మనాయని యాజ్ఞకొఱకువేచి భటులెవ్వరు వీరదుందుభిమోగించుటకు సంగ్రామమున కులుకుటకు నాయితముకారైరి. బాలచంద్రుఁడు చాలఁగినిసి తనపరిజనము సంగ్రామ విముఖముగానున్నటుల భావించి పేరుపేరువరుసల వీరులఁబేర్కొని యిట్లు ప్రోత్సహింపసాగెను.

“కొమ్మరాజా నీవు కోపంబుమాని | తీరినిసుగ్దులఁదెలు జాలెదేల  
ధనువుశింజినిలాగి ధ్వజిజేసి తేలి | బ్రహ్మాండభౌండముల్ పగిలినట్లుండు  
నెనలేని విలుకాడ నటువంటినీవు | రెవయునిచావుకుఁ గాడెదవెట్లు  
అవాలనాయఁడా! ఆపుడుపంతములు | పలికిననీవేల పరవకుఁడైతి  
తలపోయఁగా వీరధర్మంబుమఱచి | నిద్రించుచుండుట నీతియెనీకు  
విముఖులైనట్టి వీరుఁడవీవు | కట్టినాడవు కా నెపటితిగతి  
పగయీదలేనట్టి పౌరుషమేమి | మితిమూఁడు నెలలాయె మిన్నకున్నావు  
నీవంటిజగజెట్టి నేజూడలేను | మామకన్నమనీడ మగటిమియేని  
కిదలనికంబంబు కాలిసంకలలు | పొంగించిగావుకై పూనినిల్చితివి



కలబంబుచెదలం టెఁగదలించిమాడు | సుంకరరాముఁడా చుట్టుకొంకెనలు  
 తుప్రస్థలుపట్టెను దొడరవదేల్క | చెవులనాయకులార చెలఁగెడిబంటు  
 లిచ్చగించరుమది నెంగిలిపోటు | మేటిశూరులనాజిమెచ్చియట్టి  
 నమ్మిజంగిలినాయకులార | తగుజల్లిపేడముల్ దండచక్రములు  
 పోగొట్టుకోరయ్య పోరుమీకేల | వీరయోధులుగదా పెనుమాలవారు  
 గాయగోవాశ్వాఖ్యుల బిరుదములు | పగతురుగనకుండఁ బాతుఁడీనూమి  
 బాదన్నరాహుతపాటవమేడ | సంపెటనాగన్న జయమగుబిరుద  
 మెక్కడకేగె నీవెందుదాఁగితివి”

బాలచంద్రుఁడు వీరులనుద్దేశించి యిటుల మాటలాడునరికి  
 రోషావేశమున వారందఱు మేనులుమఱచి కదనరంగమునకుఁకుటకు  
 సంసిద్ధమైరి. దిక్కులన్నియు సైనికుల యట్టహాసములచేఁగంపింపసాగెను.  
 వీరచూడామణీయగు తనయునిగాంచి ధన్యుడనైతినని బ్రహ్మనాయుఁడా  
 నందించి బాలచంద్రునిగొనివచ్చి తనయర్థసింహాసనమునందుంచి యనే  
 కవిధముల గారవించి బుజ్జగించెను. బాలచంద్రుఁడు వెంటనే జనకు  
 నివద్ద నాజ్ఞానొంది వీరవేషముధరించి నిశితకరవాలమును గేలనలంక  
 రించి కొంతసైన్యమును నెంటఁగొని కదనరంగమునకుఁ బ్రయాణము  
 కాసాగెను. వీరులందఱు బాలచంద్రుని సంగరసంరంభములకు విముఖు  
 లై యీవిధముగ మందలించిరి.

“ వలదుబాలుఁడ పిన్నవాఁడవునీవు | సన్నపుఁబనికాదు సమరకావ్యంబు  
 దళమువిస్తారంబు తెగదుశౌర్యంబు | పడుచువాఁడవునీవు పటిమకొంచెంబు  
 వలనొప్పశీలమువారందఱికిని | సంతానమేలేకసంతోషమెడలి  
 పండ్రెండువర్షాల పరిమితిగడచె | మాచర్లచెచ్చునిమన్ననబడసి  
 యైతఁబనినుగ నె నధికమోదమున | సంతతివృద్ధియైజరుగంగనిమ్ము  
 సమరంబునకునేగు సాహసమేల | మీఁతలిదండ్రుల మిగులమన్నించి  
 మమ్మాదరించియు మామాటవినుమ”

కాని బాలచంద్రుఁ డావాక్యములువిని నిరుత్సాహపడకతాను  
 గాలకుఁడయ్యుఁ బరాక్రమమునఁ బెద్దవారలకుఁ దీసిపోవననియు  
 శౌర్యసాహసములలోఁ బెద్దచిన్న భేదమవసరములేదనియు శూరులంద  
 లకుఁ బ్రత్యుత్తర మొసంగెను. కొమ్మరాజు పరాక్రమప్రేరేతుఁడగు



బాలచంద్రుని బుజ్జగించి ప్రత్యర్థులపైకిపుడు పోవపేలుకాదనియు, దరుణమురాగలదనియు నలరాచములు మరణముచే దురపిల్లు నన్న మన్నించి ప్రత్యర్థులఁ దునిమి పుత్రశోకము మఱపింపవలయుననియు బ్రతిమాలెను. ఇంతలో నుభయులరిణదురదుభులు మోగెను.

బ్రహ్మనాయఁడు సంగరమునకు విజయమందుభి మోగింపఁ గనే యుత్సాహసమేతులై సైనికులందఱు గుమిగూడిరి. బ్రహ్మనాయఁ డందఱఁబిల్చి సమీపముననున్న యొక పాముపుట్టపై వీరతాంబూ లముంచి దానిని ముందు గ్రహింపువాఁడెవఁడో యాతఁడే ప్రథమమున సంగ్రామరంగమునముందు దురముచేయనర్హుడని యానతియిచ్చెను. శూరులందఱు వెనుదీయక యుత్సాహముతోఁ బుట్టసమీపమునకేగ నందుండి యొక కృష్ణసర్పము బుస్సుమని పైకిరాఁదొడంగెను. శూరులందఱు వెనుకకుఁ దగ్గసాగిరి. బాలచంద్రుఁడు ధైర్యముతో నాపామును లక్ష్యపెట్టక తాంబూలమును గ్రహించెను. బ్రహ్మనాయఁడు తనయుని పరాక్రమాదికముల కానందించి కొఁగలించి ప్రథమసంగరమున కాజయ్యెనంగెను. అభిమన్యుకుమారునికిఁ దీసిపోని బాలుఁడు సింహనాదముగావించుచు రెండువేల యాశ్వికదళమునకు మూఁడువేలరథికులకు రెండువేలధనుష్మంతులకు రెండువేల శూలపాణులకు వేయి గజసైనికులకు రెండువేల కృపాణహస్తులకు నాయకుఁడై సంగరరంగమునఁ బ్రవేశించి ప్రతిపక్షులకెదురుగ నడువసాగెను.

బాలచంద్రుఁడు విజయమందుభి నాదములతో శూరవర్యులతో సంగ్రామరంగమునఁ బ్రవేశించి ప్రతిపక్ష సైన్యముపైఁ గవసెను. ఉభయ సైన్యములకు ఘోరమగు సంగ్రామము జరిగెను. గురిజాలపక్షము వారి సైన్యమును నరసింగరాజు నడపించుచుండెను. బాలచంద్రుఁడు సాహసముతో సైన్యమును విజృంభింపఁజేసి దురముఁజేయించుచుండఁ బ్రతిపక్ష సైన్యమంతయు భిన్నభిన్నమై నలుదెసలకుఁ బాటిపోయెను. బాలచంద్రుఁడు పాటిపోయిన సైన్యమును దఱుముటమాని చెంతనున్న యొక ప్రతిపక్షవీరుని నరసింగరాజుగ భావించి యాతని యుత్తమాంగ



మునుజేండి బల్లెమునకుగుచ్చి నూడేగింపుచుఁ గొనివచ్చెను. జనకుఁడు కొమ్మరాజు మొదలగువీషులందఱు నాశ్వీరమునుజూచి నరసింగరాజు తలకాదని నిశ్చయించిరి. బాలచంద్రుఁడు తన తొందరతనమునకు మిగులఁ జింతించి పరిజ్ఞకులవలన నరసింగరాజు పోలికయంతయు విని మఱల సంగ్రామరంగముఁజేరెను. పాటిపోయిన సైన్యమును మఱికొంత నూతనసైన్యమును వెంటఁబెట్టుకొని నరసింగరాజు రణభూమికవతరించి తీవ్రముగ బాలచంద్రుని బ్రతిఘటించెను. బాలచంద్రుఁడు మిగులఁ బట్టుదలతో విరోధుల సేనలనన్నింటి దునుమాడుచు మృత్యుముఖమునలెనున్న విరోధివ్యూహమును జించిచెండాడుచు ముందున కేగి యుత్తుంగముగు గజము నాహోహించియున్న నరసింగరాజు పైకిదూకి యాతని గ్రిందికిలాగి యుత్తమాంగము ఖండించి కరవాలాగ్రమున దానినిజేర్చి జయజయనినాదములు గావించుచుఁ బితృసన్నిధి కేగెను. బాలచంద్రుని సాహసమునకు బ్రహ్మనాయుడు కొమ్మరాజు బాలమలిదేవాదులొనందించి నరసింగరాజు మరణమునుకూర్చి విచారమును వెలిబుచ్చిరి.

నరసింగరాజును జంపుటతోఁ దనభారము తీఱలేదని బాలచంద్రుఁడు మఱల సంగ్రామరంగమున కేగెను. నరసింగరాజు మరణించెనని విని నాయకురాలు పరితపించి హతశేషమగు సైనికులను దాను నడపించుచు బాలచంద్రుని బ్రతిఘటించెను. బాలచంద్రుఁడు సోదరుల సహాయముతోఁ జాలసేపుపోరాడి సంగ్రామరంగమున వీరమరణము నొందెను. నాయకురాలొవార్త వినంగనె మిగులనొనందించి వెంటనే యావర్తమానమును నలగామరాజునకుఁ దెలియఁజేసి గొప్ప యుత్సవముఁజేసెను.

బాలచంద్రుని మరణవార్త వినంగనె బ్రహ్మనాయనికి మితిలేని కోపమువచ్చి యిట్టి పుత్రునిమృతికిఁ గారకులగు విరోధులఁ జెండాడుటయే నాకర్తవ్యమని సంగ్రామరంగమున కుఱి కెను. కొమ్మరాజుగూడ నాయని వెంటనే బయలు వెడలెను. సైనికులందఱెటలేని యావేశముతో యుద్ధరంగము నలంకరింపసాగిరి. బ్రహ్మనాయుడు తన సైన్య



మును నాలుగుభాగములుగావించి రేచెర్ల వేర్చీడు గండు కన్నమనాయఁ  
డు సుంకర దామానాయఁడు సూర్యుడు లోనగు నలువుర సేనానాయకు  
లనుగా నియోగించి సంగ్రామమునకుఁ బ్రేరేపణముఁజేసెను. నాయ  
కురాలు నడుపుచున్న విరోధసైన్యమును సేనానాయకులందఱు తమ  
తమ సైన్యములతో మిగుల సాహసముగఁబట్టడించి రణరంగమునంత  
యు రక్తప్రవాహములతో నచిరకాలమున నింపివేసిరి. ఉభయుల  
సైన్యముల కింతయసరాని నష్టముకలిగెను. పేదనీడు సన్నికండ్లపద్మను  
మాలకన్నమనాయఁడు తన నలువురు సోదరులతోఁగూడఁ జింతిపల్లి  
పద్మను వీరమరణమునొందిరి. ప్రతిపక్షసైన్యము చాలవఱకు నురుమాడి  
చినరకుఁ గొమ్మనాయఁడుగూడ రణరంగమున నొరగెను.

బాలమలిదేవాదులంతకుమున్నె మరణించిరి. ప్రతిపక్షసైన్య  
మంతయు నాశనమయ్యెను. గండు కన్నమనాయఁడు సంగరంగమున  
డిక్కుమాలి యొంటరిగినున్న మహాకాళీస్వరూపియుగు నాయకురాలిని  
బంధించికొనివచ్చి బ్రహ్మనాయకుని ముందుంచెను. అసహాయుడై  
నలగామరాజు ప్రాణభీతితో బ్రహ్మనాయుని శిరఃఁగోరెను. దయా  
ర్ద్రహృదయుఁడగు బ్రహ్మనాయఁడు నలగాముని నాయకురాలిని  
క్షమించి స్వరాజ్యనాశనమునకుఁ బరితాపమునొంది విరాగియయ్యెను.

బాలచంద్రుఁడు కొన్నుగాజు మలిదేవరాజుదులు సైనికులు  
వీరమరణమొందుటచే బ్రహ్మనాయుని హృదయమునీరయ్యెను. తాను  
మాచర్లరాజ్యముగడించి యేరాజపుత్రులకుఁ బట్టాభిషేకము గావింప  
నెంచెనో వారందఱు వీరమరణమునందుటచే బ్రహ్మనాయుని శ్రమ  
యంతయు విఫలమయ్యెను. కానకగన్న కసుగందగు బాలచంద్రుఁడు  
రణరంగమున నిహతుడయ్యెను. ఇంతటి ప్రళయమునకు గారకురా  
లగు నాయకురాలిని నలగామరాజును జూచువఱకు బ్రహ్మనాయుని  
హృదయము విరాగమువహించెను. పల్నాటిరాజ్యమునంతయు వార  
లకె విడిచివేసి బ్రహ్మనాయఁడొక శుభముహూర్తమున వీరవద్యుం  
దఱు మరణించిన నాగులేటిశీరమునఁ బ్రాయోపవేశముగావించి పర  
లోకము నలంకరించెను. కన్నమదాసుఁడుకూడ మరణించెను. కార్య



శిష్టప్రవీణుడగు బ్రహ్మనాయకుడు మరణించుట చేఁ బలనాటిసీమ యొక యమూల్యమగురత్నమును గోలుపోయెను. దైవాంశసంభూతుడగు బ్రహ్మనాయకుడు మంత్రితృప్తమున జూపినత్యాగ మనన్యసామాన్య మైనది.

బ్రహ్మనాయనిశాంతము సత్యప్రీతికార్యకౌశలమును జచ్చించి యాతనిని బల్నాటికృష్ణుడనియు భగవదంశసంభూతుడనియుఁ బ్రజలుతలంచుచున్నారు. బలనాటిసీమనంతయు నేకచ్ఛత్రముగఁ దనమంత్రితృప్తముక్రిందఁ బరిపాలించి నాయకురాలిదుర్నయముచే విరాగియైన యీమహాత్మునిజీవితమున నాచరణయోగ్యములగు ధర్మరహస్యముల నేకములుగలవు.

పలనాటిసంగ్రామము క్రీ. శ. ౧౧౮౦ ప్రాంతములలోఁ జరిగిన టుల జరిత్రకారులభిప్రాయపడుచున్నారు. పలనాటి వీరవర్యులు వీరమరణమునొందిన పుణ్యస్థలమగు కార్యమపూడి గుంటూరుమండలములోని నరసరావుపేటకుఁ బశ్చిమమున ౨౮ మైళ్ళదూరములోనున్నది. బ్రహ్మనాయకుడు కార్యమపూడిసంగ్రామముపూర్తికాఁగానేవిరాగియై సమీపముననున్న (గుచ్చాద్రి) గుత్తికొండ బిలమునకుఁ దపముఁజేసికొనుట కేగెననియు నిప్పటివఱకుఁ జిరంజీవియైయుండెననియు నాప్రాంతములలోనివారు భక్తివిశ్వాసములతో విశ్వసించుచున్నారు. పలనాటిపీఠులయుద్ధము ముగియగనే యటనున్న పిడుగుమంత్రప్రగాఢు వీరపూజలు గావించుచు వారికోత్సవములతో వీరులమరణము స్మరణమునకుఁ దేసారెను. నాఁడుమొదలునేటివఱకుఁ గార్యమపూడిలోని పిడుగువారను నియోగులు రేచర్ల బ్రహ్మనాయని ముద్రాకర్తలను బిరుదనామము వహించి పరంపరగ వీరపూజలు మిగులశ్రద్ధాభక్తులతోఁ గావించుచున్నారు. వీరవర్యుల జీవితచరిత్రములు పలుపురాంధ్రకవులు ద్విపదలుగవ్రాసిరి. నిమ్మజాతులవారు వీరనాదములతోఁ బండితపామరప్రీతి కరముగ నా కథాగానముఁ జేయుచున్నారు. వీరకథ ద్విపదగవ్రాసిన నాలో శ్రీనాథకవియొకఁడు.



కార్యమపూడిలోఁ బలనాటివీరులపూజ మిగులవైభవము  
తో జరుచుచున్నది. ఆకాలపు యుద్ధస్థితులు తెలిసికొనఁదలఁచు వారీ  
యుత్సవకథనము వినఁదగును. దూర దేశములనుండి పలువు రీయుత్స  
నసందర్శనమున కేతెంచుచున్నారు. కార్తీకపూర్ణిమనాఁడు రంగస్థల  
ములో నెట్టజెండానెత్తుచును. ఆనాఁడె నలుదిక్కులవానికి సంగ్రామ  
మునకు సైన్యసమేతులై రమ్మని జాబులువ్రాయుచును. అమావాస్య  
నాఁడు రాచగావు మఱుసటిచీరము కల్లిపాడు మూడవదినము మంద  
పాడు నాలవదినము కోడిపోరు ఐదవదినము కల్లిపాడున నుత్సవ  
ముల గావించుచున్నారు. మూడవనాటి యర్థరాత్రిమునఁ బౌరు  
లొసంగు బియ్యములోనగు వస్తువులతో నన్నమువండి రక్తముతోఁ  
గలిపి వీరాలయసమీపమున దిగంబరులై రణబలియొసంగి పూర్వ  
ధర్మములను పాటింపుచున్నారు పలనాటివీరుల దివ్యచరిత్రము నుత్స  
వమూలకముగఁ బ్రత్యక్షముగ సందర్శించుచు గానరూపమున నాల  
కించుచు నాంధ్రు లానందించుచున్నారు. భారతీయకుటుంబములలో  
వీరులపూజయు బౌరురపూజయు నేటికిఁ బ్రాయీకముగ జరుగు  
చున్నది. ఆంధ్రీశ్వర్లు పవిత్రజీవితముల వెల్లడించు నీయుత్సవముల  
సభివృద్ధిలోనికిఁ దెచ్చుటయుఁ గథాగ్రంథములు విరివిగఁ బ్రకటింప  
టయు నాంధ్రమహాజనుల కర్తవ్యము. కార్యమపూడి సంగ్రామ  
క్షేత్రమును గానిగా నొకానొక కవి యీక్రిందివిధమున పద్యించి  
యున్నాఁడు.

“ ॥ పీరులు దివ్యలింగములు; విష్ణువు నాయఁడు; కళ్యాణోత్తరా  
జారయ ధైర్యుఁడు; తుహినాగ్రిజ అంకమ; నిమ్మలాంబునై  
కేకెడు గలగఱామడుగే మణిస్థాన; యన్నిభంగులకై  
గానమపూడి పట్టణము కాశిసుమీ కనుగొన్నవాఁడీ ॥ ”



## తిక్కన సోమయాజి.

“సీ॥ సరస కపిందుల సత్వజంధములొప్పఁ గొమనను టధికకీర్తనకుఁజెరువు  
లలితనానాకావ్యములుచెప్పు నుభయభాషలయందు ననుట ప్రశంసప్రసాద  
యొక్క మె పెక్కుల్ల నగ్రహారంబులఁగా నిచ్చుననుట పొగడ్తపొలము  
మహితదక్షిణలైన బహువిధయాగంబు లొనరించుననుట వర్ణనము గాని

నే॥ గీ॥ పరుని కొక్కని కిన్నియుఁ బ్రకటవృత్తి  
నిజములై పెంపు సొంపారి నెగడునట్టి  
కొమ్మనామాత్యు తిక్కనకొలఁది సచివు  
లింక నొక్కరుఁడెన్నఁగ నెందుఁగలఁడు?”

—ప్రశంసమర గరిత్రము.

ఆంధ్రకవులలో నాయకుఁడు నా.ధ్రమంశుఁ లో శిరోభూష  
ణుఁడు నగు దిక్కన సోమయాజీవితము మిగుల పవిత్రతమము.  
సుప్రసిద్ధుఁడగు నీ మహాత్ముని పావననామము నెఱుంగని యాంధ్రుఁడు  
లేఁడు. కవితావిషయమున నె గాక నీ మహామహుఁడు గాజ్యపాల  
నమునసైత మెక్కుఁ డనుభవము గలవాఁడై మిగుల ప్రసిద్ధిఁగాంచెను.

### తిక్కన సోమయాజి వంశము.

“సార కవితాభిరాము గుంటూరువిభుని

మంత్రిభాస్కరు మత్పితామహుని దలఁచి”

అని తిక్కనసోమయాజి తన పితామహుఁడగు భాస్కరుని  
ప్రశంసించియున్నాఁడు. భాస్కరరామాయణము రచింప నారంభించిన  
భాస్కరమంత్రి యీతఁడెయని చరిత్రకారులు కొండలు విశ్వసింపు  
చున్నారు. పృథ్వీశ్వరమహారాజు చందవోలు రాజ్యస్థానముగఁ జేసి  
కొని యాంధ్రదేశమునంతయు నేకచ్ఛత్రముగఁ బరిపాలించు తరుణ  
మున భాస్కరమంత్రి యాఱువేలనాడని వ్యవహరింపఁబడు గుంటూరు  
మండలమునకుఁ బ్రతినిధిగ సర్వస్వతంత్రముపేతుఁడై పరిపాలింప  
సాగెను. ఈతఁడు గౌతమసగోత్రుఁడు. నియోగివంశాలంకారుఁడు.



కొమ్మనదండనాయకుఁ డీతనిపుత్రుఁడు. ఈకొమ్మన, దండనాథుఁడై గాక సాంగవేదశాస్త్రము గావించి సర్వవిద్యలలో నాతఁడే జ్యోతి బ్రాహ్మ్యధర్మముల కవలంబనుఁడై యాంధ్రులలో మిగులఁ బ్రశంసాపాఠ్యుఁడయ్యెను. ఆంధ్రలోకమార్తాండుఁడగు తిక్కనసామయాజి యీకొమ్మనదండనాయకునకుఁ బుత్రుఁడై యుభయకులపవిత్రుఁడై వెలసెను. కొమ్మన తనజీవితము నెచటగడచెనో, యేయేమహత్కార్యము లాచరించెనో, తిక్కనామాత్యుఁ డెచటజనించెనో నానికొన నాధారములు కానరావు. కాని తిక్కన బాల్యమునండి నెట్లుగా యందె యున్నటు లూహింపవచ్చును. ఈ నెట్లుగాని విక్రమసింహ పుర మందును. తిక్కన యటనే తనబాల్యావస్థ గడపి విజయలక్ష్మి కిని, సరస్వతికిని రంగస్థలమగు మాషనమున మిగులఁ బ్రశంసా పాత్రుఁడై యనేక పీఠోచితధర్మముల నెఱవేర్చెను.

తిక్కన బాల్యముననే సర్వవిద్యలలో నిరంకుశమగు ప్రవేశము నార్జించెను. కావుననే దశకుమారచరిత్రములోఁ గేతనకవి తిక్కనను ప్రశంసించుచు “వేదవిద్యాపాలకుఁడనియు సకలవిద్యాచణుఁ డనియు వేదప్రితయాత్మకుఁడనియు, సకలాగమార్థతత్త్వవిచారుఁడనియు, యాగవిద్యాభిరాముఁడనియు, సువచస్సమగ్రతా చతురాస్యుఁ డనియు” విశేషణము లుపయోగించి యున్నాఁడు. సత్యబద్ధములగు నీవిశేషణాత్మలచేఁ దిక్కనమ త్రి సర్వవిద్యాపాంగతుఁ డనియు శ్రోతధర్మములయందు దధిమానముఁ గలవాఁడనియు వేదము నంతయు పల్లించినవాఁడనియుఁ బలియును. తిక్కన బాల్యముననే యుపసీతుఁడై గురుకులవాసమొనర్చి విత్తమును పెన్నాతరంగీణీతరమున సహధ్యాయులతోఁ బాఠములు పల్లించుచు సర్వశాస్త్రములు పఠించెను. తిక్కనసాహిత్యము నిరంకుశమైనది. సంస్కృతాంధ్రవాఙ్మయములలో నాతనికి నిర్దగ్ధమగు కవితాధారకలమ. ధర్మశాస్త్రముల యందు రాజకీయతంత్ర గ్రంథములయందు వేదములయందు సామ్రాజ్య ప్రవేశము కలదు. సుందరాకారుఁడు అమోఘమగు విద్వాంసుని గల



వాడు. ఇంతియకాక మంత్రీభాస్కరునకుఁ గొమ్మదండనాథునకు  
సర్వవిషయములలోఁ బయిచేయి యనదగినవాడు. ఆగర్భశ్రీమం  
తుడు. సంతతాన్నదానచణుడు

సర్వసుగుణాభిరాముడగు తీర్థానప్రశస్తి విని యాకాలమున  
విక్రమసింహపురమును బాలించు మమమసిద్ధియను సూర్యవంశనర  
పాలకుఁ డానాదించి తన రాజ్యభారమును నిర్వహించుటకై మంత్రీగ  
నియోగించెను మహాత్ముల కున్నతదశ లభించువఱకు జ్ఞానతే  
జయు సర్వతోముఖముగఁ బ్రజ్వరిల్లఁ జాలడు. తీర్థానమంత్రీకి మనుమ  
సిద్ధినరపాలకుని యవలంబనము లభించుటచే నాంధ్రవాఙ్మయము  
ధన్యత్వమొందెను. తనకుఁగల క్షాత్రధర్మానుభవము రాజ్యగుధర్మ  
విజ్ఞానము సుప్రసిద్ధములగు నున్నతభావములు బాహరంగమునఁ  
బ్రవర్చింపఁ దీర్థాన క్షద నొదవెను.

### మనుమసిద్ధి రాజ్యవిషయము.

ఆంధ్రరాజులలోఁ జోళరాజులు మిగుల సుప్రసిద్ధులు. పూర్వ  
మాంధ్రదేశమును ద్రవిడదేశమును జోళులు పరిపాలించుచు మున్య  
సానములలో సామంతుల నుంచి వారిచే రాజ్యధర్మములు నిర్వహింపఁ  
జేయుచు వచ్చిరి. అట్లు సామాతులుగ నియోజింపఁబడిన వారలలోఁ  
దిక్కరా జొకఁడు. ఈతఁడు మిగులఁ బరాక్రమశాలి. అనేక ఘోర  
సంగ్రామములలో నిల్చి విజయము గడించి యాంధ్రదేశమునఁ బ్రతిష్ఠ  
గడించెను. తీర్థరాజ్యవిజయము లసామాన్యములైనవి. బాల్యము  
సనే యాధవేషధార్మ్యై కదినరంగమున నాతఁడేకనవీరునివలె విజృం  
భించి సంచరించి వేగిదేశమును బాలించుచున్న పృథ్వీరాజును వధిం  
చెను. విక్రమశాలియు వీరవర్యుడై నగు నీతీర్థరాజు, చోళభూపాల  
కుని రాజ్యము నంతయుఁ గర్ణాటదేశపాలకుడగు సోమభూపతి హరించి  
విజృంభింపఁ బ్రతిఘటించి ఘోరమగు యుద్ధము గావించి సోమేశ్వరుని  
నిర్మూలై తీర్థాన ఘోషసేనాధ్యక్షుని ఘోషసేనాధ్యక్షుని ఘోషసేనాధ్యక్షుని



పనాచార్య బిరుదము నందెను. ఇంతియకాక “లకుమయ, శంభు రాజు, కాళవరాజు” లోనగురాజన్యలను జెండాడి స్వతంత్రీశీలుడై జీవించెను. క్రమముగఁ దిక్కరాజు బలమును రాజ్యమును నభివృద్ధి పఱచుకొని పరులకు సామంతుడై యుండనోపక స్వతంత్రరాజయ్యెను. అతివిస్తృతము బలసమన్వితము శత్రుజనాభేద్యమునగు విక్రమ సింహపురసింహాసనము తిక్కరాజు తన పుత్రకుండగు మనుమసిద్ధి భూపాలున కొనంగి తిక్కనామాత్యుని మంత్రిగా నియమించి వార్ధక మునఁ గొంతకాలము కుమారునికి బాసటయైయుండి దేహము చాలించెను.

### మనుమసిద్ధి శీలాదికము.

మనుమసిద్ధిభూపాలుని సిద్ధిరాజనిసైతము వ్యవహరింతురు. సిద్ధి గాజు సత్యభాషియై ధర్మస్వరూపుడై పితృదత్తమగు నాత్మరాజ్యము దిక్కనమంత్రివర్యుని కొశలముచు సహాయముగ నాధారముఁజేసికొని పాలింపఁదొడంగెను. తిక్కరాజు ధర్మములను బాలింపుచుఁ బ్రజాహితమును లక్ష్యమునం దుంచుకొని రాజ్యపాలనము నెఱపు మనుమసిద్ధిని పౌరులు శ్రీరాముడని ప్రశంసింపసాగిరి. కేతనమహాకవి మనుమసిద్ధి నిటుల దశకుమారచరిత్రమునఁ బ్రశంసించి యున్నాఁడు

“సీ, వీరారివర్ణ విదారిణీడ నద్యతన జగత్ప్రణమతుండనంగఁ  
బరధనదాగాపహణజానభిజిత నూతన గంగాతనూజుండనంగఁ  
నర్కరిజనవాంఛితార్థ సంపూర్ణవిత్తిమై నభినవకర్ణుండనంగఁ  
గమినీచిత్తాపకర్షకారణశుభాకారిసంపద వింతికంతుండనంగఁ  
అ॥ వె॥ ధీతాగుణమున మేరుమహీధర మన  
గభీరవృత్తి నర్థియనంగ  
వెలసెవైరిరాజ వేశ్యాభుజంగాంక  
భూషితుండు తిక్కభూవిభుండు॥”

మనుమసిద్ధి భూనాయకుని పరాక్రమము, పరకాంతా పరా  
జ్యుత, ఔదార్యము, సంపదగ్యము, ధైర్యము నిపద్యరాజము



Orissanaka - Ankata Ankata Raa.

U form

తెక్కన సోమయాజి.

రంగ

Orissanaka High School. Gannavaram

వేనోళ్ల స్థాపించుచున్నది. ఇట్టి సర్వశుభలక్షణ లక్ష్మీతుండగు నరపాల  
కుని చేత మంత్రియై పండితుడై చెలికాడై ప్రవర్తించిన తెక్కన  
మంత్రిభాగ్య మనన్యలభ్యము. తెక్కనమంత్రిని మనుమసిద్ధి గౌరవ  
ముతోఁ దిలకించుచు “మామా” యని వగుసతోఁ బిలుచువాడట.  
దీనిచేఁ దిక్కనమంత్రి, రాజకంటె వయోవిషయమున సైతము వృద్ధు  
డై యుండెననట నిశ్చయము. తెక్కనమంత్రి యితరకపులవలెఁ గవితో  
పడీవి కాడు. పరుల నాశ్రయించి బ్రతుకవలసిన యవసరము కలవాడు  
కాడు. నిరంకుశుడు, స్వాతంత్ర్యశీలుడు. ఈ స్వాతంత్ర్యశీలుడగు  
తెక్కనమంత్రిని సవినయముగ రా జొకకృతి నిమ్మని ప్రార్థించెను.  
ఆ ప్రార్థనము యుక్తియుక్తముగ నుంటచేతను రసికుడగు ప్రభునియ  
భిమతముఁ దీర్చుట కర్తవ్యమగుటవలనను “నిర్వచనోత్తర రామా  
యణ” మను నుత్తమగ్రంథమును రచించి యంకితముఁ గావించెను.  
సర్వేశ్వర్య సంపన్నుడగు నీకవి, కృతిని ప్రతిఫలము నొందుటకై యొ  
సంగియుండఁడనియు రాజాభిమతముఁ దీర్చుట తనవిధియగుటచే  
నటులఁ గావించెననియు విశ్వసించుటకుఁ దగునాధారము నిర్వచనో  
త్తర రామాయణమునఁ గానవచ్చుచున్నది.

“కం! ఏ నిశ్చమామ యనియెడు దీనికిఁ దగనిమ్ము భారతీకన్యక నా

కీనర్హుడవగుదనినను భూనాయకుపలుకు చిత్తమున కింపగుడున్.”

రాజుచేతగల యభిమానమును దిక్కనమంత్రి కృతి  
ప్రదానముచే సంపూర్ణముగఁ దీర్చికొనెను. తెక్కనవంటి కవీశ్వరునిచేఁ  
గృతినొందుటచే మనుమసిద్ధిభూపాలకునిజన్మము పావనమయ్యెను.  
సర్వవిభవాభిరాముడగు తెక్కనమంత్రిప్రశస్తి దిగంతరములలో  
వ్యాపించెను. దాతలలో దాతయు, గవులలోఁ గవియు నగు తెక్కనచేఁ  
బరిష్కృతిమైన గ్రంథము వ్యాసప్రోక్తమువలె సుప్రసిద్ధమై యలరా  
గసాగెను. రాజ్యతంత్రధురీణుడగు తెక్కనమంత్రి మాతృభాషాభి  
మానము పురస్కరించుకొని నిర్వచనోత్తర రామాయణము, విజయ  
సేనము మొదలగు గ్రంథములు రచించి కవితాపరము సలంకరించి



విభ్యాతుఁ డగుటయే గాక కవుల కనేకులకు వృత్తులొసంగి విద్యా  
 వినోదములతోఁ గాలక్షేపముఁ జేయుచుండును. ఆంధ్రకవులలో నైశ్వర్య  
 వంతులనేకులుగలరు. కాని వారందఱు పరశ్రేయమునకు సహించువా  
 రుకారు. ఇతరుల కవితను శ్లాఘించువారు కాదు. ఇట్టిలోపము తిక్కన  
 మంత్రియందుఁ గానగాదు. బహునామాత్యుని కవితాచాతుర్యమునకు  
 హర్షించి “భవ్యభారతి” యనుబిరుదము నొసంగిన దీమహానుభావుఁడై.  
 విద్వత్ప్రభువని పేరునొంది తిక్కనమంత్రి పండితమ డలికిఁ గల్పభూ  
 రుహమువలె కామితప్రసాదై యలగారుచుంటచేఁ గవిరాజు లనేకులు  
 విక్రమసింహపురమున కేతెంచి తిక్కనమంత్రిచే సగౌరవము లంద  
 సాగిరి. అట్టి యాగంతులలోఁ గేతనకవి యొక్కఁడు. కేతనకవి  
 తిక్కనమంత్రి కెటులేని యంకితమాచరించి కుక్షి పోషించుకొనవల  
 యనని వచ్చిన యాచకుఁడుగాఁడు. తిక్కనమంత్రిచే సగౌరవంబుగ  
 నాహూతుఁడైన వేగిదేశనివాసియు ‘వెట్టిరా’లను సగృహారస్వామియు  
 సధ్యయనఁడును సంస్కృతాంధ్రాద్యనేక భాషాకవియునగు మూల  
 ఘటిక కేతనకవిశ్వరుఁడు విక్రమసింహపురమున కరుదొచ్చెను. తిక్క  
 నమంత్రిచే సగౌరవంబుగ నభినవదండి బిరుదాంకితుఁడైన కేతన కృతిరచ  
 నమునకుఁ బ్రేరేపితుఁడై తనశక్తివంతయు వినియోగించి దశకుమార  
 చరిత్రమును రచించి కృతినొసంగెను. తిక్కనామాత్యుని కులశీలాదిక  
 ము లాగ్రంథము సహస్రముఖముల వాకొనుచున్నది. కవిగాజశిరోమ  
 ణియగు తిక్కనామాత్యుని గుణగణముల నన్నింటి కేతనకవి పొగడి  
 చరితాంధ్రుఁడైనాఁడు. కేతనవంటికవియే ప్రశంసింపఁబడెనేని సూత్రస్తుతి  
 విముఖుఁడగు తిక్కనమంత్రినిపితము మనముపతించి హర్షించుభాగ్యము  
 లేకపోయెడిది. తిక్కనామాత్యుని చరిత్రస్మరణముచేఁ గేతనజీవితము  
 ధన్యమయ్యెను. తిక్కనయంతకవికిఁ బ్రేమపాత్రుఁడైన సగౌరవంబుగఁ గృ  
 తిరచనమునకుఁ బ్రేరేపితుఁడయ్యెగానఁ గేతనకవి యంతవాఁడొ నిరూ  
 పించుట సులభసాధ్యముకాదు. ఈ కుంశమును కేతనయే తనగ్రంథ  
 మున నిలులఁజెప్పకొనియున్నాఁడు.



“తే॥ గీ॥ కవితఁజెప్పి యుభయకవిమిత్రు మెప్పింప

నదిది బ్రహ్మకై న సతఁడు మెచ్చఁ

బరగు దశకుమారిచరితఁబుఁజెప్పిన

ప్రొడ నన్ను జేజు బొగడనేల॥”

(ఆంధ్రభాషా భూషణము.)

కేతనమహాకవిశక్తిసామర్థ్యములను దూచుటకు మనకుఁ దిక్కనను త్రియోషడికట్టుకాయు యైనాఁడు. తిక్కనమంత్రీ యుగాలమున సరస్వత్యవతారమువలెఁ గల్పవృక్షమువలె దైనసమానునివలెఁ బూజింపఁబడెననుటకుఁ గేతనయొనర్చిన ప్రశంసాపద్యములే యాధారములుకాఁగలవు.

“నీ॥ నుకవీంద్ర బృందరక్షకుఁడెవ్వఁడనిన వీఁడను నాలుకకుఁ దొడ్దవైనవాఁడు

చిత్తరిత్యస్థిత శివుఁడెవ్వఁడనిన వీఁడనుశబ్దమున కర్థమైనవాఁడు

దశదిశానిక్రాంతయుకుఁ డెవ్వఁడనిన వీఁడనిచెప్పటకుఁ బాత్రమైనవాఁడు

సకలవిద్యాకళాచణుఁడెవ్వఁడనిన వీఁడని చూపుటకు గుఱియైనవాఁడు

తే॥ గీ॥ మనుమసిద్ధిమహిళ సకుస్తరాజ్య

భారథారేయఁ డభిమాప భావభవుఁడు

కొట్టరువుకొమ్మనామాత్యు కూర్మిసుతుఁడు

దీనజనతానిధానంబు తిక్కశౌరి॥”

తిక్కనమంత్రీ కవులపాలిటి కల్పభూరుహము. శైవాచారపారీణుఁడు, యశస్సాంద్రుఁడు, సకలవిద్యాసముద్రుఁడు, సుందరాకారుఁడు, రాజ్యభరణధురీణుఁడనుటకుఁ గేతనయే ప్రమాణము. సర్వవిధముల నాఁధుల కాదర్శప్రాయుఁడగు తిక్కనమంత్రీజీవితము పఠించుటవలనఁ గానివో నాంధ్రుఁడు ధన్యుఁడు కాఁజాలఁడు.

తిక్కన గ్రంథకర్తృత్వ పరిశీలించుదము. ఈమహాకవి కవితలో నాటితేటి గ్రంథరచనము నారంభించునాటికి భాస్కరరామాయణము నన్నయభట్టారకకృత భారతపర్వత్రయ మాంధ్రీనాజ్ఞయమున



నలరారుచుండెను. రామాయణమున నుత్తరకాండములేకుంటచే నా  
 కొఱత వారింపదలంచి నిర్వచనోత్తరరామాయణమును చిక్కన  
 మంత్రి రచించెను. భారతమును బద్యకావ్యముగ రచింప నారంభి చి  
 మూఁడుపర్వములువాసి నన్నయభట్టారకుఁడు మరణించెను. గైదు  
 పందలసంవత్సరములకుఁ బైకాలమువఱకు భారతమునందలి యవశి  
 ష్టభాగము నితరమహాకవులెవరు సాహసించి పూర్తిచేయజాలరైరి.  
 ఆంధ్రజనులకు “ధర్మశాస్త్రము, వేదము, పురాణము, సర్వస్వము”  
 అవిభావింపనగు భారతమును సంపూర్ణముగ నాంధ్రీకరణముఁ గావింపఁ  
 జాలక యరణ్యపర్వమధ్యమున గ్రంథమువిడచి నన్నయభట్టు మరణిం  
 చుట యీంధ్రజనులకు గొప్పకొఱతయయ్యెను. నన్నయ తిక్కనల మ  
 ద్యకాలమునఁ బెక్కండుకవులు కలరుగాని సాహసించి భారతరచనము  
 న కుపకరింపమిచే సర్వవిద్యాసంపూర్ణుఁడు వివిధాగమరహస్యజ్ఞుఁడు,  
 మంత్రిమార్తాండుఁడు నగు తిక్కనమంత్రి కాలోపము స్ఫురించెను.  
 ఆంధ్రమహాజనులు సవినయముగ నాంధ్రభారతమును పూర్తిగావించి  
 దేశము నుద్ధరింపుమని పార్థింపసాగిరి. అమోఘముగు తిక్కనకవితా  
 ప్రవాహ మాంధ్రభారతరంగమున నిరాఘాటముగఁ బ్రవహించు  
 నదృష్టము ఫలించెను ఆంధ్రమహాజనుల పూర్వపుణ్యము సార్థకమ  
 య్యెను. ఆంధ్రభాషాంగన ధన్యరాలయ్యెను. ఇట్టి శుభసమయము  
 నకై పండితపామరులు చిరకాలమునుండి నిరీక్షింపసాగిరి. తిక్కనమం  
 త్రి భారతశేషమును బూర్తిచేయ నుత్సహించెనో లేదో మనము  
 తెలుపజాలముగాని యాంధ్రులయదృష్టవశమున నాతనికి సొంగ  
 వేదవేదియు మఘరకీర్తివిస్తరుఁడను స్వర్గవాసియు జనకుఁడునగు  
 కొమ్మనామాత్యుఁడు స్వప్నమునఁ బ్రత్యక్షమై హరిహరనాథుఁ  
 డను దైవము నిన్ననుగ్రహింపవచ్చుచుండెనని వెంటనేతెలుచు  
 దేవతాసార్వభౌముఁడగు హరిహరనాథుని జూడెను. భక్తిపరవశుఁ  
 డై కరములుమోడ్చి వినయవినమితగాత్ముడై తిక్కనమంత్రి హరి  
 హరనాథునిముందు “దేవా! భృత్యున కేమియాజ్ఞ?” యనినిలచెను.



కరుణాసాంద్రములగు కడగఁటిచూపులతోఁ దిక్కనమంత్రిని హరిహరనాథుఁడు చూచి “వత్సా! భారతము నాంధ్రీకరించి యాంధ్రీవాఙ్మయము నలంకరించి ధన్యఁడవుక” మ్మని తెల్పి కొమ్మనా మాత్యునితోఁగూడ నంతర్ధానుఁడయ్యెను. సర్వకళాకోవిదుఁడగు తిక్కనమంత్రి తనస్వప్నమును శుభసూచనముగా మదిలో భావించి భారతామ్నాయవిరచనమున కియ్యకొనెను. భారతాంధ్రీకరణమునకు దీక్షాకరిణము ధరించెను. లోక్యవృత్తిచేఁ గలుషితమైయున్న తన యైహికజీవనమును బహిష్కరింపఁగావించుకొన నెంచి తిక్కనమంత్రి వేదవేదాంగపాఠగులు, సర్వశాస్త్రరహస్యవిజ్ఞాతలు నగు బ్రాహ్మణోత్తమఃలనన్నిధానమున యజ్ఞమొనరించి సోమయాజియయ్యెను. అది మొదలు తిక్కనమంత్రియని ప్రపంచముచే వ్యవహరింపఁబడుచున్న యీషుహానుభావుఁడు తిక్కనసోమయాజి యను బిరుదనామము వహించెను. సోమయాజియను బిరుదనామము నిర్వచనోత్తరరామాయణమునందను దశకుమారచరిత్రమునందును గానరాకపోవుటచేఁ దిక్కన భారతము రచింప నిశ్చయించువఱకు యజ్ఞముఁ జేయలేదనుట నిశ్చయము. యజ్ఞదీక్ష నిర్వర్తించి తిక్కనసోమయాజి వ్యాసరచిత మగు మహాభారతమును రచింప శుభముహూర్తమున నిశ్చయించెను. నన్నయభట్టారకుఁడు రాజరాజనానతిచే నరణ్యపర్వమువఱకుఁ దెలిఁగించి కాలవశమున మధ్యభాగమున నాపిన భారతభాగమును దీసికొని విఘ్నమైన యరణ్యపర్వముఁ దాను పూర్తిఁగావింపనొల్లక విరాటపర్వమునుండి నాంధ్రీకరింప నారంభించెను. ఆంధ్రీకృతులలో నేటివఱకుఁ దిక్కనవంటికవి జనింపలేదు. తిక్కనసోమయాజి హరిహరనాథున కంకితముఁగావించి పదునేనుపర్వముల భారతమును “ఆంధ్రానళి మోదముం బొరయునట్లు.....మహాకవిత్వదీక్షావిధి” తో రచించి కృతార్థుఁడయ్యెను. తిక్కనసోమయాజికవిత్వ మనన్యసామాన్యమైనది. అనదృశ ధారాభిరామమైనది. పూర్వోత్తర మీమాంసలయందు సాంఖ్య శాస్త్రమున నధ్యయనమున వేదాంతశాస్త్రమున ధర్మశాస్త్రమున ఆంధ్రీసంస్కృతవాఙ్మయములయందు నిరాఘాటమగు ప్రజ్ఞకలిగి రాజ



నీతిశాస్త్రములో నాటితేటి వశ్యకవితాధారగల తిక్కనసోమయాజి  
యంతకవి భారతమునందలి యవశిష్టపర్వములు చించుట యాం  
ధ్రుల యదృష్టపరిపాకమనుట సహజోక్తయే. ఆంధ్రకవులలోఁ  
దిక్కనసోమయాజియొక్క సర్వతోముఖకవితాప్రావీణ్యమున కానం  
దింపనివాఁ డొక్కఁడును లేడు. ధారావేగమున యుక్తిబాహుళ్య  
మునఁ గథాసంగ్రహణమున, యతిప్రాసకల్పనమున నింక నితరవిష  
యములలో దేనియందైనఁ దిక్కనసోమయాజి నాటివచ్చు నాంధ్ర  
కవి లేడని ఘంటానాదముగ నాంధ్రపండితు లందఱు వాకొనుచున్నా  
రు. భారతరచనమునకుఁ బూర్వము తనకుఁగల విషయతౌల్యముఁ  
గ్రమముగఁ దగ్గించికొని యజ్ఞమొనరి చి పరమార్థవిచారణములతోఁ  
గవితావినోదములతోఁ గాలక్షేపముఁ జేయుచుఁ దిక్కన భారతమును  
స్వల్పకాలములోనే ముగించియుండును. తిక్కనసోమయాజి కిట్టి  
విశ్రాంతి నొసఁగి మహాభారతరచనమున కాధారుడైన శ్రీ మనుమ  
సిద్ధిరాజు మనకందఱకు నందసీయుఁడు. తిక్కన సోమయాజియంతఁకి  
కవిని సాస్థానమున నుంచుకొనుటచేతనే మనుమసిద్ధి చిరకాలము  
రాజ్యము వాలించుటకు నేటివఱకు మృతజీవియై యుండుటకు నవకా  
శము కలిగినది. సావాలకుల కీర్తివితములు కవుల లేఖన్యగ్రమునకు  
సంబంధించిన నసటలో సతిశయోక్తి సుతయేనియు లేదు. తిక్కన  
సోమయాజి మంత్రియై యొనరించిన యుత్కృష్టకార్యములు వెక్కులు  
కలవు.

### మనుమసిద్ధి దిగ్విజయములు.

తిక్కనసోమయాజి మనుమసిద్ధిరాజ్యభారమును శిరసావహించి  
ధర్మపాలనముఁ గావింపసాగెను. దేశ మాకాలమున మిగుల నరాజ  
కముగ నుండెను. చోడరాజులు దేశమునంతయు నాక్రమించుకొని  
విద్యంభింపసాగిరి. చాళుక్యరాజులు మాతృదేశమును నేకచ్ఛత్రముగఁ  
బాలింప విశ్వప్రయత్నములు కావింపసాగిరి. కాకతీయరాజు లోరు  
గుట్టలో నాంధ్రసామ్రాజ్యము స్థాపించి పేరుచెందిన మండలేశ్వరు



లను సామంతులుగ నొనర్చికొని భూదేవినంతయు రక్తప్రవాహము  
లతో నలంకరింపసాగిరి. ఈన దిగ్ధనమయములో మనుమసిద్ధి కాజన్మ  
దేవులగు దాయాదు లారాజ్యము నెటులేని హరింపఁ దీవ్రప్రయత్న  
ములు చేయసాగిరి. ఇట్టియవస్థలో మనుమసిద్ధిరాజ్యమునకు ముఖ్య  
మంత్రియై రాజ్యమును క్షేచువంతముగాఁ బాలించి ప్రభుకృతజ్ఞతా  
పాత్రుఁడై కీర్తిసాంద్రుఁడై శాంతిస్థాపకుఁడై యశోజీవయైన తిక్కన  
సోమయాజి యెవరికి వందనీయుఁడు కాఁడు? మనుమసిద్ధిభూపతి  
సంస్థానమునఁ తిక్కనసోమయాజి మంత్రిగానున్న తరుణమున క్షాత్రీ  
మునఁ బరశురామునకుఁ బై చేయియై ప్రకస్తిగాంచిన పౌరుషాకారుఁ  
డగు ఖడ్గతిక్కన సర్వసేనానాయకుఁడై రాజభక్తి ప్రకటించుచు రణ  
ముఖముల నగ్రేసరుఁడై చరింపసాగెను. ఇతఁడు తిక్కనసోమయాజికిఁ  
బెదతండ్రికొమారుఁడు. కవితిక్కనయని తిక్కనసోమయాజిని, ఖడ్గ  
తిక్కనయని తిక్కనయోధుని నాకాలమున వ్యవహరింపసాగిరి.  
తిక్కనసోమయాజి భారతరచనమునకుఁ బూర్వము పలుమాఱు సం  
గ్రామములలో మనుమసిద్ధికిఁ దోడ్పడి ఖడ్గతిక్కన కవలంబనముగ  
నిల్చి విజయములఁ జెను. మనుమసిద్ధి ద్రవిడదేశాధీశ్వరుని నిర్జిం  
చెను. కర్ణాటభూపాలకుని దర్పబడంచెను. విజయవర్మయను నొక  
రాజును వంచించెను. రక్కెసగొంగయను బిరుదము వహించి విక్రమ  
పౌరుషాదులలో ననన్యసామాన్యుఁడైన గంగయసాహిణిని బంధించి  
వానియైశ్వర్యముల నన్నింటిని గ్రహించి యాశ్రితవత్సలబుద్ధిగల  
యీ మనుమసిద్ధి మరల విడిచిపెట్టెను. మహారాష్ట్రదేశాధీశ్వరుల  
సామంతుఁడైయున్న సారంగుడనురాజును మనుమసిద్ధి సులభముగా  
జయించెను.

“కా| శృంగారింబు నలంగ దేమియును బ్రిస్వేదాంకుర శ్రేణి లే  
దంగంబుల్ మెటుగద వించుకయు మాహారాష్ట్రసామంతు సా  
రింగుఁదోలి తురంగిమం గొనిన సంగ్రామంబునకా దృష్ట స  
ర్వంగస్థా యజుండు ముగ్ధులై పున్న సైన్యములకా ||”



ఇట్లు మనుమసిద్ధివిజయమాలను దిక్కనసోమయాజి నిర్వచనోత్తరరామాయణములో శ్లాఘించియున్నాడు. మనుమసిద్ధి గడించిన సర్వవిజయములందును దిక్కనసోమయాజయే ముఖ్యుడైయున్నాడు. ఏయేవిజయములలోఁ దిక్కనసోమయాజి యెంతవఱకు ఖిల్లధారణము గావించెనో తెలుపు నాధారములు లేవుగాని ప్రతిజెత్తి యాత్రయందును బ్రధానయోధుఁడుగ ఖడ్గతిక్కనయు సంగ్రామ నిర్ణేతయై తిక్కనసోమయాజియు బయలుదేరి రనుట నిక్కము. తిక్కనసోమయాజిని కేతనమహాకవి, “తిక్కచమూపా—తిక్కదండాధీశా” యని సైతము ప్రశంసఁ గావించియుంటచే మొదట సేనానాయకుడై కాలముగడపి మనుమసిద్ధి కృతజ్ఞతకుఁ జాతుఁడై క్రమముగ మంత్రియై యొనరి విశ్వసింపవచ్చును. యశావసమున దండనాయకుడై సంగ్రామరంగములలో ముందరిగిన తిక్కనసోమయాజి మంత్రిపదవిలో నుండియు సరాతుఁడై జెండాడుచు సంగ్రామభారము వహించుచుఁ గీర్తిగాంచెననుట విశ్వసనీయమే. కావున దిక్కనసోమయాజివీరత్వమునుగూర్చి యుద్ధనైపుణ్యమునుగూర్చి సశయింపఁ బని లేదు. సంగ్రామరంగములలో నవతరించి తామసవృత్తి నవలంబించి వధోద్యోగములలో ముందంజవేయుచు రిక్తపాతముఁ గావించుచుఁ గ్రోధపరాయణుడై వర్తించుటయందు విముఖుడై తిక్కనమంత్రి తన యుత్తరవయస్సున నాధ్యాత్మికజీవనమునం దభిరుచిగలవాడై యజ్ఞమొనరించి యైహికమును బునీతము గావించికొనియుండెను. యజ్ఞానంతరము తిక్కనసోమయాజి శాంతవృత్త్యనుసారియై గ్రంథకరణోద్యమముతో రాజ్యకార్యధురంధరత్వముతో జీవితము గడపియుండును. ఈస్థితి వచ్చునప్పటికి మనుమసిద్ధిరాజ్యమున శాంతి స్థాపింపఁ బడియుండెను. దాయాదులు బలవంతులై విక్రమసింహపురమునకుఁ బలుమా రేతెంచి మనుమసిద్ధిరాజ్యమును రూపుమాపవలయునని ప్రబలప్రయత్నములు చేయసాగిరి. ఈయవస్థ తిక్కరాజుకాలమునుండి వచ్చుచుండెననుటకు “దర్పదుర్జయులగు దాయాదన్యపతుల ననిలోనఁ బటపడే యాగ్రహమున” యను నిర్వోచనోత్తరరామాయణ పద్యభా



గముచే సువ్యక్తమగుచున్నది. దాయాదవిజృంభణము కడకుఁ బెచ్చు  
పెట్టెను. తిక్కనసోమయాజి భారతరచనముతో శాంతముగఁ గాల  
క్షేపముఁ జేయుచున్నతఱి దాయాదులలో ముఖ్యులు బలవంతులు  
సహంకారస్వరూపులు నగు “అక్కన, బయ్యన” యనువారు సేనలతో  
బయలుదేటి సమయమువేచి మనుమసిద్ధి నాశస్మికముగా రాజ్యవిచ్యు  
తునిగావించి నిరంకుశముగ విక్రమసింహపురరాజ్యమును బరిపాలింప  
సాగిరి. చండశాసనులగు నక్కన బయ్యనలు బలవంతులు, ప్రభుభక్తి  
పరాయణులు, మనుమసిద్ధి పక్షపాతులునగు యోధుల నిర్బంధించి సైని  
కులనందఱి స్వరశముఁగావించికొని స్థిరావాస మొనరించికొని నెల్లూరు  
లోఁ దమ సైన్యముల నెలకొల్పి ప్రతిఃక్షులు ముందడుగువేయకుండఁ  
గనుగలిగి మెలకువతోఁ జరింపసాగిరి. మనుమసిద్ధిరాజు బంధనాలయ  
మునఁ గాలక్షేపముఁ జేయవలసినవాడయ్యెను. ప్రజలయందుఁ గల్గోల  
ముదయించెను. సంస్థానమానం దన్నిచోటుల నశాంతిజనితమగు  
సంతాపహేతువు పొడసూపెను. ఈయవస్థలోఁ దిక్కనసోమయాజి  
దీక్ష యదృష్టవశమునఁ బూర్తియయ్యెను. పరస్పరతుల యధీశమునం  
దున్న రాజ్యమును గైకొనుటకు మనుమసిద్ధిని రాజ్యమున నెలకొల్పు  
టకును దిక్కనసోమయాజికి సాధ్యముకాదయ్యెను. క్రమక్రమముగ  
నక్కన బయ్యనలబల మమితమయ్యెను.

### తిక్కనసోమయాజి రాజనీతి.

శాసనబలముచేఁ బగతుర నిర్జించి మనుమసిద్ధిపైఁ గనికరముఁ  
జూపు వీలు లేవ్వటచేఁ దిక్కనసోమయాజి తన రాజనీతిసహాయము  
చేఁ గార్యము సాధింపవలసిన యావశ్యకము లేటస్థించెను ఆంధ్రదేశ  
మునఁ గాకతీయగణపతిచక్రవర్తి సుప్రసిద్ధుడై బలవంతుడై ఓరు  
గల్లు ముఖ్యపట్టణముగఁ గంచినటకుఁగల ముఖ్యమగు దేశమునంత  
యుఁ బరిపాలించుచుండెను. మఁకలేశ్వరత్వము గణప  
వహించియుంటచే మనుమసిద్ధిరాజు సోమయాజ్యమునకు  
కావలసివచ్చెను నామంతఁడై కప్పములఁజెల్లించి



మనుమసిద్ధి విధేయుఁడు శాకముందె రాజ్యవిచ్యుతి తటస్థించెను. తిక్కనసోమయాజి యీ యాపత్సమయమున గణపతిదేవుని సహాయముతో మనుమసిద్ధిరాజును బంధోన్ముక్తుని గావి చుటకును, అక్కన బయ్యనలను రాజ్యమునుండి వెడలనడపుటకును నిశ్చయించి యెవరికిఁ దెలియకుండ నోరుగంటికిఁ బయనమయ్యెను. దూరవృష్టిలేక స్వబలమునే యాధారముఁజేసికొని రాజ్యమదమున యుక్తము యోజింపని అక్కన బయ్యనలు తిక్కనసోమయాజివిషయమున జాగరూకత వహింపరైరి. భారతద్వితీయుఁడై కొలఁదిదినములకుఁ బర్యంకచారియై తిక్కన సోమయాజి యేకశిలానగరమని వ్యవహరింపఁబడు నోరుగల్లు చేరెను. ఆవలికథయఁతయు సిద్ధేశ్వరచరిత్రమున నిట్లు చెప్పఁబడియున్నది:

“సారపాగావార సరసగంభీర | సాకుఁడై కీర్తివిస్తాకుఁడై యలరు  
నారీతి గణపతి నటుమాచు వేడ్క | తిక్కనసోమయాజక్కడకొకట  
\* \* \* | దిక్కుదిక్కులనుండి తెలివిద్యారు  
లక్కడక్కడను గావ్యముల శ్లోకార్థ | మొక్కొక్కవిధమున నొగి విరుసింపఁ  
లక్కనవిరుచును నొక్కయందలను | నెక్కితిక్కనసోముఁ డిక్కడేతెంచె  
నారీతిగాసోమయాజుల రాక | వారకచరి ఫణిహరులు తెల్పి  
\* \* \* | అట్టిమహాత్ముని నాసోమయాజి  
నెట్టననెదురెగి నేర్పుతోరాజు | తెచ్చియర్హాసన స్థితునిగాఁజేసి  
మెచ్చిఁబంబూలాదు తెచ్చుగానిచ్చి | \* \* \*  
అగుభార తాఖ్యాన మావీరవరులు | తగఁజేసినట్టి యుద్ధప్రకారములు  
విలియుసంతోషించెఁ గనినట్లుచెప్ప | \* \* \*  
అంతఁదిక్కన సోమయాజికి మెచ్చి | వింతవస్త్రములు వివిధఘాటము  
లత్యంతభక్తితో నప్పడిచ్చుచును | సత్యసంధుండును సభ్యపర్తుఁడు  
నగుసోమయాజితో నారాజుకనియె | దగుమాటవిను మొక్క ధర్మకార్యంబు  
సూర్యవంశంబున సొబగొందునట్టి | యార్యపూజితచర్యుఁ డాచున్మసిద్ధి  
రాజుదా నెల్లారురమణతో నేల | \* \* \*

న బయ్యన లభికబలిష్ఠు | లక్కట సిద్ధిగాముని బాఱుదోలి

రాజ్యంబు తా మెయ్యెంచును | నొక్కకానైనను జక్కఁగనీరు

“చి వారి నెల్లారు | నాంధ్రీపు మవారణసీతి



ననినగణపతిరా జట్లకాకనుచు |

\* \* \*

వెడలియు గణపతి విజయంబునకును | గుడియడచులనేన కొలిచియేతేర

వెలనాడుఁ జేరియు వీడెల్లఁగాల్చి | వెలనాటిరాజును వెసగెల్చినాని

యప్పనంబులుగొని యటుచనిరాజు | గుప్పన నెల్లూరుగూడ నేతెంచి

యక్కనబయ్యన నచటసాధించి | \* \* \*

నెల్లూరి ప్రజలకు నేర్పునాటిల్ల | శెల్లించెదామన్మ సిద్ధిరాజునకు

నెల్లూరిపట్టంబు నేర్పుతోఁగట్టి | సల్లలితాదృతి సమరదుగ్ధముల

నలువది యెనిమిది యగు పట్టణముల | వరువొడసాధించి యామన్మసిద్ధి

రాజుకిచ్చయఁ దన తేజంబుదిశల | బూజకెక్కఁగ ఘనరాజితయశఁడు

ఘనతటాకంబు తాఁ గట్టించె నచటఁ | గొనకొని నెల్లూరిగొన్నెల లుండి

మనుమసిద్ధికిరాజ్య మహిమంబుఁదెల్పె.”

తిక్కనసోమయాజి యొనరించిన కార్యములలో మనుమసిద్ధి రాజ్యస్థాపనము చాలగొప్పది. గణపతిదేవునిసమ్మోఖమున కేగి భారతము వినపించి యాతనివశముఁ గావించికొని సోమయాజి యొనరించిన ప్రతికృతి ప్రశంసాపాత్రము. కీర్తిశోభితుఁడగు తిక్కనసోమయాజి గణపతిదేవుని సంస్థానమున మిగులగౌరవము లందుటయేగాక గణపతిదేవునియంతటి చక్రవర్తిని వెంటఁగొని వచ్చెను. దీనివలనఁ దిక్కన సోమయాజి యన నొంతపలుకుఁబడి కలవాఁడో యెంతరాజనీతివిదుఁడో యెంత మాటవాసిఁగలవాఁడో తెలిసికొనవచ్చును. తిక్కనసోమయాజి కార్యభరమును బూని యోరుగంటికేగి సస్యముగ గణపతిదేవుని వెంటఁగొని వచ్చియుండఁజేసి యక్కన బయ్యనల దౌర్జన్యముచే మనుమసిద్ధి కారాగారమున నె యంతరింపవలసివచ్చెడిది. సోమయాజి రాజాశ్రయమునకై కొలఁదికాలముమాత్రమే యోరుగంట గడపెను. తరువాత గణపతిదేవునిచే నుచితసత్కారము లందుచుఁ గొంతకాల మచట నివసించెను.

గణపతిదేవునికాలమున నోరుగల్లుప్రాంతములలో జైనమతము మిగుల నధికముగానుండెను. గణపతిదేవుని పూర్వులు జైన మతాభిమానులగుటచేఁ బ్రజలందఱు నామతమున నె ప్రవేశించిరి.



జైనాచార్యులనేకులు హనుమకొండ, ఓరుగల్లు, లేమలవాడ, కాశ్యపరము లోనగుచోటుల మతపీఠము లేర్పఱచుకొని ప్రజాసామాన్యమునకు నహింసాయాపకమగు ననమతధర్మముల బోధింప నాగిరి. దేశమంతయు నాబోధనమున మునిగిపోసాగెను. కాకతీయులు కాలక్రమమున శైవులైరి. కాలక్రమమునఁ బ్రభుసహాయముచేఁ బాలకుఁజేరి సోమనబసవేద్వరుఁడు లోనగు శైవమతస్థాపకులు శైవాలయములను శైవాలయములుగా మార్చసాగిరి. ప్రభుసహాయము లేక పోవుటచేఁ గ్రమముగ శైవమతము పలుచఁబఱచసాగెను. కాని మతాచార్యులు మాత్రము దిగ్గజములవలెఁ బట్టుదలతో నిలువఁబడి యసహాయులయ్యు సాహసముతో సభారంగములలో మతసంగ్రామములలో నద్వైతులతో, వైష్ణవులతో, వారు వీరననేల! సర్వాస్తికులతో సైతము బోరాడసాగిరి. రాజానుమతమే ధర్మముగాన శైవమతాభిమానులగు పౌరులందఱు శైవులుగ వైష్ణవులుగ మఱిపోవసాగిరి. దేశమంతయు శాంతి, అశాంతి సంఘట్టనములచేఁ గల్లోలమొంద సాగెను. ఈసమయమునఁ బౌరులు గాజానుమతి ననుసరించి జైనులచేఁ బూజనీయములైయున్న సిద్ధేశ్వర-పద్మాక్షి-దేవాలయముల నాక్రమించి జైనుల కండుఁ బ్రవేశములేకుండఁజేసిరి. జైనభిక్షుక విగ్రహములను భైరవస్వరూపములుగ నొనర్చి పూజింపసాగిరి. పూర్వాచారపరాయణులగు కొందఱు జైనులు పట్టుదలతో తమధర్మముల బోధించుచుఁ బ్రజాసామాన్యమును దమమతమునఁ జేర్చికొనఁ దీవ్రప్రయత్నములఁ జేయసాగిరి. గణపతిదేవునిరాజ్య మిట్టియపూర్వార్వాదోశమున మునిగియుండెను. దాని వారెంతైనని తిక్కనసోమయాజి గణపతిదేవుని పేరోలగమన వాగ్దానముఁగావించి జైనాచార్యుల నందఱు రావించి యొకగొప్ప మతసభజరపెను జైనమతాచార్యులగు పండితులనేకు లాసభకు వచ్చిరి. తిక్కనసోమయాజి యందఱముందు—జగుగ నున్న వివాదములో నోడింపవారు తమ మతమును బూర్తిగావర్జించి గెలిచినవారిమతములోనికి వచ్చునటుల నియమము లేర్పఱచి సభ్యుల యియ్యకొలునుబడిసి గణపతిదేవుని మధ్యవర్తిగా నుంచి మతవాదమునకు



దొరగొనెను. తీవ్రమగు మతవివాదము కొలదిదినములు జరిగెను. కాలక్రమమున నాంధ్రదేశమున జైనమతము నశింపవలసిన యోగములుచే యుక్తివాదమున శాస్త్రవాదమునఁ దిక్కనసోమయాజితోఁ బ్రత్యుత్తరముఁ జెప్పఁజాలక జైనాచార్యులు వెనుకఁబడిరి. ప్రజలుండలు తిక్కనసోమయాజికి బ్రహ్మాంధము పట్టి యాస్తికమతములోఁ బ్రవేశించిరి. ఆవేశతత్పరుఁగు పౌరులు జైనమందిరములఁ గూలిచి యాలయముల రూపుమాపి గ్రంథభాండారములఁ గాల్చివేసిరి. ఈ ప్రయత్నముతోఁ జూపఱకు జైనమతవ్యాప్తి యాంధ్రసామ్రాజ్యమున నంతరించెను. రాజ్యమునఁ దిక్కనసోమయాజిపై నపూర్వమగు భక్తి నెలకొనెను. శాంతి స్థాపింపఁబడెను. నిలువనీడలేక జైనాచార్యులనేకులు దేశత్యాగముఁజేసిరి. ఋణకొండలు భిక్షుకు లాస్తికమతములోఁ జేరి ప్రజాశాంతిని గాపాడసాగిరి. తిక్కనసోమయాజి యొనరించిన యీమతసంగ్రామ మనన్యసామాన్యమైనది. గణపతిదేవునకుఁ దిక్కనసోమయాజిపై నింతయనరాని విశ్వాసము కుదిరి శాంతిమూతమైన తనదేశమును మంత్రులహస్తగతముఁ గావించి సైన్యపరివారసహితుడై ధర్మసంస్థాపనముఁ గావించి యక్కనబయ్యనలఁ బాటఁదోలి మనుమసిద్ధిరాజునకుఁ బూర్వరాజ్యము నొసంగుటకై విక్రమసింహపురమునకు బయలువెడలెను గణపతిదేవుఁ డోరుగఁటి నుండి బయలువెడలి కొలదిదినములకు వెలనాడు సైన్యసహితముగఁ బ్రవేశించెను. అప్పుడు వెలనాడుపాలించుచున్న చోడరాజు సామంతుడై ముండి కప్పముల నొసంగకపోవుటయు మండలేశ్వరునకు గౌరవభావముతో నెమరురాకుటయు వీక్షించి గణపతిదేవుఁ డారాజ్యమును మట్టడించి చోడుని రాజ్యభ్రష్టుని గావించి విశ్వాసపాత్రుడగు తన పరిచారకు నొకని నారాజ్యమునకుఁ బ్రతినిధిగ నిల్పి యటనుండి బయలువెడలి తిక్కనసోమయాజి చూపుమార్గమున కొలదిదినములకుఁ జతురంగబలసమన్వితముగ నెల్లూరు చేరెను. దర్బాఘుఁగు నక్కన బయ్యనలు దూరదృష్టిలేక రానున్న యపాయమును గుర్తించక కాలక్షేపముఁ జేయుచుంటచే గణపతిదే



వునిద డయాత్ర యేమాత్రము తెలియదయ్యెను. కొలదికాలము రాయబారములు గడచెగాని యక్కనబయ్యనలు రాజ్యమువిడచి యేగుటకు మనుమసిద్ధిని వదలిపెట్టుటకు గణపతిదేవుని ముందు క్షమార్పణముకోరుటకు నియ్యకొనరైరి. తిక్కనసోమయాజి ఖడ్గపాణియై కాకతీయగణపతి సైన్యమున కధ్యక్షుడై సంగ్రామరంగమున కేతెంచ సిద్ధపడెను. గణపతిదేవుడు సేనలయుత్సాహమెఱిగి యక్కన బయ్యనల జీవగాోహులనొనర్చ నాజ్ఞాపించి రణదుందుభి మోగింపఁ జేసెను. కొంతకాలము సంగులసమరము జరిగెను. సైనికులలో ననేకులు తిక్కనసోమయాజియే సేనానాయకుడుగ వచ్చుటచే సంగ్రామ రంగమావదలి మహామంత్రినయ్యనకు నమస్కరించిరి. కడ కక్కన బయ్యనలవెంటనచ్చిన బలముమాత్రమే నిలచెను. ఆంధ్రనామ్రాజ్యమునుండి వచ్చిన సైనికులు నిరాయాసముగ నెల్లూరికొట భేదించి యక్కనబయ్యనల జీవగాోహులను గ్రహించి విజయధ్వజము స్థాపించిరి. గణపతిదేవుడు మనుమసిద్ధిని బంధవిముక్తునిగావించి తిక్కనసోమయాజిని నటఁ గృతజ్ఞతాపూర్వకముగ నత్కరించి వదలి కాంచీపురమునకు ససైన్యముగ జైత్రయాత్రకు బయల్పెడలెను.

తిక్కనసోమయాజి మనుమసిద్ధిరాజును బంధోన్ముక్తుని గావించి ధన్యుడయ్యెను. మనుమసిద్ధిరాజు ఖడ్గతిక్కన సేనానాయకుడుగఁ తిక్కనసోమయాజి మహామంత్రిగఁ దోడ్పడఁ జరకాలము రాజ్యము పాలించి పసువులపుల్లరివిషయములోఁ గాటమరాజుతోఁ బోరాడి రణరంగమున నిహతుడయ్యెను. ఖడ్గతిక్కనయు నాసంగ్రామమున నెమరణించెను. తిక్కనసోమయాజి తరువాత కొంతకాలము జీవించి కీర్తిశేషుడయ్యెను. ఆంధ్రవాఙ్మయోద్ధారకుడు, కవిబ్రహ్మ, మంత్రీ శిరోవణి తిక్కనసోమయాజి మరణించినను నాతఁడీర్తమాత్రము సజీవముగ నున్నది. ఈకవివంశీయులు నేటికిని నెల్లూరుప్రాంతమునఁ గల వాటూరనుగ్రామమున నున్నారు. ఈవర్యుడు లిఖించిన గంట హేమయ్యెనో తెలియరాదుగాని యాగంటఘటారమాత్రము నేటి



వఱకుఁ గవివంశీయులచెంతఁ గలదు. నెల్లూరుపురవాసులు తీర్థన సోమయాజి కృపామని యొకానొకస్థలమును జూపుచున్నారు. భారతము కృతిచేయఁబడిన హరిహరనాథుఁ డర్చావిగ్రహమనియు నాయాలయము ప్రకృతము జీర్ణమయ్యెనని కొంగఱున, మఱికొందఱు పాసనా దైవమనియుఁ దెలుపుచున్నారు. ఈయుభయవాదములు సమన్వయింప నాధారములు కానరావు.

### ఉపసంహారము.

మనుమసిద్ధిరాజు రాజ్యవిచ్యుతుడగుటయుఁ దీర్థన యుద్ధరించుటయు గణపతిదేవుఁడు సమకాలికుడగుటయు విశ్వసించుచుఁ జరిత్రకారులు అక్కనబయ్యన లనువారె లేరనియు, నీకథ కల్పితమనియు, వాకొనుచున్నారు. స్థానికచరిత్రములయందెగాక తీర్థనసోమయాజికి నూఱుసంవత్సరములతరువాత రచింపఁబడిన కాసెనర్వప్రకృతమగు సిద్ధేశ్వరచరిత్రమున నీ విషయమెగాక తీర్థన యోరుగఁగిరిలో శాస్త్రవాదము సలిపి జైనుల జయించి గణపతిదేవునిచే నత్కారాదికములు సైతము పొందినటుల తెలియుచున్నది. సమకాలికులగు చరిత్రకారులయూహల ననుసరించి యైదాఱువందల సంవత్సరములక్రింద వ్రాసిన కవులయంశములు నిరాధారములని త్రొసివేయుట సాహసము. అక్కనబయ్యనలనామమాలు శాసనములలోఁ గానరాకపోవుటచేఁ గల్పితపురుషులని కొందఱునుచున్నారు. పురాణకాలము మొదలుకొని నఁగిపఱకున్న రాజులలో ననేకులు చరిత్రకారులకుఁ దెలియఁదగిన యాధారములు కల్పింపకయే గతించిరి. అంతిమాత్రమున నట్టి వ్యక్తులే లేరనుట సాహసము. ప్రపంచమునఁ గల శాసనముల నన్నింటినింకఁ జరిత్రకారులు ప్రచురింపలేదు. చరిత్రకారు లన్నింటిని పరిపలేదు. ఇట్టిచోఁ దావెఱుంగనియంశములన్నియు మృషావాదములనుట ప్రమాదము. తీర్థనసోమయాజి క్రీ. శ. ౧౨ ౨౦ మొదలు క్రీ. శ. ౧౩౦౦ వఱకు జీవించెను.

## గోపరాజు రామప్రధాని.

“సీ॥ వీరదేవో దుష్టాది వీరమంత్రకతోర భూధరంబులకు దంభోభి భార  
వీరదేవో కవిరాజ గాఢదార్పిద్యాంధకారంబు లడగించు కమలపీఠుడు  
వీరదేవో బహువీతి విద్యానిరూఢిచే సురగురుగల్పిన శుభకరుండు  
వీరదేవో చతుర్బుజేష్టితాపనిగల్గు బహుమంత్రుల సాద్యభౌమమూర్తి  
తే॥ గీ॥ ఈతడే సర్వ దేవతాప్రీతికరుడు  
ఈతడే గోపరాట్కుల శీతభానుఁ  
డని కపింద్రులు పొగడంగ నతిశయిల్లె  
మంత్రజంభారి రామయామాత్యకౌరి.”

గోపరాజు రామమంత్రినిగూర్చి యెఱుంగనివా రుండరు. ఇతఁ డాంధ్రదేశమునంతయు నిరంకుశముగాఁబాలించిన గణపతిదేవ చక్రినర్తివద్ద ప్రభాసమంత్రియై యనేకధర్మకార్యములు గావించి మిగుల విఖ్యాతిఁగాంచెను. రామమంత్రిజీవితము దండకవిలెలయందు స్థానికచరిత్రములయందుఁ గలదు. ప్రజాసామాన్యమునందు బాగుగా వ్యాపించియున్నది. పూరే వీరభద్రుని “కరణీకోద్ధారిణి” యను గ్రంథములో నీ మహామంత్రిజీవితమునంతయు వ్రాసియున్నాఁడు. ఈచరిత్రగ్రంథములన్నింటి నాధారముఁజేసికొని యీమంత్రివద్యుని జీవితచరిత్రమును దెలిసికొన యత్నింతము. గోపరాజు రామప్రధాని బాల్యమునుండియు గణపతిదేవునివద్ద మంత్రిగానుండెను. ఈగణపతిదేవుడు తిక్కన సామయాజి చరిత్రములోఁ జెప్పబడిన గణపతిదేవుడుకాఁడు. అంతకు రమారమి నూలుసంవత్సరములపైకాలమున నున్నవాఁడు. క్రీ శ. ౧౧౩౦ మొదలు ౧౨౮౦ వఱకున్న యీగణపతిదేవుడు కళింగదేశపాలకుడనియు గణపతివంశములోఁ బుట్టినవాడనియు దండకవిలెలు చెప్పుచున్నవి. ఆంధ్రదేశములోఁ గల గణపవరములను గ్రామములలోఁ బెక్కు లి రాజవ్యయ తీర్థయాత్రల కేగుచు మధ్యమధ్య విడిసినచోటున నెల్లఁ గట్టించుచు వచ్చినటులఁ బ్రతీతి కలదు. మొకంజీదొరవాగు సంగ్రహించిన కయిళయతులలో



నిమహారాజయొక్కయు మంత్రయొక్కయు జరిత్రముకలదు. గోపరాజు రామప్రధానియను వ్యక్తియే లేడనియు శాసనాద్యాధారములు లేవు గాన నితఁడు కల్పితపురుషుడనియు నిరసించుఁ జరిత్రకారుల తలంపు పరిగ్రహణయోగ్యముకాదు. సత్యలేశము లేనిదెన్నటికని బ్రహ్మానము జనింపజాలదు. జనశ్రుతులన్నియుఁ దప్పులంటిమేని మన చరిత్రగ్రంథములన్నియు విశ్వాసయోగ్యము కాకపోవుట తటస్థించును. కొండవీటి దండకవిలెనుండి యీచరిత్రాంశము తెలిసికొందము.

“శ్లో॥ గోత్రకాస్త్రాంబరేంద్రానాం । సంఖ్యే శాలివాహనే (౧౦౬౭)

శ్రీయాగ్ గణపతిరూపా । గజపత్యస్వయోద్భవః ।  
తేనాంశ్రేష్ఠతమామాత్యో । యాజ్ఞవల్క్య ద్విజోత్తమః ।  
గోపరాజావ్యయోత్పన్నా । రామాఖ్యో గణికాగ్రణీః ।

“రక్తాక్ష్యజే మాసి భాద్రపదే బహుళపక్షే  
దర్శ్యే గ్రహణే పుణ్యకాలే గౌరవనీయే  
గణికానాం విహితార్థాయ సద్యస్థాపనాయచ  
తప్తశిశ్మకీమార్తాండ యావ త్తావచ్చవర్జితం  
తేషాం రాజా గృహీత్యాణాం కృష్ణవేణితపే తథా  
గ్రామస్థావర వృత్తీనాం సాక్షీణా స్సర్వదేవతాః”

యాజ్ఞవల్క్యనియోగులలో గోపరాజువారు కలరనియు నందు రామమంత్రీ గణపతిరాజువద్ద ముఖ్యామాత్యుడనియు గణకవృత్తులు స్థాపించెననియు శా॥ శ॥ ౧౦౬౭ లోఁ గరణములుగ నియోగుల నియోగించెననియుఁ బైశ్లోకములవలన విరళముగఁ దెలియుచున్నది. గోపరాజురామమంత్రీకేఁబూర్వము విశ్వకర్మవంశజులమని చెప్పి కొను కంసాలురు కరణకము లొనరించుచుండువారట. వారలవలనఁ బ్రాహ్మణులొందు ప్రతిబంధకములఁ గన్నారఁజూచి రామమంత్రీ యాపదపులు నియోగులవశము గావించెను. ఆకథ విరళముగా వ్రాయుచున్నారము.

గణపతిదేవుఁడు రాజబుధు సామంత పరివృత్తుడై దివ్యదేశ సం

దర్శనమునకు బయలు వెడలి, పుణ్యస్థలములని పేరొందిన తిరుపతి, కంచి, కాళహస్తి, శ్రీరంగములోనగు చోటుల కేగి భగవంతుని సేవించి గృహభిముఖుడై కొలదికాలమున కాంధ్రదేశము జేరెను. రాజును మంత్రులును బరిజనులును మాదలయను గ్రామమున విడిసి యట మార్గాయాసము దీర్చికొనుచు నొకటి రెండుదినములు గడుపుకొన నిశ్చయించిరి. గణపతిదేవుని ముఖ్యప్రధానియగు గోపరాజురామమంత్రితండియాబ్జికము వచ్చెను. గృహము సకాలములో జేరఁజాలనందులకు విచారించి రామమంత్రి యటనే బ్రాహ్మణబృందముతో నాహ్వాక్రియ నిర్వర్తించుకొనఁదలంచి మాదలకేగి వేదవేదాంగపారగులగు మువ్వరు బ్రాహ్మణుల నిమత్త్రణమునకుఁ జెప్పి యాపురముననున్న బ్రాహ్మణుల నందర భోజనముకు రమ్మని సగౌరవఁబుగ నాహ్వానించెను. మరునాడు యథావిధిఁ బితృకార్యమును నిర్వహింప నెంచి విధివిహితధర్మముల నాచరించి మధ్యాహ్నమువఱకుఁ బ్రీతిక్షీంచెను. రామప్రధాని మార్గము లరసియరసి విసిగిపోయెను. యంతప్రాగ్భువోవుచున్నను నిమంత్రితులైన బ్రాహ్మణులుగాని పంక్తికియ్యకొనిన బ్రాహ్మణులుగాని రాకుంటవేఁ జాలవిసిగి శుష్కపవాసముతో బడలియున్న యాయాగర్భశ్రీమతుఁడు కాలు క్రిందనిడఁజాలక పరిచారకునిబిల్చి బ్రాహ్మణోత్తములఁ బిల్చిరమ్మని యాజ్ఞాపించెను. పరిచారికుఁడు కారణాంతరముల విన్నవించి బ్రాహ్మణులు విచ్చేయరైర నెను. రామప్రధానికిఁ గోపము పాలుమీఱెను. ఉపవాసవశమునఁ గనలు తిరుగుచుండెను. ఎండ మిక్కిలి శ్రేష్ఠముగాఁ గాయుచుండెను. ఈయపుస్థలో పిథలేక బ్రాహ్మణుల నాహ్వానించుటకై యనటీదూరిముసనున్న మాదలకుఁబోయెను. గ్రామమధ్యనున్న రిచ్చసావడినిండ బ్రాహ్మణులు మూఁకఁగూడియుండిరి. నిమంత్రితుడైన బ్రాహ్మణుఁ డొకఁ డచట బండకొయ్య పేరుఁ బడియుండెను. బ్రాహ్మణులందఱుఁజేరి కరణికముచేయుచున్న యగసాలియొద్ద కేగి “బాకియున్న పన్ను మొత్తమంతయు జేపో మాపో చెల్లింపఁగలఁడు, పడచిపెట్టుము. లేకున్న మేముదఱ మాముణమునకు బాధ్యులమగుదు”మని పలువిధముల బలమాలసాగిరి. మహామంత్ర



వద్యుని పితృకార్యభంగము తటస్థించునని విన్నవింపసాగిరి. బ్రాహ్మణులెంతఘోషించినను ఫలములేకపోయెను. గణికుడగు నగసాలె మూర్ఖించి “మీమాటలు పాటిసేయ వీలులేదు. పన్నులు చెల్లించవలసిన తరుణము గడచినది. ఇంతవఱకుఁ జెల్లించనందులకు నేడంతయు శిక్షవిధించితిని. ఆవశ్యకమున్న మీరుపోండు. లేదా, మానుకొనుఁడు. మహామంత్రి యాజ్ఞకు నేను వెఱచువాడఁగా” నని కరణము వాదింపసాగెను. సాత్వికుఁడగు విద్వాంసుఁడును నిగుపేదయు నగు నీ బ్రాహ్మణుని విడచిపోనోక బ్రాహ్మణవర్గుల నతీకముఖముగ నుపవాసమును నిర్వహింప నిశ్చయించిరి. ఈయనస్థలో గోపరాజు రామప్రభానివద్యుఁ డచటికేతెచ్చి యట గుమిగూడియున్న బ్రాహ్మణులు ముఖమున నావర్తమానమునంతయు నాలించి కంసాలి కరణమును సమీపించి “ఓయీ! బ్రాహ్మణుని విడచిపెట్టినచో నీయనలసినపన్నంతయు నిచ్చివేయుదును. ఆవశ్యకమైనచో నేను బంధనము ననుమదును. నామనవి యాలింపు”మని సవినయముగ విన్నవించెను. ఎటులో మనసుమాటి బ్రాహ్మణుడొసంగవలసిన పన్నునంతయు రామప్రభానివలనఁ బుచ్చికొని బ్రాహ్మణుని విడచిపెట్టెను. రామప్రభాని బ్రాహ్మణులతో విడిదికేగి యగ్ని హోతాత్రాదికములు భోజనాదికములు నిర్వర్తించువఱకు సూర్యాస్తమానమయ్యెను. బ్రాహ్మణధర్మము నెఱుంగని బ్రాహ్మణద్వేషి కరణికము వహించుటచేతనే గిదా యుట్టి యపాయము తటస్థించినది. కావున నీజాతిని కరణికము నుండి తొలంగించినఁగాని శాస్త్రబద్ధములగు బ్రాహ్మణధర్మములు నెఱవేఱఁజాలవని నిశ్చయించి రామమంత్రితన నిశ్చయమును గంభీరహృదయమున మాటుపఱచి సమయూర్ధ్వై యుండెను.

తరువాత మాదలనుండి రాజపరివారము బయలు వెడలి కొలఁది కాలమునకు నాంధ్రరాజుల ప్రభురాజధానియుఁ బుణ్యక్షేత్రమును వీరభూమియునగు ధరణికోటకుఁ జేరెను. శృష్టాతీరమునఁ గొంత కాలము వినోదముగఁ గడపిరి. అంతలో నొక సూర్యగ్రహణమువచ్చెను.

పూర్వాచారపరాయణుడు నిష్ఠాగరిష్ఠుడు నగు గణపతిదేవుడు డాపుణ్య కాలమున స్నానాదికములు కృష్ణానదిలో నిర్వర్తించుకొననెంచి ధరణి కోటయందె మఱికొన్నిదినములు కాలక్షేపముజేయ నిశ్చయించెను. ధరణికోటలో బాన్ధులుకట్టిన మదిరములుకలవు. చక్కని పాలరాల పైఁ దీరిచిన చిత్రవిగ్రహములతో నాంధ్రశిల్పుల యమోఘశిల్పమును వెల్లడించు నా భౌద్ధనిలయములు చాలకాలమునుండి త్రిలింగ రాజన్యల విశ్వాసములకుఁ బాత్రములగుచుండెను. గణపతిదేవునకు ధరణికోటనివాస మానందజనకముగ నుండెను. చుట్టుపట్టలనున్న యన్నిగ్రామముల బ్రాహ్మణులఁగఱకు గ్రహాణస్నానసమయమునఁ బ్రభువద్యుడు దానాదికములు గావించుచు గాన విచ్చేయఁగునని యా జ్ఞాపత్రికలను గణపతిదేవుడు స్వహస్తముతో లిఖించి పంపెను. గ్రహాణ స్నానసమయమునకు బ్రాహ్మణులు పెక్కుమంది వచ్చు నేర్పాటులు చేయఁబడెను. గ్రహాణకాలము రక్తాక్షి సంవత్సర భాద్రపదామా వాస్య దివసమున. అది వర్షస్తువగుట వలననో గోపరాజు రామమంత్రి తాక్యప్రభావము వలననో కారణముతెలియదు గాని గ్రహాణాత మున గణపతిదేవుడు కృష్ణాతీరమునకు స్నానార్థమేగువఱ కట నొక బ్రాహ్మణుడేని కానరాడయ్యెను. తీరమంతయు నిర్జనముగానుండెను. దానార్థమైతెచ్చిన గోకడంబము వస్తువాహనములు నదీతీరమునఁ గనులపండువుగాఁ గానరాదొడంగెను. దానపరిగృహీత లొకరును లేరు. గణపతిదేవుని వెంటవచ్చిన పరిజనముతో నొక్క గోపరాజు రామ ప్రధాని దక్క బ్రాహ్మణుఁ డెవ్వఁడునులేడు. ప్రభువునకు మిగుల నుత్సాహభంగమయ్యెను. తన దానములన్నింటిని కట్టిపెట్టవలసినందు లకు మిగుల విచారించెను. బ్రాహ్మణులు రాకుంటకు వర్షస్తు ప్రభావమే ముఖ్యహేతువై యుండునని నిశ్చయించి చేయునదిలేక బ్రాహ్మణుడు లేకున్న స్నానముఁగావింపననియు గృహమునకు రాననియు వాఱొని మిగుల విచారముతో నా విపరీతస్థితిని విచారించుచు గటఁగూర్చుండెను. ఆసమయమున గోపరాజు రామప్రధాని రాజన్యనిముందునకు వచ్చి “ఆర్యా! నేను వేదాధ్యయనము గావించినాడను. బ్రాహ్మణుడను.



సంకల్పమును జెప్పెదను. స్నానముగావింపుడు. వేళతప్పచున్న”దని విన్నవించెను. గణపతిదేవుడు కొంచెమాలోచించి “పరిగృహీతలు లేనిచో నీపర్వదినమున స్నానముగావించిన ఫలమేమి? స్నానము నిటఁ జేసినను విడిదిలోఁజేసినను నొక్కటియే!” యనెను. రామప్రధాని, “రాజన్యా! అట్లులేనచో నేనే పరిగృహీతగనుంజెదను. స్నానముఁ గావింపుడు. సర్వకార్యములు నిర్వర్తింపఁగల బ్రాహ్మణుఁ డమాత్యుఁడై యుండ మీకట్టి విచారముతోఁ బనియుండ” దని తెల్పెను. రాజమాలుమాటాడక నియోగిమంత్రి దానపాత్రుఁడుకాడని తలంచి మిన్నకుండెను. రామయూమాత్యుఁడు గణపతిదేవుని యభిప్రాయమునంతయు గ్రహించి ప్రత్యుత్తరమియక మానరాదని యిటుల వాకొనెను:

“ఉ. మానధనుండు బ్రహ్మకుల మండనమూర్తి శరోపకారి దు  
ర్రాస దురన్నముల్ గొనఁడు తప్పఁడు స్వామిహితైక కార్యముల్  
దీనులఁబోచు బాంధవవిధేయుఁడు డస్సియు వేడఁబూన డెం  
లూనిన భక్తితోడుత నియోగికోసంగిన దాన మల్పమే.”

ఈ యభిప్రాయము పని గణపతిదేవుడు రాజమంత్రినిజూచి  
“నీవు లేఖకోద్యోగముఁ జేయువాడవు. పరాశ్రమములోనున్నవాఁ  
డవు. ఉద్యోగులు దానార్హులుకారు. దానపాత్రులు వైదికమార్గాన  
లంబులును నిరుద్యోగులు నగువారె”యనెను. రామమంత్రి యిట్లు  
ప్రత్యుత్తరము నొసంగెను.

“ఉ. వ్రాయుటవోసమా? వికృతివైదికమా? నుతపారరక్షణ  
పాయకుకై నియోగియి పార్థివసేవ యుచున్నంతనే  
పాయనె వంశశీలములు బాగుగమున్నల చిత్రగుప్తులు  
వ్రాయకె యెల్లలోకములవారిలాసర్చిన పుణ్యపాపముల్.”

రామప్రధాని యాంధ్రభాషలో గ్రంథములురచిప సమకూడు.  
పిదవత్కవి. యుక్తులలో నిధి. ఇటుల వాకొన రాజు నిరుత్తురుడై “ధర్మ  
భాష్యములలోఁ గవి దానపాత్రుఁడుకాడని యున్నటుల సర్వజనులు

మీబోటులు వాకొందురు. ఎఱింగియెఱింగి యెటుల దానముచేయ వలయు"నని చెప్పెను. దాన రామప్రభాని మిగుల నాగ్రహించి "రాజా! నేను భిక్షుకుడఁగాను. దుర్దానములతో నాజీవయాత్ర గడపుకొనుట నాయుద్దేశముగాదు. మీయనుగ్రహమువలన నేనొకని కీయఁగలస్థితి యందె యున్నాను. పరిగ్రహీతలేడని తాము పిచాఁరించుటచే, నేను సిద్ధముగా నుఁటిని, విచారింపనక్కఱలే దని విన్నవించితని. పరిగ్రహ గార్హిత నాకులేదనటచే నాకుఁగల బ్రహ్మత్వముఁ దెలుపుకొంటిని. ఇప్పుడు కవులుదానార్హులుకారని యాజ్ఞయొసంగితిరి. మీరు దానము చేయనక్కఱలేదు. నేను పరిగ్రహింపనక్కఱలేదు. కాని కవులు దానార్హులగుదురొ కాదో యను నశమును విన్నవించి మీసంశ యముఁదీర్చి నేనీప్రసంగమును గట్టిపెట్టుదును. డస్సియు వేడఁబో వనినియోగినగు నాకేల యీ దాస్యభాషణ"మని రామప్రభాని కవులు దానయోగ్యులయని తెల్పెను.

"చ॥ కవి కమలాసనుండు త్రిజగత్పతియైన పినాక పాణియున్  
గవియై తలంపఁగాఁ గవులుగాక పరాశర బాదరాయణుల్  
కవికృతపుస్తకగ్రహణ గర్వితులల్పులె వూజనొందఁగాఁ  
గవులట! వూజపాత్రములు కారట! యిట్టివిచార విచిత్రముల్ "

గణపతిదేవునకు రామమంత్రీ సంభాషణము యుక్తియుక్తముగ శాస్త్రబద్ధముగఁ దోఁచెను. వృత్తితాత్యము ననుసరించియున్న మాత్ర మున నియోగులను బ్రాహ్మణులుకారన నెవరితరము? కేవలము తాత్యపరతంత్రులై రాజకీయభాషయందు బరిచయము సంపాదించి యుభయధర్మానుసారులైయున్న నియోగులయందున్న బ్రహ్మతేజమే యాంధ్రదేశము నింతవఱకుఁ గీర్తిమంతముగ వెలయించినది. రాజ న్యుఁ డానందించి రామమంత్రీచే సంకల్పముఁ జెప్పించికొని సున్నా తుఁడై నైమిత్తికముల నన్నింటిని నెఱవేర్చికొని "మంత్రీవర్యా! నీ కామితము నెఱింగింపుము. ధారాగతము చేయుదు"ననివాకొన రామయ మంత్రీకేలుమోడ్చి "రాజవర్యా! నీయనుగ్రహమువలన సర్వైశ్వర్య



మఃలు మదధీనములైయున్నవి. క్షణభంగురములగు నీయైశ్వర్యము లభి  
వృద్ధిఁగావించికొని యిహపరములకు వెలియగుట నాసంకల్పముకాదు.  
మీకు దానమొచ్చేయవలయునను కోరికయెయున్నచో నేను బ్రతిగ్మ  
హితనగుట యభిమతమగుచో నేడుగడియలు ముద్రాధికారము  
దయచేయఁగోరెద"నని విన్నవించెను. గణపతిదేవుఁ డపరిమితానంద  
హృదయుఁడై "రాజ్యము వలయునన్న ధారపోయ సిద్ధముగానుండ  
నీ స్వల్పవాఁఁభితమును దెల్పితివేమి? మిత్రమా! వలయునేని యింక  
గొప్పవి కోరుకొమ్ము. ఇచ్చుటకు సర్వసిద్ధముగా నుంటి"నన రామయ  
మంత్రీ "చాలును చాలును. అనుగ్రహించియిచ్చిన నింతియచాలును.  
అసంతుష్టాః ద్విజా నష్టాః" యని మనీషులందురుకదా! పవిత్రములగు  
మీహస్తములనుండి దత్తమగు నీస్వల్పమె నాకుఁజాలును. అనుగ్ర  
హించి యొసఁగు"డని కేలుమోడ్చెను. గణపతిదేవుఁడు రాజముద్రీకఁ  
గేలఁగొని జలముతో రామయమంత్రీహస్తములోవిడచుచు "ముద్రా  
ధికారం సప్తఘటికాపర్యంతందాస్యామి" యనుచు ద్రీకరణశుద్ధిగ వ  
చించి కృతకృత్యుఁడనై తినని యానందించెను రామయమంత్రీ గృహము  
చేరఁగనే రాజముద్రీము చేతఁగొని గ్రామకరణికములన్నియు నియోగా  
గులకె యుండవలయుననని యదివఱకె నిశ్చయించిన వాఁడగుటచే  
"ఫర్మానాలు" తయారుచేసి యదివఱకున్న యగసాలెల నామము  
లన్నింటిని తొలంగించి యామాగ్రామవాసుల నామములన్నింటి నందుఁ  
జేర్చి రాజముద్రీకల చివరముద్రీంచి రాజన్యనకు ముద్రీకనొసంగి  
"యేడుగడియలుమాత్రమే వినియోగించితిని. నియతకాలములో నా  
యుద్యమము కొంతవఱకు ఫలించినది అంగీయచాలు"నని తాను  
వ్రాసి మొహరువేసిన యాజ్ఞాపత్రము లన్నింటిని రాజునకుఁజూపి  
యగసాలెల దౌర్జన్యములన్నియు బూసగుచ్చినటులఁదెలిపి తన సాహ  
సము సమర్థించెను. గణపతిదేవుఁడంతకుమున్నె యగసాలెల దౌర్జన్య  
ముల నామూఁమెఱిగియు సమమూర్ఖయై యున్నవాఁడె కావున  
రామయమంత్రీవక్యని సమద్యమమును వేనోళ్లశ్లాఘించి ధన్యుఁడ  
నై తినని యానందించెను. దానము కోరుకొమ్మనిన నేస్వల్పమునో

కోరుకొనుటయు దానిని సైతము స్వార్థమునకు విసియోగింపక పరోప  
కారముఁకొఱకు వ్యయించుటయుఁజూచి రామయమంత్రీ ప్రపంచము  
నకు మార్గదర్శకఁడని తనలోఁ దాననుకొని రాజముద్రికను గైకొని  
యన్నిగ్రామముల కరణములను (పూర్వమున్నవారిని) తొలగించి  
నూతనులందఱు రావించి సానురాగఁబునఁ దిలకించి ముద్రికా  
పట్టముల నన్నింటిని పేరుపేరువరుసను బిల్చి రాజమణి యొసంగెను.  
బ్రాహ్మణకరణకములవలనఁ బ్రజలకుఁబూర్వమువలె నెట్టి యవాంత  
రములు జరుగకుంటకై రామయమంత్రీ యనేకవిధములఁ గట్టుబొ  
టులు గావించి నియోగివర్జుల సమక్షమున నిటుల విన్నవించెను:

కం ఆధికార మబ్బినప్పుడు । బుధులు శ్రమోదించి వీడె పురుషోత్తముఁడం  
చధికంబుగఁ గొనియాడెడి । విధమున వర్తంపదగమె? పోవులకైనన్

మ" విధిసంకల్పముచే నొకానొకఁడు తావిశ్వంబుఁ బాలిపుచో  
బధిరంబెక్కువ చూపుదక్కువ సదాభాషల్ దురుక్తుల్ మనో  
వ్యధతో మత్తతతోడ దుష్టసన దుర్వ్యాపారతన్ జెందున  
య్యధికారాంతమునందఁ జూడవలదా! యాయయ్యసౌభాగ్యముల్"

కం॥ ఉద్యోగ మొదవినప్పుడు । సన్యోమద మొదవి పూర్వసరసత లుడుగున్  
విద్యావంతునకైనను; । విద్యాహీనునకు వేతన విహింబేలా!

ఉ॥ పంజీతులుం గవీంద్రులును పందులు మాగధు లర్థ లాశ్రితుల్  
నిండిన కేడ్కతోడఁ గడు నేర్పున సత్కృతిఁ జేయుకున్న వా  
రాండొక వేళఁ గోపమున నుగ్రమతిన్ శపియించిరేని యు  
ద్దండతఁ దిట్టిరేని ఘనదైవ్యము నొందఁతు యెట్టివారలున్"

మీరంద ఊనీతివాక్యములరహస్య మెఱింగి యాచరణధర్మము  
లెల్లఁ దెలిసికొని బ్రాహ్మణధర్మములు పాలింపవలయును. రాజన్యఁడు  
భారతవర్షమును ఆర్యధర్మానుసారముగఁ బాలించుచున్నాఁడు. ఈ  
శుభోదయమున గ్రామపాలనము బ్రాహ్మణేతరులయొ దున్నచోఁ  
ఁకులు తటస్థించును. ధర్మము గ్రామములో సంస్థాపితమైనఁగాని



పట్టణములలోఁ బ్రకాశింపదు. పట్టణములు ధర్మారంభమున ముందంజవేసినఁగాని సామ్రాజ్యమునకు గౌరవమురాదు” అని రామమంత్రినూతనగణికులగు వియోగులతో వచించి యందఱు కుద్యోగమునకుఁ గాను వృత్తిమాన్యములు పరంపరానుభవానకూలముగ నొసంగి వారిచే నాశీర్వాదరూపకసంస్తుతులంది పంపివేసెను. వందిమాగధులు మిన్నముట్టునట్లు గోపరాజు రామప్రభాని పవిత్రజీవితమును గైవారము చేయసాగిరి. సమకాలికులగు కవులు రామమంత్రి నిటుల స్తోత్రించిరి.

“సీ। తనర్హియాచంద్ర తారార్కయగ మంత్రి కులులకుఁ గరణీకముల నొసంగ  
నతిధి సంతర్పణ మనుదినంబు నొసంగి ఖ్యాతిగా హరిహరప్రీతిఁజేసె  
పర్ణాశ్రమాచార నిర్ణయంబులకెల్ల వేదోక్తరీతిగా వెలయఁజేసె  
ఘనవిప్రవంది మాగధకవీంద్రుల నెల్ల నగ్రహారములిచ్చి యాదరించె।

శే॥ గీ॥ నతఁడు శ్రీగోపరాజాస్వ యాభిచంద్రుఁ  
డనఁగ విలసిల్లే దనసాటి జనులుపొగడ  
మంత్రివేవేంద్రుఁడనఁగ స్వంతఁత్రీ లీల  
మంత్రి కులహేళి రామయా మాత్యకూళి॥”

రామయామాత్యుని జీవిత మాబాలగోపాలమునందు సుప్రసిద్ధమైయున్నది. ఇతని చరిత్రమునందుఁబరస్పరవిరుద్ధాంశములుకానరావు. ఇతఁడు కరణీకములు దానముగావించినది శా. శ. ౧౦౬౭ అని పైనుదాహరించిన దండకవిలెలోని స్తోత్రములయందుఁ గలదు. ఈ యర్థమునెబోధించు మఱియొక పద్యము సైతము ప్రచారములోఁ గానవచ్చుచున్నది.

“క ధర గోపరాజురామన । కరణీకము లుద్ధరించుకాలము దలఁపన్  
గిరియుగగనశశాంకులు । కరమొప్పెడి శకమునాటి కాలంబయ్యెన్॥”

గణపతిదేవుఁడు క్రీ. శ. ౧౧ ఆరంభమునుండి యున్నటుల దండకవిలెలో స్పష్టముగా వ్రాయఁబడియున్నది. అందు వెల్లిటూరు, కామరాజుగడ్డ, నందంపల్లి, విడుపులపాడు, తూర్పురుద్రవరము, గోరం

ట్ల, దుంబాల, మంచాళ్ల, చివ్వలూరు లోనగు గ్రామములు గణపతి దేవుడు బ్రాహ్మణులకు దానములొసంగెను. రామయమంత్రి యా దానములొసంగినకాలమునకు మిగుల చేరువలో నున్నటులఁ బైవ ద్యమువలన సువ్యక్తమగుచున్నది. గోపరాజు రామప్రథానిజీవితచరిత్రములో నవనాగరకులు విశ్వసింపఁదగిన ప్రకృతివిరుద్ధములగు సంశయము లేమియు లేవు. పూర్వ మగసాలెలు కరణీకములుచేసినమాట వాస్తవము. ఇంకను గొన్ని గ్రామములలోఁ గరణములుగఁ గంసాలులున్నట్లును వారు పరంపరగ నేటివఱకుఁ గరణీకము లనుభవించుచున్నట్లు వినుచున్నారము. గణపతిదేవుని గూర్చి కొంత సందేహపడుచున్నారు. ఇతఁడు కాకతీయులలోనివాఁడా, కాదా యను సందేహముతోఁ బనిలేదు. ఈగణపతిదేవుడు గణపతివంశీయుఁడని పైశ్లోకములలోఁ జెప్పఁబడియున్నది. పైగాఁ గాకతీయగణపతికి మిగులఁ బూర్వుఁడు. కావున నీతని వేఱొకనిగా భావింపవలయును మనచరిత్రములలో గణపతిదేవు లనేకులు కానవచ్చుచున్నారు. ఇందీతఁడెవఁడో యనువిషయము భావిపరిశీలనమువలనఁ దేల్చుకొనఁదగినదిగాని చరిత్రాంశమున కట్టి సందేహ మెంతమాత్రీ మనసరముండఁజాలదు.

గోపరాజురామప్రథాని నియోగులకుఁ గరణీకములొసంగిన గ్రామములు ౫౩౫ అని దండకవిలెలోఁ జెప్పఁబడెను. బహుశః ఇవి ప్రత్యేకించి కొండవీటిసీమలోని గ్రామములై యుండును. నియోగులకు గరణీకములొసంగిన గ్రామములెల్ల నాఱువేలనియు నదుచే నియోగుల కాఱువేలవా రనునామము వచ్చినదనియు నొకప్రవాదముకలదు. ఇది విశ్వసనీయముగాదు. గుంటూరుమండలములోని కొంతభాగమున కారువేలనాడనుపేరున్నట్లును దానినే పట్టహస్రదేశమని వ్యవహరించుచున్నట్లును శాసనాదికము లెఱింగించుచున్నవి. ఈ యాఱువేలనాడను వ్యవహారనామము ప్రకృతగణపతిదేవుని పైకాలము నుండి వ్యవహారమునం దుంటచే నిది విశ్వసనీయముగాదు.

దండకవిలెలో నియోగులగు కరణములనామములు వారి



కొసంగబడిన భూమివిస్తీర్ణము వారిగోత్రము విరళముగా వ్రాయబడి యున్నది. పూర్వోత్తరములు విచారించి చూచినచో గోపరాజు రామ యమంత్రి యను మహామహాః శౌనరించిన సాహసకార్యము ద్యోతము గాఁగలదు. రామయమంత్రివలన కరణికములనొందిన నియోగులజాబితాయు, గోత్రములు, పేరులు, వృత్తిశేషములు తేటతెల్లముగాఁ గాన వచ్చుచుండ సీవిషయములో స్వకపోలకల్పనాధురీణులగు చరిత్రకారులు విశ్వసింపనంతమాత్రమున నట్టిప్రతిబంధకములేదు. కవివర్యుఁడని పేరొందిన గోపరాజురామయమంత్రి గ్రంథములఁజదివీ యానందించు నవృష్టము భాషాసేవకుల కింతవఱకుఁ బట్టలేదనుట విచారకరము.

## ఖడ్గ తిక్కనమంత్రి.

సీ. వేడిన నర్థాభిలాషులచు నేరని దానంబు తనకు బాంధవుఁడుగాఁగ  
నెరిగిన జమునైన బ్రదికిపోనీయని శౌర్యంబు తన కిష్టసఖుఁడుగాఁగ  
శరణఁజొచ్చిన శత్రువరునైన రక్షించు కరుణయే తనకు సంగతిగాఁగ  
బలికినఁ బాండవప్రభునైన మెచ్చని సత్యంబు దనకు రక్షకుఁడుగాఁగ

తే॥ గీ॥ జగతి నుతికెక్కి రాయవేళ్యాభుజంగ

రాజ్యరత్నాకరస్ఫూర్తి రాజమూర్తి

గంధవారణబిరుదవిఖ్యాతకీర్తి

దినపలేఁడు సిద్ధయ తిక్కశౌరి॥

ఈ శూరవర్యుఁడు నియోగివంశాలంకారుఁడు. సిద్ధనామాత్యునకుఁ బోలమాంబకు జనించిన యేడుగురుతనయులలోఁ బెద్దవాఁడు. ఇంటిపేరు కొట్టరువువారు. గోత్రము గౌతమసగోత్రము. భారతము రచియించి మనుమసిద్ధి తిక్కనసోమయాజము ము దశకుమార్తణము గాన నేకోదయ

నీతికుశలుడనియు సర్వశాస్త్రజ్ఞుడనియుఁ దెలియుచున్నది. ఇతని విశేషణములుచూడ మంత్రీపదవియందు సైతము కొంతకాలము జరిపియున్నటులఁ దోచుచున్నది. ఈయాధారములు స్వల్పములుగ నుంటచేఁ జర్చిపమానితిమి. ఖడ్గతిక్కన మనుమసిద్ధిరాజ్యకాలములో మిక్కిలి ప్రసిద్ధివహించెను. ఈ మహామహుని శూరజీవితము దేశీయులచే నేటికి స్మరింపఁబడుచున్నది. మొదటినుండియు నీ తిక్కనవాళీయులు మంత్రిత్యములోఁ బ్రసిద్ధులైయుంటవలనను, మంత్రవంశమనఁదగు నియోగిశాఖలో జనించినవాఁ డగుటవలనను నీతనిజీవితము మంత్రుల జీవితములోఁ జేర్చుట సాహసకార్యము కాఁజాలదు.

ఖడ్గతిక్కన మనుమసిద్ధిరాజసంస్థానమునఁ బ్రధానదండనాయకుఁడుగనుండి యనేక సంగ్రామములలో విజయమునుగడించి ప్రభుఋణముఁ దీర్చికొనెను. ఈతని జననియగు పోలమస్తన్యప్రభావఁగు యన్నివిధములఁ బ్రఖ్యాతుని గావించెననుట సహజోక్తియే. ఖడ్గతిక్కన కేవల దండనాయకత్వములో వర్తించి బ్రాహ్మ్యధర్మముల మఱచినవాఁడుకాదు. వేదగానలోలుడు. బ్రాహ్మణకుటుంబపోషకుడు. దానకర్ణుడు. విరోధిఖాడనచణుడు. ఈమహామహుని యాశ్రయమున “రాయవేశ్యాభుజంగ” “రాజమూర్తిగంధవారణ”ది బిరుదము లస్వర్థములై ప్రశస్తివంతములయ్యెను. ఒక కవితావిషయమై యేమియుఁ జెప్పఁజాలముగాని పరాక్రమాదార్యపాండిత్యరాజకీయపరిజ్ఞానములలో ఖడ్గతిక్కన మంత్రీవర్యుఁడు తిక్కనసామయాః కందునా దీని పోవక పైచేయియని సైత మనఁదగియున్నాఁడు. కేతనకవి కనులారిఁ బూచి ఖడ్గతిక్కనను గొప్పగ వర్ణించియున్నాఁడు.

ఖడ్గతిక్కన నేవిత్యునుదలుపు హారమునఁ బుద్యము లనేకములు వ్యవహరించుచు యాపద్యములుచుండు



బ్రాహ్మణావళికి ధారలుపోసినజలంబు సతతంబు ముంగిట జానవాలు  
రిపుల కొసగిన పత్రికల పుత్రికలను బాముక కరణముల్ వ్రాయుచుందు

తే॥ గీ॥ మానధనుడైన తిక్కనమంత్రీయింట  
మదనసముడైన తిక్కనమంత్రీయింట  
మహితయశుడైన తిక్కనమంత్రీయింట  
మంత్రీమణియైన తిక్కనమంత్రీయింట॥ ౨

తిక్కనజీవితముతోఁబాటు గృహము సైతము పవిత్రతను  
మైనదని పైచాటుపద్యమువలన వేద్యము కాఁగలదు. ఈ  
వీరచూడామణి యాంధ్రక్షాత్రమునకు మెఱుంగుపెట్టెను. కొట్టరువు  
వంశ మీతనివలన సమస్తవిధములఁ బవిత్రమయ్యెను. రాజకార్య  
ధురంధరత్వమున క్షాత్రమున నాంధ్రజాతులలోని యేశ్వరపంశ్యుల  
కేని బ్రాహ్మణులు తీసిపోరనుసిద్ధాంతమున కీ ఖడ్గతిక్కనజీవితము  
తోడ్పడుచున్నది. ఖడ్గతిక్కనసహాయముతో మనుమసిద్ధిరా జనేక  
దిగ్విజయము లొనరించియుండును. ఖడ్గతిక్కన యేవిజయములో  
నెంతవఱకుఁ దోడ్పడెనో తెలుపునాధారములు కానరావు. ఇతని వీర  
చర్య వాకొను కాటము కాజుకథయొకటె గ్రంథస్థమై యున్నది. దీనిచే  
ఖడ్గతిక్కన శక్తిసామర్థ్యములు మనము గ్రహింపవచ్చును. ఈ విషయ  
మును స్థాపించు మఱికొన్ని చాటుపద్యములు సైతము దేశమున వ్యాప్తి  
పహించియున్నవి.

కాటమరా జను యాదవవంశీయుఁడు నెల్లూరుమండలములోని  
కనిగిరిపీఠములోని యెఱ్ఱగడ్డపాడు పాలించుచుండెను. ఇతఁడు గొప్ప  
భూస్వామియుఁ బశుధనముగలవాడై ప్రజారంజకముగఁ గాలము  
గడపుచుండెను. ఆకాలమునఁ గొన్ని సంవత్సరము లనావృష్టి తట  
స్థించెను. ప్రజ లన్నములేక యల్లాడసాగిరి. పశువులు త్రాగుటకునీరు  
తీనుటకు మేత లేక శుష్కించిపోవసాగెను. దేశము పీల్చి పిప్పిచేయు  
చున్న యాభయంకరక్షామకాలమున నోరులేని పశువులొందు దుర  
వస్థఁ జూచి సహింపలేక సుభిక్షముగనున్నచోట పశువుల మేపుకొని

దేశము శాంతించిన పిమ్మట జన్మస్థానముఁ జేరవచ్చునని కాటమరాజు సహచరులతోఁ గలసి తమ పశువుల నన్నింటిని మందగాఁ దోలుకొని బయలువెడలెను. నెల్లూరుచెంతఁ బెన్నాతీరమునఁ బచ్చిక దట్టముగాఁ బెట్టిగియుండెను. తృణజలసమృద్ధమగు నదీతీరమునఁ బశువుల బ్రతికింప వచ్చునని యామాదవరాజు లందఱు నట విడిసిరి. అపు డాప్రదేశము నెల్లూరిరాజ్యములోనిదై మనుమసిద్ధిరాజుపరిపాలనమునకుఁ జేంది యుండెను. కాటమరాజు మనుమసిద్ధిరాజును సందర్శించి పశువులమేపి కొనినందులకుఁ బుల్లరి యేర్పాటుఁగావించికొని బీళ్లన్నియు స్వాధీనము చేసికొని పశువులఁ గొంతకాలము మేపుకొనెను. అంతలో నెఱ్ఱగడ్డ పాడు ప్రాంతములలో వర్షములు కురిసి నదీతీరములలోఁ బచ్చిక మిగులఁబట్టినటులఁ గాటమరాజునకు వర్తమానము వచ్చుటచే సహచరులను గలసి పశువులఁ దోలుకొని మనుమసిద్ధిరాజునకుఁ బుల్లరి చెల్లింపకయే వెడలిపోయెను. మనుమసిద్ధిరాజు యాదవులు పుల్లరి నెగఁగొట్టి పశువులఁదోలుకొని యేగినవార్తవిని మండిపడి “అన్నముభట్టు” అను బ్రాహ్మణుని పుల్లరివిషయమై విచారించుటకు రాయబారిగాఁ గాటమరాజు వద్దకుఁబంపెను. కాటమరాజు రాయబారిని సరకుఁజేయక “పుల్లరియొసంగము పో”మ్మని నిరాకరించెను. మనుమసిద్ధిరాజు రాకుబారివలన సర్వము నెఱింగి యూరకున్న లాభములేదని కాటమరాజును వంచించి పుల్లరిఁగొని రావలయునని సర్వసైన్యసమేతుడై సంగరము నకు బయలువెడలెను.

కాటమరాజు జీయంశమెఱింగి (కొండపల్లి) చల్లసిన్నమనాయకుడు, (గొనకొండ) అయితమరాజు, ఎఱ్ఱయ్య, భట్టామరాజు, కరియాపులరాజు, వల్లభన్న, నేతి ముద్దయ్యనాయకుడు, పుత్తమరాజు లోనగు యాదవవీరులను సైన్యముతో నాయత్తపఱచి పిన్నమనాయకుని మంత్రులను బ్రహ్మరుద్రయ్యయను బ్రాహ్మణుని సేనానాయకునిగను నియోగించి మనుమసిద్ధిని ప్రతిఘటింపఁ దలపడెను. ఖడ్గతిక్కన యను మన కథానాయకుడు మనుమసిద్ధికి సేనానాయకుడై కాటమరాజు



సైన్యమును బాలయేటియొడ్డున నున్న పంచలింగములకడఁ బ్రతిఘటించెను. ఉభయ సైన్యముల కచట మిగుల ఘోరమగు సంగ్రామము జరిగెను. యాదవ సైన్యము పిక్కచెదరులేక నానాసంగ్రామములలో నాటితేఱిన ఖడ్గతిక్కననాయకత్వముక్రిందఁగల ప్రతిపక్ష సైన్యముతో హోరాహారిగా పోరాడి ముందడుగు వేయసాగెను. ఖడ్గతిక్కన సైనికులకు బోత్సాహవాక్యములఁ దెలుపుచు ముందునకు నడపించి కాటమరాజు సైన్యమును వెనుకడుగు వేయింపసాగెను. చిరకాల మిటుల సమరము సమముగ జరిగెఁ గాని జయాపజయములు మాత్ర మేర్పరచు పీయకాదయ్యె. విధివశమునఁ గ్రామముగ యాదవ సైన్యములకు విజయము లభింపసాగెను. మనుమసిద్ధిరాజు సైన్యములు పలుచఁబడసాగెను. హతశేషముగు సైన్యమును దోడ్కొని ఖడ్గతిక్కన ప్రతిపక్ష సైన్యములో దుమికి చెల్లాచెదరుగావించి సాహసస్థైర్యములతోఁ జాలసేపు పోరాడెను. యాదవులకు సైతము విజయముపై నాస తొలంగెను. ధర్మబద్ధులగు యాదవులు బ్రాహ్మణవధ యుక్తము కాదని తలంచి ఖడ్గతిక్కనను బ్రతిఘటించినోపక యిటుల వాకొనిరి:

“పోరునిలుపుమోయి భూసుకోత్తముడ  
సరిగాడుమాతోడ సమరంబుఁజేయ  
అగ్రజుల్ మీరు యాదవులముమేము  
ఉగ్రులు మామీద నుంచఁగరాదు.”

యాదవులు తలపడిపోరక యిటులఁ బలుకుటనాలించి సైన్యము నశించుటఁజూచి కొలఁది సైన్యముతో శత్రువులను జయించుట దుష్టరమనిభావించి నెల్లూరునఁ గల మిగిలిన సైన్యమును గొని సంగ్రామరంగము నలంకరింపనెంచి ఖడ్గతిక్కన తన గుఱ్ఱమును గృహభిముఖముఁ గావించెను. కొలఁది దినములకు ఖడ్గతిక్కన గృహముచేరినఁ జూచి మంచములోనుండి మరణదినమునకై వేచియున్న శతవృద్ధుడగు సిద్ధనామాత్యుడు కోపించి “ఛీ! నీమొగము చూడరాదు. సంగ్రామరంగమునుండి తుచ్చప్రాణముల కాసపడివచ్చిన నీబ్రతుకు నొక బ్రతుకే?”యని యిట్లు మిక్కిలి తూలనాడెను.

“సీ| రణరంగమున మోహరంబులు పొడఁగని ప్రాణంబు దాచిన పందగజము  
విజయాధిపునిదాడి వెనుకొని తిరుగక దెసఁదప్పివచ్చిన దిగ్గజఁబ  
పెనుపల్లిచెఱువులో బిరుదులన్నియు వైచి పరుగెత్తివచ్చిన పాఱుబోత  
దురముగఁజావక దొరిలెల్లహానియింప నుంచాన కొఱఁగిన కొంచెకాడ

తే| గీ| యనుచు నార్యైలవారు నిన్నపహాసింప  
ధరణి నెల్లూరులో నెట్లు తిరుగఁగలవు  
వైరులనుగెల్చి సత్కీర్తి బడయుమయ్య  
మంత్రులహేళి తిక్కనామాత్యమాళి.”

తండ్రియొనరించిన నిదచేఁ దిక్కనహృదయము కలఁగిపోయెను. పాదముమొదలు తలవఱకు సూదులతో బొడచినటు లయ్యెను. కోప మాపుకొని తనలోపమునకుఁ దానె చింతించి యా శతవృద్ధునకు నమస్కరించి గృహములోనికేగెను. తనభర్త యలసి వచ్చినందులకు మిగులఁ బరితపించినటుల నటించి యాతనిభార్యయగు చానమ్మ స్నానార్థమై వేడినీరు బిందెకుఁదోడి దానిచెంతఁ గొంచెము పసుపు కుంకుమ యుంచి యొక నులకమంచము నాచిందెకుఁ జాటుగ నుంచి వెడలిపోయెను. తిక్కన స్నానార్థమై యటకేగి పరిశీలింప స్త్రీస్నానో చితములగు పదార్థములు కానవచ్చుటకు సంశయించి తనభార్యను పిల్చి యిదియేనుని యడిగెను. దానికి చానమ్మ,

“కం|| పగఱకు వెన్నిచ్చినచో | నగరే నిను మగతనంపు నాయవలెందుకా  
ముగురాడువారమైతిమి | వగపేటికి జలకమాడ వచ్చినచోటక”||

అని ప్రత్యుత్తరమిచ్చెను. కీరపత్నియగు చానమ్మ పలికిన పలుకులు ఖడ్గతిక్కనకు విచారము నానందము జనింపఁజేసెను. చేయునదిలేక తనలోపమునకుఁ దానె విచారపడి యెటులొ స్నానమును ముగించి భోజనగృహములోని కేగెను. ఆతని జననియగు పోలమ్మ తనయునాదరించి విస్తరిలో నాహారపదార్థములుంచి కుమవఁ బెట్టెను. భోజనము సగమగువఱకుఁ బోలమాంబ వితిగిపోయిన పాలుగొనివచ్చి విస్తరిలోఁబోసెను. తనయుఁడు తెల్లనిగాంచి “పా లిటుల వితిగినవేమి?” యన నావీరమాత యించుకేనియు సంశయింపక,



“క॥ ఆనదృశముగ నరివీరుల । బసమీఱఁగ గెలువలేక పందక్రియ నీ  
వసివైచి తిరిగివచ్చిన । పనులు నిర్విగినవి తిక్క! పాలుక విరిగె॥”

వీరమాత యిటులపలుక ఆతని హృదయము శతభా భిన్నమయ్యెను. రాజ్యమునం దంతటను దిక్కన సంగరమునఁ బాటిపోయివచ్చెనను నపవాదము వ్యాపించెను. క్రమముగ వీరపత్నియగు భార్యయు వీరమాతయగు జననియుఁ గావించిన పరాభవములు కోర్కెయు జనింపఁజేయక తన ప్రమాదమును స్మరింపజేసెను. జనకుని యెత్తిపొడుపు మాటలు హృదయమర్మములు సారెకు భేదింప సాగెను. ఇటుల ముప్పు రిచే ఖడ్గతిక్కన యవమానితుడై గృహమువదలి విజయమునొంది గాని విక్రమసింహపురమును దిరిగిచూడనని ప్రతిన గావించి వలయు సైన్యమును వెనువెంటఁగొని సంగ్రామరంగమున కశ్వారాఘుడై యేగి శత్రువులందఱ కన్నిరూపులుగఁ గానవచ్చుచు ఘోరముగఁ బోరాడ సాగెను. ఖడ్గతిక్కనసంగ్రామము నాకాలపుఁగవి యొకఁడిటుల వర్ణించియున్నాఁడు.

“చ॥ పదటన వాజి రాహుతులపై దుమికింపుచుఁ దిక్కఁడార్చిన్  
బెడరి భ్రమించి భీతిపడి పెల్లుగఁ జూడ్కులు సంచలింపఁగా  
నదెయదెవాజి వాల్మీకుఁగు లల్లవె యాతఁడె తిక్కఁకంచన్  
గొడుకక యాజిచేసె కిపుకోటుల కందా కన్నిరూపులై ”

భయంకరాహవంబునఁ బ్రళయకాల మహానటునివలె విజయముపైన దృష్టియించి నిశ్చలముగఁ బోగాడు ఖడ్గతిక్కనవిక్రమమునకు వెఱచి సైనికులు తోవనీయసాగిరి. కాటముగాజు సైన్యము చలింపసాగెను. కడకుఁ గర్తవ్యము తోచక కాటమురాజు రంగమున కరుదెంచి ఖడ్గతిక్కనను సాహసముతో నెదిరించి “ఓవిప్రోత్తమా! పోరుదుగుము. పోరుదుగుము. బ్రాహ్మణవధ మిగుల పాపకరమా. బ్రహ్మహత్యాపాపము నేల మాకంతమునఁ జుట్టుదువు? చేతులార సిన్ను వధింపఁజాలను. పో”మ్మని సగౌరవంబు భాపించెను. ఖడ్గతిక్కన యాతని వాక్యములకు నవ్వి “పరాక్రమములేకున్నఁ బాటిపోమ్ము. లేదా పుల్లరి

నొసంగి శరణుగోరుము. ఈరెండుమార్గముల కియ్యకొనక ధర్మపన్నములుపల్లించిన నిన్ను కరుణితు ననుమాట కలలోనివార్త. రాజులైన రమ్మ. లేకున్న మీ సైన్యమును వెనుకకు మరలింపుము,” అని భాషింపఁజేయునదిలేక కాటమురాజు తనసైన్యమును దిక్కనమీఁదికిఁ బురికొల్పి తాను వెనుకనుండి పోరాడసాగెను. బ్రాహ్మణభక్తిపరుండగు కాటమురాజు రెండుమూడుమాఱులు మంచి యవకాశము లభించినను బ్రహ్మహత్యాభయపీడితుడై తిక్కనను బ్రతిఘటింపమానెను. తిక్కనమాత్ర మాసందిగ్ధసమయమున ముందు వెనుక లాలోచింపక యాదవబలముల నిర్మూలముఁ జేయసాగెను. సేనానాయకుఁడగు బ్రహ్మరుద్రయ్య యీవిషయముగ్రహించి కాటమురాజును సమీపించి “రాజన్యా! నీ వాగుము. బ్రాహ్మణుఁడని ఖడ్గతిక్కనను నీవు వదలుటచే మనసైన్యమునకు మితిలేని నష్టము కలుగుచున్నది. వర్ణాశ్రమధర్మములు సంగ్రామరంగముననా విచారింపవలసినది! నీవు పేరునకుమాత్రము సేనానాయకుఁడుగ నుండుము. నేను ముందు నడతు” ననుచు యాదవబలంబులతో ఖడ్గతిక్కనపైకి మమికెను. భీమ దుర్యోధనులవలె నుభయవీరులు బ్రహ్మతేజము ప్రజ్వరిల్లఁ జాలసేపు ఘోరముగఁబోరాడసాగిరి. పదాతియుఁ బదాతియు నాశ్వీకుఁడు నాశ్వీకుఁడు సమముగ జన్యముకావించిరి. రణరంగమంతయుఁ గళేబరములతోడను రక్తప్రవాహములతోడను శల్యరాసులతోడను నిండిపోయెను. భూతప్రేతాదులు తాండవింపసాగెను. మదపుటేనుంగుల చందమునఁ జాలసేపు సమముగఁ బోరాడి బ్రహ్మరుద్రయ్యయు ఖడ్గతిక్కనయు ప్రణకిణగాత్ములై పూచిన మోదుగుపొదలవలెఁ గానరాసాగిరి. కాలవశమున వీరచూడామణియగు ఖడ్గతిక్కన ప్రతివీరుని ఖడ్గపాతమున కెఱయై వీరమరణము నొందెను. ఖడ్గతిక్కనతల త్రొళ్ళిపడఁగానే యూతఁడెక్కు నుత్తమాశ్వము వేగముగ ముందున కేగి యావీరుని యుత్తమాంగమును నోటఁ గఱచుకొని గృహమునకేగి కరాళించెను. పరిచితమగు నాహాయ మొనరించు సకిలింపు నాలకించి గృహము నందున్న యాబాలవృద్ధులు బయటి కేతెంచి ఖడ్గతిక్కనశరమునుజూచి పెక్కుభంగుల వాపోయిరి.



వృద్ధులగు జననీజనకులు తనయుని శిరమును ముందుంచుకొని చాల  
సేపు విచారించి ధైర్యము తెచ్చికొని వీరోచితముగు మరణమునొందిన  
తనయునిచేఁ దమజీవితము పవిత్రమయ్యెనని యీవిధముగఁ బ్రశం  
సించిరి.

“ఉ॥ తక్కక తల్లిదండ్రులము భస్మతఁ గన్నఱుణంబుదీర్చి మా  
తిక్కనమంత్రి సోమశిలదేవునిసాక్షిగఁ బెన్నసాక్షిగా  
సుక్కక మాటుకొన్న రణశూరులుసాక్షిగఁ గొండసాక్షిగా  
నెక్కినవాజిసాక్షిగ రవీందుముఖగ్రహరాజి సాక్షిగఁ”

ఖడ్గతిక్కన గతించుటచే నాతని రక్తసంబంధు లందఱు పరిపరి  
విధముల శోకించిరి. పౌరులుసైతము వీరచూడామణియగు ఖడ్గతి  
క్కనవీరుఁడు గతించుటచేఁ దమపురము సర్వవిధములఁ జిన్నపోయిన  
దని యిటుల వందుర సాగిరి.

“ఉ॥ వెన్నెలలేనిరాత్రియు రవిప్రభ లేని దివంబు నీరులే  
కున్న సరోవరంబు కడునింపగు దీపములేని యిల్లునై  
విన్నదనంబునొందె మన విక్రమసింహపురంబు చూడఁగాఁ  
బున్నమచంద్రుఁబోలు మన పోలమతిక్కఁడు లేమినక్కటా!”

బ్రాహ్మ్యక్షాత్రీయుల కాటపట్టగు ఖడ్గతిక్కనతో నెల్లగారు  
పురవైభవమంతయు నశించినటులఁ బౌరులు భావింప సాగిరి. ఖడ్గతి  
క్కనయకాలమరణమునకు మిగుల విచారమునొంది యాతనియాశ్ర  
యమున జీవించువారును నాతని విక్రమాదికములు స్వయముగా నె  
ఱింగిన వారునగు కవులు చింతాక్రాంతచిత్తులై పద్యరూపముగఁ దమ  
శోకావేగము నిటుల వెల్లడించిరి.

“సీ॥ ధైర్యంబు నీమేనఁదగిలియుండుటఁజూచి చలియించి మందరాచలము దిరిగె  
గాంభీర్యమెల్ల నీకడనుండఁగాఁజూచికాకుల్ స్థుచే వార్ధి కట్టువడియె  
అలలక్ష్మీ నీకరురస్థనీ వనింపఁగఁజూచి హరిపోయి బలి దానమడుగుకొనియె  
అకారమెల్లనీయందె యుండుటఁజేసి మరుఁడు చిచ్చునబడి మడిసిచనియెఁ

తే॥ గీ॥ దిక్కదండనాథ దేవేంద్రపురికి నీ  
 వరుగుటెఱిగినగము దిరుగుటుడుగు  
 నబ్ధికట్టువిడచు హరియక్కటయుదీటు  
 మరుడుమెలగనెర్చు మగలరాయ॥”

తిక్కనయోధుని మరణముచే విక్రమసింహపురంబంతయు నా  
 ర్తనాదములతో నిండిపోయెను. రణరంగమునఁ గనులార ఖడ్గతిక్కన  
 మరణముఁ గాంచిన యోధులవిచారము దెలుపుట దుస్తరము. ఖడ్గ  
 తిక్కన దుర్మరణముగాంచి యాతని సైనికదళములోఁ జేరిన యొక  
 కవివర్యుఁ డీరీతి నాతనిమరణమునకై పఠితపించెను.

“సీ॥ నందిబుత్తెంచె నిందుకేళుడు నీవన్నయేతెమ్ము తారాక్షికడకు  
 గరుడిని బుత్తెంచె నరహరి రావయ్య గురుసిద్ధ తిక్క వైకుంఠమునకు  
 హంసను బుత్తెంచె నజుడు నీకడకు నుభయకులమిత్ర రా బ్రహ్మకడకు  
 నైరావతముఁ బంపెనమరేంద్రుఁడిప్పడు దివమునకేతెమ్ము తిక్కయోధ

తే॥ గీ॥ అనుచు వేలువేట నర్థితోఁ బిలువంగ  
 వారు వీరుఁగూడ వచ్చి వచ్చి  
 దివ్యయోగియైన తిక్కనా మాత్యండు  
 సూర్యమండలంబుఁ జొచ్చి పోయె॥”

ఇంచుమించుగ ఖడ్గతిక్కనతో నీవీరకుటుంబ మంతరించిన  
 దనియే చెప్పవచ్చును. వీరపత్నియు వీరమాతయు వీరజనకుడు గల  
 ఖడ్గతిక్కనయొక్క సుకృతమునకు మేఱయిడ నలవికాదు. ఆంధ్రదేశ  
 మంతయు నొక్కమాటు తిక్కన మరణముచేఁ బఠితపించెననుట  
 కాతనిగూర్చి వాడుకలోనున్న చాటుపద్యములు చాలును. ఆంధ్ర  
 దేశాభిమాని, ఆంధ్రవీరుడు, ఆంధ్రమంత్రీయగు ఖడ్గతిక్కన గతిం  
 చిననాఁ డాంధ్రమాత వీరుడగు నొక తనయుని గోల్పోయెను. ఆంధ్ర  
 మాత కట్టితనయుడు, నాంధ్రుల కట్టి వీరమార్గాదర్శకుడు లభించుట  
 యరిది. కాటమురాజు, మనుమసిద్ధి గూడ నీసంగ్రామమున నె గతిచి  
 నటులఁ గాటమురాజుకథలలోఁ గలదు. ఖడ్గతిక్కనజీవితము మిక్కిలి



ధన్యమైంది. ఆంధ్రసాధకులకు శిష్టతిక్కన నిర్యాణస్థానముగఁ జెప్పఁ బడిన పంచలింగములు, చెంతగల చాలేటియొక్కొకదర్శనీయ తేత్ర రాజము. ఆంధ్రమాతృపవిత్రతేజము, ఆంధ్రవీరుని విక్రమజ్వాల దేశీయుల యంతరంగచక్షువుల కటఁ బ్రత్యక్షము కాఁగలదు.

శిష్టతిక్కనజీవితములోని యితరాంశములు గొన్ని తిక్కన సోమయాజీ జీవితమునందుఁ గలవు. ఇతని జీవితకాలము సైతము రమారమి తిక్కనసోమయాజీ జీవితకాలముతో సరిపోవునుగాన నిందా చర్చ మానితిమి.

“శ్రీలలితాః శశువులఁ జెందితి వాక్యలు మంత్రవద్యుల  
రేలఘమల్ నుతించి రలహ్ననారల్ మదమంది మెచ్చి గో  
లలితశౌర్య ధైర్య! జయలక్ష్మి ప్రియంబున నిన్వహించె నీ  
లీలలు హెచ్చఁ నిక్కని కళేబరమా! యటనిల్చి యాడవే!”



## మాధవ విద్యారణ్యులు.

కాకతీయసామ్రాజ్యము విచ్ఛిన్నమైనపిమ్మట నా సంస్థానమున మంత్రగను గోశాధ్యక్షులుగనున్న హరిహరరాయలు బుక్కరాయలు స్థానభ్రష్టులై పంచాసరోవరప్రాంతములకుఁ జేరిరి. తుంగభద్రాతీర నివాసియు, సర్వవిద్యాచారంగతుఁడును, యజుశ్శాఖీయుఁడు, భార ద్వాజగోత్రుఁడు, బోధాయనసూత్రుఁడు నగు మాధవాచార్యులను నొక బ్రాహ్మణుఁడు తొలుత నీ హరిహరరాయ బుక్కరాయలకుఁ బరిచితుఁడయ్యెను. విద్యాప్రియులగు నీయుగళమునకు మాధవా చార్యులతో నచిరకాలమున గాఢమగు స్నేహము సమకూరెను. హరి హరరాయ బుక్కరాయ లిరువురు సోదరులు. ఓరుగల్లునుండి వచ్చు నపుడు పరిమితిలేనిధనమును సైనికబలమును వెంటఁగొని వచ్చిన వారగుటచేఁ ప్రత్యేకసంస్థాన మొకటి సంస్థాపింపనెంచి యీ కార్య నిర్వహణభారమును మాధవాచార్యులయం దుంచిరి.

మన కథాకాలమగు క్రీ. శ. ౧౩౩౬ లో మహారాష్ట్రాంధ్రదేశములు తురుష్కహస్తగతములయ్యెను. అగ్నిజ్వాలవలె మహమ్మదీయ రాజ్యము దేశమునంతయు నావరింపసాగెను. మలికాపూరను మహమ్మదీయ సేనానాయకుఁడు కర్ణాటరాజ్యములోని ద్వారకసముద్రమును ముట్టడించి యాదేశమును సారహీనమును, దుర్బలమును గావించి వెడలిపోయెను. ఈసందిగ్ధసమయములోనే మాధవాచార్యుల యమోఘ విజ్ఞానమును సాధనముగాఁ గొని హరిహరరాయబుక్కరాయలు చూతినసామ్రాజ్యస్థాపనమున కుద్దేశించిరి.

ఆంధ్రదేశములోని ముఖ్యభాగములు మహమ్మదీయుల హస్తగతములగుటచే హరిహరరాయ బుక్కరాయలు కర్ణాటదేశసమీపమున సామ్రాజ్యము స్థాపింప నుద్దేశించిరి. విద్యాసముద్రుఁడగు మాధవాచార్యులాయుద్యమము గ్రహించి రాజనీతి ననుసరించి దుర్గనిర్మాణమున కిర్హమగుస్థల మేదియోయని విచారింపసాగెను. మాధవాచార్యులు తుంగభద్రాతరంగిణి కేగి న్నానజపాది నైమిత్తికములన్నియు నిర్వర్తించి వచ్చుచుండ వేటకుక్కలు కుందేళ్లచేఁ దఱుమబడి పఱుగెత్తుచుండెను. మాధవమంత్రీ యావిచిత్రమును గాంచి విస్మయమునొంది నిక్షేపపదార్థమునకు సైతము చైతన్యము జనించు నీపవిత్రస్థలమున నే కోట గట్టవలయునని సంకల్పించెనని కొందఱు చెప్పుచున్నారు. ప్రకృతకథాస్థానము రామాయణమువలన సుప్రసిద్ధమైన మతంగపర్వతప్రాంతభూమి. మతంగమహర్షి యెంతబలవంతులకైన నీప్రదేశ మభేద్యమని వాకొనెఁగావున నీక్షేత్రము జీవగడ్డ, వీరభూమి. శ్రీరామచంద్రుని పావనపాదారవింద సంస్పర్శనముచేఁ బునీతమైన ప్రదేశము. ఆత్మజ్ఞులగు మునీంద్రుల కాటపట్టు. కావుననే యచట కోటగట్టవలయునను సంకల్పము మాధవాచార్యులహృదయమున నంకురించెను. తుంగభద్రాతరముననున్న యాశైలప్రాంతభూమి విరోధభూపాలుర కభేద్యమని దుర్గనిర్మాణమున కియ్యకొనెను. రామాయణములోఁ గిష్కింధయని చెప్పబడిన ప్రదేశమునందే మా



ధవవిద్యారణ్యులు దుర్గమును గట్టింప నిశ్చయించెను. జీవనదియగు  
తుంగభద్ర యుత్తరముగఁ బ్రవహించు నొకానొక పవిత్రప్రదేశ  
మును నాంధ్రసామ్రాజ్యమునకు ముఖ్యస్థానముఁజేయ మాధవాచార్యులు నిర్ణయించెను. తుంగభద్రానది యచట సంజనపర్వతము,  
మాల్యవంతము, మతంగపర్వతము, ఋష్యమూక మను పర్వతములనంటి  
ప్రవహించుచుండెను. ఈ ప్రదేశమునకుఁ దూర్పునఁ బడమట కృష్ణ  
శిలాపర్వతపంక్తులు, దక్షిణమున రామదుర్గమును కొండలు, నుత్తర  
మునఁ దుంగభద్రానదియు మఱికొన్నిగుట్టలు నుంటచే నాచోటు  
స్వభావసిద్ధముగ గొప్పదుర్గమువలె నుండెను. ఈప్రదేశమునె యిపు  
డు హంపీవిరూపాక్ష మచుచున్నారు. మాధవాచార్యులు తన యమో  
ఘమగు బుద్ధిబలమునంతయు వినియోగించి సహజదుర్గమునుగా నా ప్రదే  
శమును సులభముగ దుర్గముగ మార్పఁ బ్రయత్నించెను. రాజధాని  
నిర్మింపఁదలఁచిన యా పవిత్రస్థలమునకుఁ జుట్టు సంరక్షణార్థమై యేడు  
ప్రాకారములను గట్టించెను చుట్టు విమోహనములుగనున్న పర్వ  
తము లన్నింటికీఁగలిపి విరోధిజనాభేద్యముగ మిగుల దృఢతరమైన యొక  
గోడఁ గట్టించెను. ఈ ప్రాకారము మిగులదృఢతరమై శైలములతోఁ  
గలసి యభేద్యముగా నలరారెను. ప్రాకారముల నొఱసికొని తుంగ  
భద్రానది యెడతెగక పాటుచుఁ ద్రవ్వనిపరిఖవలె నలరారుటచే నావై  
పులనుండి శత్రువులు ప్రయాణముచేయ నసాధ్యముగ నుండెను.  
దక్షిణమున నొకగొప్ప రాతిగోడ కట్టించి కొండలతోఁగలసి నైర్మతి  
దిశనుండి ప్రత్యర్థులు రాకుంటకై మిగుల లోతుచు విశాలమునగు  
తొరకము నొకటి ప్రాకారముచేతఁ ద్రవ్వించి దుర్గమును మాధవా  
చార్యులు దృఢముల నొకక్షేత్రము గావించెను. పశుప్రాకారముల  
యందు మిగుల దృఢములైన దుర్గములు (బురుజులు) సైనికనివాస  
ములు రాజమందిరములు నెలకొల్పి పెట్టణమునకుఁ జలనములేని రక్ష  
ణమును నెలకొల్పి సామ్రాజ్యస్థాపనమునకు బీజమునాటిన దీ మాధ  
వాచార్యులె. ఈ పురరాజమై విద్యానగరము. దీనిని శ్రీవిద్యాచక్ర  
ము ననుసరించి క్రిందిదీర్చి మాధవాచార్యులు నిర్మించెననియు

నందువలన నెశ్వరవిద్యానగరమని నామకరణముఁ గావించెననియుఁ గొం  
దఱు చెప్పుచున్నారు. విద్యానగరనిర్మాణము ప్రశంసాపాత్రమైనది.  
ప్రకృతినునోహరము దుర్గమును నగు నీప్రదేశమును గుర్తించి దుర్గ  
నిర్మాణమునకు బుద్ధివినియోగించి దృఢతరమగు కోటఁగట్టించి కొన్ని  
వందల సంవత్సరములు శాశ్వతముగ రాజ్యము నిలచుటకుఁ గారకుఁ  
డైన మాధవాచార్యుని మేధాబలము మానవాతీతము. విద్యానగ  
రము సామాన్యపట్టణముకాదు. సప్తశ్రీకారములమధ్య సురక్షిత  
ముగఁ గట్టఁబడిన యీ పురరాజము పదునాలుగుమైళ్ళ పొడుగును  
పదిమైళ్ళ వెడల్పును నూటనలువది చతురపుమైళ్ళ వైశాల్యమును  
గలిగి యుండెను. తురుష్కరాజన్యల శార్దూలమునాపి సర్వవిధములఁ  
గాపాడిన యీ దుర్గప్రశస్తి యెంతచెప్పినను దనివి తీరదు. ఈ దుర్గము  
మంచినీటిలో నున్నపుడందు ముప్పదిలక్షలమందికిఁ బైగఁ బ్రజలు నివసించి  
యుండరని యొకరు వ్రాసియున్నారు. ఆకాలమున మహమ్మదీయుల  
దండయాత్రలచే దేశమంతయు మిగుల క్షోభించు చుండెను. విజయనగర  
సామ్రాజ్యమున కాజన్మద్వేషియగు సుల్తాన్ ఉద్దీనుహసన్ గంగోయను  
మహమ్మదీయుఁడు దక్షిణ హిందూస్థానములోని కలుబరిగినగరమున  
మహమ్మదీయరాజ్యమును స్థాపించెను. ఈరాజ్యమునకు విజయనగర  
రాజ్యమున కెడతెగని పోరు జరుగసాగెను. విద్యానగరపట్టణము క్రీ.  
శ. ౧౩౩౬ లో ముగింపఁబడెను. మహమ్మదీయులధాటికి వెఱచిన హై  
దరాజన్యలకు నాంధ్రీపీఠులకు రక్షకస్థానముగనుండి మాధవా  
చార్యుల యమోఘముగు రాజసీతీచేతను హరిహరరాయ బుక్క  
రాయల పౌరుషాతిశయముచేతను వాసికెక్కిన విద్యానగరసామ్రాజ్య  
చరిత్ర మెంతవ్రాసినను దనివి తీరదు. మాధవాచార్యులు రాజ్యాంగ  
ములయందుఁ గాలముగడుపక యవకాశము కలిగినస్వచ్ఛల గ్రంథ  
రచనముతోడను మతగ్రంథపారాయణముతోడను శాస్త్రపిచార  
ముతోడను గాలక్షేపము చేయుచుండెను. మాధవాచార్యుల సోదరు  
లలో నాయనాచార్యులు సుప్రసిద్ధులు. రాజకీయఽహస్యవేత్త. గ్రంథ  
కర్తయై సర్వవిధముల సగౌరవము దక్షిణహస్తమువలె నలరారెను.



సాయణాచార్యులు బుక్కరాయల యన్నకొమారుడగు సంగముని వద్దను (రెండవ) హరిహరరాయల వద్దను నమాత్యుడై మిగుల ప్రభ్యాతిగఁ గాలముగడపెను. సాయణాచార్యులు శ్రోతస్మార్త వేదాంతాద్యుత్తమగ్రంథములకు వ్యాఖ్యానములు వ్రాయుటయె గాక వేదమునకు సైతము భాష్యముఁ గావించెను. దీనినె సాయణభాష్యమని వ్యవహరించుచున్నారు.

మాధవాచార్యులు ప్రబలపండితుడగు విద్యాతీర్థులవారి శిష్యుఁడు. ఈవిద్యాతీర్థులనే భారతీతీర్థులనిగూడ వ్యవహరింతురు. ఈయన శృంగేరిపీఠపాలకుడై ప్రథమ హరిహరబుక్కరాయలవలన తన పీఠమునకుఁ దొమ్మిదిగ్రామముల నగ్రహారములుగఁ బొందెను. సాయణాచార్యులవారు వేదభాష్యములో భారతీతీర్థుల యనుగ్రహము వలననే వేదభాష్యము విరచింపఁగలిగితి నని వ్రాసికొనియున్నాఁడు.

హరిహరరాయ బుక్కరాయలు మాధవాచార్యులకు సర్వ స్వతంత్రములనొసంగి సర్వకార్యములయందును ప్రాముఖ్యము నొసంగ నాగిరి. మాధవాచార్యులు గృహస్థాశ్రమము నందుండి యనేక యుత్కృష్టకార్యములను గావించెను. దేశమున శాంతి నెలకొల్పి యవన విజృంభణమును నడఁగఁద్రొక్కెను. ఆంధ్రదేశమునకు సురక్షిత మగు కట్టుబాటుల నెలకొల్పి ధర్మమార్గమునఁ బ్రభువుల నడపించుచు దేశమునకుఁ గాలమునకు విద్యకు నాదర్శప్రాముఖ్యముడై యొప్పెను. యవన విజృంభణముచే హైందవమతము లంతరింపకుండ నిల్పుటకు మాధవాచార్యుల బుద్ధిబలము విద్యాప్రభావము ప్రభావ హేతువు. మాధవాచార్యుని మతోద్ధారణప్రయత్నములలోఁ జేయూత నొసంగుటచే బుక్కరాజునకు “వైదికమార్గప్రతిష్ఠాపనాచార్య” యను నన్వర్థ బిరుదనామము లభించెను. సంస్కృతమున మాధవాచార్యులు సెక్కుగ్రంథములను విరచించెను. పరాశరస్మృతివ్యాఖ్యానము, మనుస్మృతి వ్యాఖ్యానము, వేదభాష్యము, కైమినీన్యాయమాలావిస్తారము, కాలమాధవ్యము, వ్యవహారమాధవ్యము, శంకరపిఠముము, సర్వవర్ణన

సంగ్రహము లోనగు గ్రంథవత్సములను మాధవాచార్యులు విరచించి  
వైదికమతధర్మములను మిగుల జాగరూకతతోఁ గాపాడును. గృహ  
స్థాశ్రమములోనుండి లోకహితకార్యము లనేకములు గావించి జ్ఞాన  
పరిపూర్ణుడైయుండుతఱి శంకరాచార్యపీఠమున కధిపతి గతించెను.  
సర్వవిధముల సమర్థుడగు నీమాధవాచార్యులవారు సన్యసించి వి  
ద్యారణ్యస్వామియను నామము వహించి జగద్గురుపీఠమునకుఁ బ్రభువ  
య్యెను. ఇదిమొదలు మాధవాచార్యుడను నామము తొలంగెను.  
విద్యారణ్యనామముతో నీమహామహాని ప్రశస్తిలోకములో వ్యాప్తి  
పహింపసాగెను. ఆదిశంకరాచార్యుల తరువాత పీఠమునకువచ్చిన  
గురుపరంపరలో (మాధవ) విద్యారణ్యులవంటి పండితశిరోమణియే  
లేడని వినుచున్నారము. విద్యారణ్యులు సన్యాస్థాశ్రమములోనుండి  
యనేకగ్రంథములను విరచించి పేరుగాంచిరి. అందు వేదాంతసంచ  
దశి, వివరణప్రమయసంగ్రహము, బ్రహ్మవిదాశీర్వాదపద్ధతి, జీవ  
న్ముక్తివివేకము, దేవి అపరాధస్తోత్రము లోనగుగ్రంథములు చాల  
ముఖ్యములైనవి.

విద్యారణ్యులు తురీయాశ్రమములో నుండి వర్ణాశ్రమ ధర్మ  
ముల సంరక్షించి హిందూమతమున కింతయనరాని మేలుచేసిరి. దేశ  
ము సంతయు మహాదీయు లాశ్రమింపసాగిరి. కేవల శూన్యవాదులగు  
జైనలు పెచ్చుపెట్టిగి నాస్తికమతమును బ్రచారములోనికిఁ దీసికొని  
రాసాగిరి. వీరశైవులింకొక వైపునుండి బయలువెడలి లింగాయతమతము  
దేశమున నెలకొల్పసాగిరి. మతధర్మము లంతరింపసాగెను. ఈసందిగ్ధ  
సమయములో మాధవాచార్యులు మంత్రిగానూండి మతగ్రంథములకు  
ధర్మశాస్త్రములకు వ్యాఖ్యానములు వ్రాసి యాగ్యధర్మముల వెల్ల  
డించి యంతతోఁ దనభారము తీజలేదని మతాధిపతియై దేశమునం  
దంతటను బ్రచారము గావించి యితరమతముల నిర్మూలముగావించి  
యద్వైతమతమునకు సమస్తవిధముల సవలంబనుడయ్యెను.

మాధవవిద్యారణ్యుల ప్రశస్తి యనన్యసామాన్య మైనది.



ఆయన రచించిన గ్రంథములు నేటికి హైందవులచే బరమపవిత్రములుగ భావింపబడుచున్నవి. ఆంధ్రసామ్రాజ్యమగు విజయనగరరాజ్యమునుసంస్థాపించి దేశమునకు మతమునకు భాషకు ననిర్వాచ్యమగుమేలుగావించి శృంగేరిలోని జగద్గురువీరమును విద్యారణ్యులు చాలకాలము పాలించి నూలుసంవత్సరములకంటె నెక్కుడుకాలము జీవించి క్రీ. శ. ౧౩౮౬ సంవత్సరప్రాంతము బ్రహ్మైక్యము నొందెను.

ఈమహాత్ముని జీవితచరిత్రము చరిత్రకారులకు సమగ్రముగ లభింపలేదు. అసంభావ్యములగు కల్పనకథలతో నిండియున్న స్థానిక చరిత్రములలోనుండి యథార్థచరిత్రము గ్రహించుట చాలదుస్టరము. భారతదేశ సేవ యావజ్జీవితము గావించి ధన్యఁడైన మాధవ విద్యారణ్యు లాంధ్రుఁడు నాంధ్రదేశీయుఁడు నగుటచే నాంధ్రులమగు మనకు వందనీయుఁడు.

## మాధవ మంత్రీ.

మాధవవిద్యారణ్యులవారి యనంతరము స్మరింపదగినవాఁడు మాధవమంత్రీ. ఇతఁడు విద్యారణ్యుల యనంతరము కొలదికాలమునకు విద్యారణ్యమాధవస్వామిచే జరకాలము పరిపాలితమై ధర్మవంశమైన విద్యానగరసామ్రాజ్యమునకు రెండవ బుక్కరాయల కాలమున, ముందు దండనాయకుఁడుగను దరువాత మంత్రీగను వచ్చి చాలకాలము ప్రతిష్ఠాజీవనము నొనరించెను. ఈ మాధవమంత్రీ సైతము విద్వాంసుఁడై సంస్కృతమున ననేకగ్రంథములు స్వయముగా రచించి నెక్కు ధర్మశాస్త్రములకు వ్యాఖ్యానము గావించి మాధవ విద్యారణ్యులవలె దేశమునకు వాఙ్మయమునకు మతమునకు సమూల్యమగు సేవగావించెను. కాక తాళీయముగ గుణవిశేషముల మాధవాచార్యులకు మాధవమంత్రీకి సమానముగ నుంటచేతను నించుమించుగ నిరువురొక సామ్రాజ్యముననె యొక శతాబ్దములో నె యున్న

వారలగుటవలనను బలువు రిరువు రొక్కరె'యని భ్రాంతిపడిరి గాని పరిశీలించినచో నిరువురు వేఱువేఱుకాలములలో నున్నవారని స్పష్టముగాఁ దెలియకపోదు. మాధవమంత్రి యాంగీరసగోత్రుఁడు. తండ్రి చౌండప్ప. గొడబ్రాహ్మణుఁడు. మాధవాచార్యునిగోత్రము సూత్రము జనకునినానుము వేఱుగాన నుభయుల నొకడుగా భావింపఁ జనదు.

మాధవమంత్రి మిగులఁ బరాక్రమశాలియై యనేక సంగ్రామములలో బుక్కరాయలకు సహాయము గావించెను. ఇతఁడు కాశీ విలాసుఁడను గురువర్యుని సేవఁజేసి శైవమతాచారముల రహస్యములను గ్రహించి శివపూజయందు నిష్ఠగలవాఁడయ్యెను. మాధవమంత్రి మతవ్యాపకము కొఱకు మిగుల శ్రమగావించి దుర్బోధల నొనరించు నాస్తికవాదుల సందఱను సిద్ధించి వైదికధర్మములను స్థాపించెను. పేరుపొందిన విద్వాంసులకు సైత మసాధ్యమగు నుపనిషద్రహస్యములను స్వయంకృషిచే గ్రహించి బ్రహ్మపదమును జూపఁగలవాఁడను విఖ్యాతి నార్జించెను. బుక్కరాయలసామ్రాజ్యము శాశ్వతముగ నుంట్లకై మాధవమంత్రి యొక సంవత్సరము స్థిరమైన దీక్షతో లింగపూజ యొనరించి యభీష్టసిద్ధిగాంచి విజయనగర సామ్రాజ్యములోని పశ్చిమభాగమునకు నాయకుఁడుగ మంత్రిగ రాజుచే నియోగింపఁబడి యనేక ధర్మకార్యములను గావించెను. మాధవమంత్రి ప్రభుధనమె తన ధనమని దుర్వ్యయము గావింపక తానుచేయు ధర్మకార్యములన్నిటికి సొంతధనమే వ్యయముగావించి యాసుకృత మంతయుఁ దానె యనుభవించెను. చంద్రకూటపురము రాజధానిగాఁగల నాగరఖండము నీతఁడు బరిపాలించుచు మచ్చుండి యను గ్రామమును, దాని ననుసరించియున్న రెండుపగ్రామములను మాధవమంత్రి తన సొంతధనముతోఁగొని వేదవేదాంగ పారంగతులగు బ్రాహ్మణులకు దానము గావించెను. మాధవమంత్రికి వీరవ సంతమాధవుఁడనియు మాదిరాజనియు మాధవాంకుఁడనియు నామాంతరములు కలవు.



మాధవమంత్రీ రచించిన గ్రంథములన్నియు నిపుడు కాన  
వచ్చుటలేదు. సూతసంహితకు వ్రాసిన తాత్పర్యదీపిక యనువ్యాఖ్యా  
నము, శైవామ్నాయసార మను మతగ్రంథము, మాధవనిదాన మను  
వైద్యగ్రంథము మాధవమంత్రీ రచించినట్లులఁ దెలియుచున్నది. ఇతని  
సర్వతోముఖపాండిత్యమును జూటట కీగ్రంథములు సాధనములు కాఁగ  
లవు. మాధవమంత్రీ వేదవేదాంగపారగులగు బ్రాహ్మణులకుఁ దగు  
భూవసతుల నొసంగి యెల్లకాలము చెంతి నుంచుకొని వారిసహాయ  
ముతో గ్రంథములు రచిచుచు విద్యావాదములు గావించుచుఁ గాల  
క్షేపము చేయుటయేగాక దుర్మతబోధకుల వాదములను నిర్మూలము  
గావించుటతోఁగూడ జీవితకాలమును గడపెను. విద్యారణ్యులొన  
రింపని మహత్కార్యములు మాధవమంత్రీ నిర్వహించి విద్యానగర  
సామ్రాజ్యమునకు మూలస్తంభమై కీర్తి గడించెను.

బుక్కరాయలు రాజ్యమునకుఁ బేరుఁబ్రతిష్ఠలఁ దెచ్చినవాఁడు  
మాధవమంత్రీయే. మాధవునివంటి మంత్రీయుంటవలననే బుక్క  
రాయలు సైన్యాభివృద్ధి ధనాభివృద్ధి గావించి కళింగ, ఓడ్రాదిదేశము  
లను జయింప నవకాశము చిక్కినది. బుక్కరాజుకాలములో సేనా  
నాయకులుగ డండనాయకులుగ నున్న యాంధ్రమహాజనుల నామ  
ములుకొన్ని వినవచ్చుచున్నవి. అందు మల్లినాథుఁ డొకఁడు.  
ఈతనిచరిత్రము సమగ్రముగాఁ దెలియదుగాని యవస  
తురుష్కపాండ్యదళములను భేదించి బహమనీసుల్తానులవలన సైతము  
స్లాభి పఁబడినట్లుల శాసనాదికములవలనఁ దెలియుచున్నది. బచ్చి  
రాజు మఱియొకమంత్రీయు నాకాలమున నాసామ్రాజ్యమునఁ  
గొఁడు. ఇతఁ డనేకధర్మకార్యములను గావించుటయే గాక బచ్చప్ప  
చెఱువను నొకగొప్పతటాకమును నిర్మించెను. ఇటులెందఱు మంత్రీల  
నామము వినవచ్చినను బుక్కరాజుసంస్థానమున ముఖ్యమంత్రీపదవి  
మాధవమంత్రీయే వహించి స్వతంత్రశీలుడై యనేకగౌరవముల  
నొందె ననుట వాస్తవము. మాధవమంత్రీ సేనాసహాయుడై స్వయం

మగఁ గొన్నిసంగ్రామములలో విజయము గడించినటులు శాసనాధారములు కలవు. “ఇదం బాహ్మ్య మిదంతాత్రో”మను నుడికి మార్గదర్శకులై కార్యఖడ్గప్రవీణులై కీర్తిశేషులైన యాంధ్రమంతులలో మాధవమంత్రి యెవ్వనికిఁ దీసిపోడు. మాధవాచార్య సదృశుడగు నీ మాధవమంత్రి శాసనము నొకదాని నాంధ్రీకరించి మహమ్మదీయ మహాయుగములోఁ దద్గ్రంథకర్తగారు వ్రాసియున్నారు. ఆ శాసనములో సంగమరాజపుత్రుడగు బుక్కరాజు కృష్ణావతారమనియు బుక్కరాజుమత్రియగు నీ మాధవమంత్రి రాజాజ్ఞదలధరించి విరోధి సంహారము గావించు చుండెననియుఁ గొంకణదేశము (Canara) నకు రాజధానియు సముద్రతీరమునందలి నగరము నగు గోవాపురమును విస్తారమైనబలముతో ముట్టడించి ఘోరసంగ్రామము గావించి యందున్న తురకల నందఱను దఱుమఁ గొట్టి సప్తనాథాది యాదవరాజన్యల నారాజ్యమునందు నిల్పెననియుఁ జెప్పబడియున్నది.

మాధవమంత్రి క్రీ. శ. ౧౩౯౧ లోఁ గుంజరదేశములోని కుంచరమను గ్రామమునకు మాధవాగ్రహారమను నాచుధేయము గావించి సూర్యగ్రహణకాలమున దానముగావించినటు లొక శాసనము తెలుపుచున్నది. దీనిచే నీ మాధవమంత్రివగ్యుడు విద్యానగరసంస్థానమున బుక్కరాయల నాశ్రయించి శ్రుతిధర్మప్రవర్తకుడై సుప్రసిద్ధుడై క్రీ. శ. ౧౩౫౦ మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౪౦౦ వఱకున్నటుల నూహింపవచ్చును. మన ప్రాచీనులు చరిత్రములువ్రాయు నాచారముకలవారు కాకపోవుటచే సనేకమహానుభావులజీవితములు ప్రకృతిగర్భమానందిమిడిపోయినది. ఏమహనీయుఁ డేయే యమానుషకార్యములు గావించెనోయని చదివి యానందించుటకైఁ జాలినన్ని చరిత్రగ్రంథములు లభింపకుంటు పరితాపకరముగదా!





## సాళువ తిమ్మరుసుమంత్రం.

“సీ॥ ఏ మంత్రముణి నిజస్వామి కార్యక్రియా తత్పర మానసోత్సాహశాలి  
 ఏ మంత్రముణి మిత్రహిత బాంధవాశ్రిత ప్రకరరక్షణ కళాప్రకరబుద్ధి  
 ఏ మంత్రముణి వచో హేలాతి నైర్మల్యశీతల తాధూతశీతగోచి  
 ఏ మంత్రముణి సుధాధామ శాంభవధామ ధాళధళసుశుల్య ధవళకీర్తి

తే॥ గీ॥ యట్టి మంత్రములొత్తంస మహితనృపతి  
 పటలమమటాగ్రఘటిత సత్పద్మయుగళి  
 సకలకర్ణాట రక్షావిచక్షణుండు  
 దీనసురశాఖి సాళువ తిమ్మమంత్రం॥”

ఓడ్ర కర్ణాట ద్రవి డాంధ్రదేశములన్నియు నేకచ్ఛత్రముగాఁ బాలించి యాంధ్రమార్తాండుఁడను పేరుఁగాంచిన శ్రీకృష్ణదేవరాయల పవిత్రసామము నెఱుంగని దేశీయులుండరు. కృష్ణదేవరాయల సామ్రాజ్యభారమును పహించి తదాజ్యాభివృద్ధికి సర్వవిధములఁ గారకుండై తన యమోఘరాజనీతికౌశల్యముచే జాణక్యాది మహామహులతో సర్వవిధములఁ దులఁదూగిన తిమ్మరుసుమంత్ర పవిత్రజీవితము సర్వవిధములఁ బరసీయము. ఆంధ్రముత్తులలో సర్వసమర్థులగువారు మిగుల నరుదుగనున్నారు. అట్టివారిలోఁ దిమ్మర సాక్షులుండు. తిమ్మరుసుమంత్ర యాంధ్రవియోగి బ్రాహ్మణుఁడు. ఇంటిపేరు సాళువారు. తండ్రి రాచిరాజు. బాల్యమునందె యీతని తల్లిదండ్రులు గతించుటచేఁ దమ్ముఁడగు గోవిందరాజుతోఁగలసి గుత్తిమర్గమున కేగి మాధుకరవృత్తిచేఁ బొట్టబోసికొనుచుఁ బండితులయొద్ద విద్య నభ్యసించెను. తిమ్మరుసుమంత్ర మిగుల కుశాగ్రబుద్ధికలవాఁడగుటచే సర్వశాస్త్రపారంగతుండై రాజనీతిశాస్త్రములో నాటితేటి సంగ్రామ విద్యలలో సంపూర్ణప్రవేశముగలవాఁడై యుక్తవయస్సు వచ్చువఱకు సర్వతంత్రస్వతంత్రుఁడయ్యెను. అన్నచాటునఁ దిరుగుచు గోవిందరాజుగారి మిగులఁ బట్టుదలతోఁ జదువుకొనుచు బాల్యావస్థనంతయు విద్యాభ్యాసమునకై విసియోగించి సామ ఆకాలమున సుప్రసిద్ధములై

యున్న యాంధ్రసంస్థానములలోఁ జంద్రగిరిదుర్గ మొకటియై యుండెను. తమసోదరి యా చంద్రగిరి దుర్గోద్యోగి కొసంగఁబడియుంటచేఁ గొంతకాలమునకుఁ దోఁబుట్టువును జూచుటకు సోదరునితోఁ దిమ్మరుసుమంత్రి యటకేగెను. అప్పటికిఁ దిమ్మరుసునకుఁ బ్రాయము పదునాఱేండ్లు మించియుండదు. సోదరిగృహమున నేదియో శుభావసరమగుటచే నొకదినమున భోజనాదికములకు మిగులఁ బ్రోద్దుపోయెను. ఆకలిచే నలసి తిమ్మరుసు సోదరిగృహద్వారము చేంతఁగల యొక చెట్టునీడను బగుండి నిదురింపసాగెను. ప్రోద్దుతిరిగినకొలఁది చెట్టునీడ తూర్పుసకేగుటచేఁ దిమ్మరుసుమంత్రి కెండరాసాగెను. ఆసమయమున వృక్షముపై నొకసర్పరాజము పడగవిప్ప సూర్యకిరణములకుఁ దనపడగ నడ్డముగానొడ్డి యాకుమారునకు నీడవచ్చునటుల నుపచారముఁగా వించుచుండెను. గృహకృత్యములన్నియు ముగించి సోదరుని భోజనార్థము పిల్చుటకు సోదరి ద్వారమునకు వచ్చునప్పటికి సర్ప ఫణాచ్ఛత్రము క్రిందఁ దిమ్మరుసు నిదురించుచుండెను. సోదరి మిగుల నాశ్చర్యమొంది యబలాజనసహజమగు భయముచే మిగులఁ గంపము నొంది సహూదకున కెట్టియాపద యాదుఁజ్ఞోరగంబువలనఁ గలుగ నున్నదోయని సత్వరమ యేగి భర్త కాస్థితీయంతయు మనవిచేసెను. నాదిఁడై తిమ్మరాజను నాయమభర్త వచ్చి యాతిమ్మరుసునుజూచి“యీతఁడు మహాదైశ్వర్యసంపన్నుఁడు కాఁగలఁడు. సర్విభూభాగముఁ బాలింపఁగల చక్రవర్తియందుఁగల శుభలక్షణము లీతనియందుఁగలవు. సర్పము ఫణముతో ఛత్రముఁబట్టుటయు నొక శుభచిహ్నమే” యని తన ధర్మపత్ని కెఱింగించెను. నాటనుండి యాపుణ్యదంపతులు తిమ్మరుసును గోవిందరాజును దమగృహముననే యుంచుకొని సర్వజ్ఞులగు పండితులయొద్దకు శిక్షార్థము బంపుచు మిగుల గారాబముగ నాహారపానీయాది విషయములలో మిగుల జాగరూకతతోఁ దిలకింపసాగిరి. కొలఁదికాలమునకుఁ దిమ్మరుసుమంత్రి లెలివితేటలు చంద్రగిరిదుర్గముఁ బరిపాలించు సాశ్వనరసింహరాయ లాలకించి మంత్రియగు తుఘనరసరాజుపద్ద సహాయునిగ నెఱుఁగించెను. సర్విధర్మ పారంగతుడగు



తమ్మరుసు సరసరాజునకు సహాయుడుగనుండి రాజ్యతంత్రములలోఁ గొలఁది కాలములో నాటితేటి మిగుల జాగరూకతతో నాత్మగాజ్యాభివృద్ధికి సహస్రవిధములఁ బాటువడుచు రాజన్యనకు ముఖ్యామాత్యునకుఁ బ్రేమపాత్రుడై తెలివిగలిగి మెలఁగుచుండ సోదరుడగు గోవిందరాజునకు యుక్తవయస్సు వచ్చుటచే నాతఁడుగూడ నాసంస్థానమున దండనాయకుడుగ నియోగింపబడెను. ఆకాలమున సుప్రసిద్ధముఁగు సంస్థానములలోఁ దుంగభద్రాతీరమునందున్న విద్యానగరసంస్థానము పేరుమోసియుండెను. విరూపాక్షరాయ లను రాజన్యఁడు విద్యానగరసంస్థానమును జేరునకుమాత్రము పరిపాలించుచుండెను. అతఁడు బాల్యమునుండియు శ్రీవ్యసనమునఁ దగులుకొని యంతఃపురము వదలి సభాంగణములో నడుగిడక దుర్బలుడై రాజ్యభారమునంతయు మంతుల హస్తగతముఁగావించి కాలక్షేపముఁ జేయుచుండెను. మంతులు తమలోఁ దా మంతఃకలహములపాలై సంస్థానక్షేమము సంతరించుటలో నెంతమాత్రము శ్రద్ధశక్తికొనరైరి. ఈయదనెఱిగి సామంతులందఱు స్వతంత్రులై సంస్థానమునకుఁ బన్నులు చెల్లించుట మానివేసిరి. బొక్కసమునందు రానురాను ధనము తరిగిపోయెను. స్కంధావారమును, బరిజనమును, రాజకియోద్యోగులను వేతనములొసఁగి నిలుపుకొనవలయుననియేని తలంపక బహుకాంతాపరివృత్తుడై యంతఃపురమున విరూపాక్షరాయ లేకాంతకీడ్చలతో నహూరాత్రములభేదమును గమనింపజాలక సంచరింపసాగెను. ప్రజలలో ననేకకల్లోలములు వ్యాపించి యశాంతికళలు వెల్లివిరియసాగెను. సముద్రతీరమునందలి రేవులన్నియుఁ బరాధీనములయ్యెను. ఉదయగిరిదుర్గము గజపతులు లాగికొనిరి. తుంగభద్రాతీరముందలి గ్రామము లన్నియు మహమ్మదీయులు తమ దుర్గముల క్రిందకు లాగికొనిరి. రాజ్యమునం దింతటివిప్లవభరి యహూరాత్రము లేకధాటిగ మోగుచున్నను సుఖసుప్తుడగు విరూపాక్షరాయలకు మెలకువ కలుగదయ్యెను. ఈమస్థితి కనిపెట్టి యాతనిపెద్దకుమారుడు తిమ్మరేని పథించి రాజ్యమునకుఁ దాన రాజయ్యెను. అతని

తమ్ముడును విరూపాక్షరాయల ప్రతిబింబమునగు ప్రోథరాయ  
 లగ్నజుని వధించి తాను రాజ్యమునకు వచ్చెను. ఇతఁడు తండ్రి  
 యగు విరూపాక్షరాయలకంటె నేడఁకు లెక్కువ చదివినవాఁడు.  
 రాజ్యమునకు వచ్చినదాని తండ్రివలెనే కాంతావ్యాసంగములో మునిగి  
 రాజకార్యములను సంపూర్తిగా విసర్జించెను. రాజ్యమున నెప్పటి  
 యశాంతిశక్తియే భయంకరస్వరూపముతోఁ దాండవముచేయ  
 సాగెను ఈ దురవస్థగనులారఁ జూచుచున్న బహమనీసుల్తాను విజయ  
 నగరరాజ్యమున తయు మ్రింగవలయునని తలంచి ప్రయత్నములో  
 నుండెను. విద్యానగరరాజ్యము మహమ్మదీయుల యాధీనములోనికి  
 వచ్చినచో నాంధ్రదేశమెన్నటికి నుత్తిర్ణముకాదని సాళువనరసింహ  
 భూపాలుఁడు తలచి తుళునరసారాయని, తిమ్మరుసుమంత్రిని, గోవింద  
 రాజును శ్రేష్ఠ సైన్యమునొసంగి విద్యానగరము మట్టడింపఁ బంపెను.  
 మహమ్మదీయుల హస్తగత మగుటకంటె విద్యానగరరాజ్యము చంద్ర  
 గిరిపాలకుఁడగు వీరక్షత్రియుని వశమగుటయే సుకృతమని సామంతు  
 లెవ్వరు నీ సైన్యము నెదిరింపక యర్హమగు సహాయములు సైతము  
 చేయఁబడిరి. సాళువనరసరాజు తిమ్మరుసు గోవిందరాజు మఱికొందఱు  
 వీరవర్యులు సైన్యముతో నశ్రమముగ విద్యానగరములోఁ బ్రవేశించి  
 కోటముట్టడించిరి. దుర్గమునాశ్రయించియున్న యేస్వల్పబలమో కొం  
 చెముసేపు చంద్రగిరిబలముతోఁ బోరాడి వశంపదమయ్యెను. ఈసంరం  
 భమునంతయు నాలకించి యంతఃపురరాజన్యఁడు విజయము ప్రతిపక్షుల  
 దేయని దాసీజనముఖంబున విని “బ్రతుకుము జీవుఁడాయని” దొడ్డి  
 ద్వారమునుండి యవరోధాంగనలతోఁ బాటిపోయెను. చంద్రగిరి  
 రాజన్యనిపక్షమునఁ దుళునరసరాజు విద్యానగర సామ్రాజ్యమును  
 మిగుల మెలకువతోఁ బరిపాలింపసాగెను. తిమ్మరుసు మంత్రియై యా  
 సామ్రాజ్యక్షేమమును దృక్పథమునందుంచుకొని రాజనీతిననుసరించి  
 చరింపసాగెను. గోవిందరాజు సర్వసైన్యములపై నాధిపత్యము  
 వహించి మెలంగెను. విద్యానగరదుర్గము శత్రుభీకరముగ నుండెను  
 ఎటులేని సామ్రాజ్యమును మ్రింగివయవలయునని యుక్తులుగా



చున్న బహువసుసుత్తాను లణగిమెలగి యాకులలోఁ బిందెలవలె నుండిసాగిరి. సామంతులందఱు సామ్రాజ్యమునెడ భయభక్తులతో సంచరింపుచు నిదివర కీయవలసిన పన్నులన్నియు నొసంగి విధేయులై వర్తింపసాగిరి. కొలఁదికాలమునకుఁ గారణాంతరములవలనను, దిమ్మరుసుమంత్రీ యమోఘరాజనీతి ప్రభావమువలనను సంస్థానము మిగుల సభివృద్ధిలోనికి వచ్చెను. క్రమక్రమముగ నాశ్వీకపదాదిబలము లభివృద్ధిఁ జేయబడెను. తోడిరాజవ్యూహలో నెవరును విద్యానగరరాజ్యనగరమును దేఱి చూడఁజాలరైరి. తరువాత విద్యానగరరాజ్యాధిపతి యను న్యవహారముగల సాళువ నరసింహరాయ లంతరించెను. ఆతని కుమారుఁడు వెనుగొండరాజ్యమునకు రాజుగ నేర్పఱుపఁబడుటచే విద్యానగరరాజ్యమునకుఁ దుఱు నరసరాజు రాజుగ నేర్పడెను. నరసింహరాయలపక్షమున శాంతముగ రాజ్యపాలనముఁ జేయుచున్న తుఱు నరసరాజుసౌశీల్యశౌర్యాదు లెఱింగినవారలగుటచేఁ బౌరులు సామంతులు శుభావసరమున విద్యానగరరాజ్యమును దుఱు నరసరాజునకుఁ బట్టాభిషేకము గావించిరి. తిమ్మరుసు నాటనుండి విద్యానగరసామ్రాజ్యమునకు సర్వస్వాతంత్ర్యములుగల మంత్రీశ్వము వహించి రాజ్యక్షేమము దృష్టిపథమున నుంచికొని ప్రాథమికరాయలకాలమున విరూపక్షరాయలకాలమునఁ బరాధీనములైన దేశముల సన్నిహిని స్వాధీనముఁ గావించుకొనుచుఁ బ్రత్యర్థులవలన నెట్టియపాయములు రాకుండఁ గోటయు, సైన్యమును, భండారమును సమస్తవిధముల సభివృద్ధిలోనికిఁ దీసికొని రాఁదొడఁగెను. ఆప్రిజాశాంతికి, నారాజ్యాభివృద్ధికి, ధర్మపరిపాలనమునకుఁ దిమ్మరుసుమంత్రీయే కారకుఁడని యాతనియెడఁ బౌరులు భక్తివిశ్వాసములతో వర్తింపసాగిరి. తుఱు నరసరాయలు చాలకాలము రాజ్యము వలించెను. కార్యభారము సంతముఁ దిమ్మరుసుమంత్రీ వహించుటచే వార్ధకమునఁగూడఁ దుఱునరసరాజునకు రాజ్యపాలన మొకకష్టముగ నుండదయ్యెను. ఇతనికి మువ్వరు భార్యలుకలరు. తిప్పాంబ, నాగాంబ, ఓబాంబ యను పేరుగలవారు. అందు తిప్పమాంబకు వీరనరసింహరాయలు, నాగాం

బకుఁ గృష్ణదేవరాయలు, ఓబాంబికకు నచ్యుతదేవరాయలు జనిం  
 చిరి. ఇంచు ద్వితీయుఁడగు కృష్ణదేవరాయలు మిగుల తేజస్వి,  
 స్ఫురద్రూపి, మిక్కిలి చుటుకుదనముఁగలవాఁడు. తండ్రియగు  
 నరసరాజునకు, మంత్రియగు దిమ్మరుసునకుఁగూడఁ గృష్ణరాయలపై  
 నితయనరాని ప్రేమగలదు. కాని యాతఁడు మిక్కిలి బాల్య  
 మున నుంటచే నరసరాజు తనరాజ్యమునంతయుఁ బెద్దకుమారుఁ  
 ఁడగు వీరనరసింహరాయల కొనుగి పట్టాభిషేకముఁ గావించి కృష్ణ  
 దేవరాయలను దిమ్మరుసుహస్తములో నుంచి తనయగ్రమహిషియు  
 వీరనరసింహరాయలు నీబాలునిపై నెట్టిదురంతములు గావింపకుంటకై  
 కనుగలిగి మెలఁగుమని సాదరముగ విన్నవించి దివంబున కరిగెను.  
 తిమ్మరుసుమంత్రి వీరనరసింహరాయల చెంతఁగూడ మంత్రియై యాం  
 ద్రదేశము, కర్ణాటదేశము, ద్రావిడదేశము శాంతిమంతముగఁ బరిపా  
 లింపసాగెను. కృష్ణదేవరాయల బుద్ధికుశలత నతని మాటుతల్లియగు  
 తిప్పాంబ గ్రహించి యెన్నటికైనఁ దనకుమారుని రాజ్యచ్యుతుని  
 గావింపఁగలవాఁ డీతఁడె యగునని కృష్ణదేవరాయల వధిపవలయునని  
 యనేకతీవ్రయత్నములు గావించి తిమ్మరుసుమంత్రినైపుణ్యమువలన  
 విఫలమనోరథురాలై కార్యసిద్ధి నొందకయే హృదయశల్యముగ నున్న  
 యాదురంతము మిగులఁ బీడింపఁ గొలఁదికాలమునకు మరణించెను.  
 రానురాను వీరనరసింహరాయలకుసైత మీనుష్టబుద్ధియే జనించెను.  
 అఘటనఘటన ధురీణుఁడగు తిమ్మరుసుమంత్రి యేసమయమున  
 విద్యానగరరాజ్యమునకుఁ గృష్ణరాయల సార్వభౌముని గావించునో  
 యనువెఱపుచే నవస్థపడుచు మెలకువతో సంచరింపసాగెను. సింహ  
 మును మృగరాజుగా నెవరుగావించిరి? లేడిని కసవుమేసి శాంతముగ  
 జీవింపుమని యెవరు తెలిపిరి? నైజగుణములు వికసింపకమానవు. కాన  
 తిమ్మరుసుమంత్రి వీరనరసింహరాయలను బదవిచ్యుతుని గావింపవల  
 యుననిగాని, కృష్ణదేవరాయల కారాజ్యముఁ బట్టాభిషేకమును గావిం  
 పవలయుననిగాని కుట్రచేసినవాఁడు కాఁడు. కాని తనలోమాత్రము  
 ముఖవికాసము తెలివిలేటలుజూచి యేవిధముగనేని కృష్ణదేవరాయలు



సామ్రాజ్యాధిపతి కాదగినవాడని యాతనిక్షేమమునకు భంగము రాకుండఁ జరించుచు విద్యాబుద్ధులు తానే నేర్పుచునుండెను. వీరనరసింహరాయలకుఁ దిమ్మరుసుపై నింతయనరాని గౌరవముగలదు. విద్యానగరసంస్థానము తనకు రావలయునని పెనుగొండ దుర్గపాలకుఁడును సాళువనరసింహరాయల పుత్రుఁడు నగు నిమ్మడి నరసింహరాయ లాం దోశనము చేయుచుండెను. యథార్థమునకుఁ బితృరాజ్యము నాతఁడే పాలింప నర్హుఁడని మాపాఠకసాదరు లెఱింగియుందురు. తిమ్మరుసు కార్యవాదీయై ఖడ్గవాదియై నిలచి సామంతులఁ బౌరుల నేకాభిప్రాయము లఁగావించి వీరనరసింహరాయల సార్వభౌమత్వమునే స్థాపించెను. ఆసమయమునఁ దిమ్మరుసుమంత్రీ నకుముకట్టి నిలువకున్న వీరనరసింహరాయలు సార్వభౌముఁడు కాఁజాలఁడు కావున దిమ్మరుసుమంత్రీ పై వీరనరసింహరాయలకు భక్తివిశ్వాసములు నానాటి కతిశయించెను. తిమ్మరుసుమంత్రీ యాగ్రహించునేమో? యాగ్రహించిన నేయపాయము వచ్చునో యని కృష్ణదేవరాయలపైఁ దనకుఁగల ద్వేషబుద్ధి వీరనరసింహరాయలు బహిర్గతముగావింపక సమయార్థియై కాలక్షేపముఁగావింపసాగెను. అసామాన్యుఁడును రాజనీతికౌశలుఁడునగు తిమ్మరుసుమహామంత్రీ రాజకుమారులగు శ్రీకృష్ణదేవరాయలను నచ్యుతరాయలను మిగులశిక్షించి సంగ్రామమునఁ గౌశలులఁ గావించెను. వీరనరసింహరాయలు తిమ్మరుసుమహామంత్రీయాజ్ఞనొంది కృష్ణరాయల నచ్యుతరాయలనుచితమగు సైన్యసంబారముల నొసంగి ప్రతిఘటించిన సామంతరాజుల నెదిరింపఁ బంపెను. అచ్యుతరాయలు ద్రవిడాధ్రదేశములలోఁ బ్రతికూలురుగ నున్న సామంతులవలన నపరాధములుగొని యనేకుల శిక్షించి కొన్ని చోటుల ఘోరసంగ్రామము లాచరించి యన్నసన్నిధికిఁ జేరెను. కృష్ణదేవరాయలు సమధికబలముతో మైసూరుప్రాంతములకు సంగ్రామయాత్రకు బయలుదేరి శివసముద్రము పాలించు గంగరాజును, ఉమ్మత్తూరురాజును, శ్రీరంగపట్టణమురాజును ఘోరసంగ్రామమున జయించి యందఱ బంధించి యాతాజ్యములకు విశ్వాసపాత్రులగు భటులను సైనికులుగను రాజభక్తిపరాయణులగు సైన్యాధిపతుల

రాజప్రతినిధులగను నియమించి యమానుషమగు విజయము నొంది జయలక్ష్మితో సామ్రాజ్యమునకుఁ జేరెను. వీరనరసింహరాయలుపై తము దిగ్విజయయాత్రకేగి పాండ్య చోడ చేరదేశముల జయించి దేశమునంతయుఁదిరిగి, సాటిరాజుల సామంతులఁ గావించుకొని పుణ్యక్షేత్రముల సందర్శించి సామ్రాజ్యమునుజేరెను. ఈలోగ విద్యానగర సామ్రాజ్యమును తిమ్మరుసుమహామంత్రి పాలించి రాజకృతజ్ఞకుఁ బాత్రుఁడయ్యెను. సర్వవిధములఁ దుశువంశీయుల సామ్రాజ్యాభివృద్ధికేఁ దెచ్చినది తిమ్మరుసుమంత్రి వర్యుఁడే. వీరనరసింహరాయ లాఱుసంవత్సరములు పరాక్రమశాలియై రాజ్యముపాలించి కర్మవశమున రోగ గ్రస్తుఁడై మంచమెక్కెను. దోషగోపచారములచే రోగము శాంతింపక క్రమముగ నభివృద్ధి నొందసాగెను. అంత్యకాలమునఁ దన యాందోళనము నాపుకొనఁజాలక వీరనరసింహరాయలు తిమ్మరుసు మంత్రినేకాంతముగఁబిల్చి “ఆర్యా! నాయంత్యవాంఛితమును తాము సారకముగావించినఁగాని బర మలంకరింపనున్న నాయాత్మకు శాంతి చేకూరఁజాలదు. కార్యశిష్టప్రవీణులగు మీవలనఁ గాదగుకార్య మొకటికలదు. ఏడెనెమిదిసంవత్సరముల ప్రాయముగల నాపుత్రుఁడు దేవరాయ లీరాజ్యమునకు రాజుకాఁదగినవాఁడు. పౌరుషవంతుఁడు, బుద్ధిశాలియగు కృష్ణరాయలపైఁ బ్రజలకు విశ్వాసము కలదు. మీరుసైత మాతని ప్రేమించుచున్నారు. నామరణానంతరము కృష్ణదేవరాయలు రాజ్యమును గ్రహించి దేవరాయల దేవలోకమున కనుపకపోడు. కావున ముందు తాము కృష్ణదేవరాయల నెటులేని వధించి యాతని కనులఁ దెచ్చి నాకుఁజూపిన నిశ్చింతముగఁ బ్రాణముల విడతును. తరువాత యుక్తతరుణమున దేవరాయలకు విద్యానగర రాజ్యము పట్టాభిషేకము గావింపవచ్చును. దోషమైనను నాప్రార్థనము నంగీకరింపవలయు”నని తిమ్మరుసు హస్తములు వీరనరసింహరాయలు పట్టుకొని వదలఁడయ్యెను. యుక్తిశాలియగు తిమ్మరుసు వీరనరసింహరాయలతో “నీకార్యమున కింతగఁ బ్రార్థింపవలయునా? ఉత్తరక్షణముననే మీయాజ్ఞ నెఱవేర్తు”నని వెడలి యాయుదంతమంతయు నేకాంతమునఁ గృష్ణ



రాయల కెఱింగించి యన్నయొక్క కృత్రిమభావమును బోధించి యా  
తని నొకరహస్యప్రదేశమున దాచి యొక మేకను గోయింపించి దాని  
గుఱ్ఱు తీయించి తిమ్మరుసు మంత్రీ వీరనరసింహరాయలకు స్వహస్త  
ముతో నొసంగి 'స్వామియాజ్ఞ నెఱవేర్చి కృతార్థుడనైతి'నని  
వచించెను. వెంటనే వీరనరసింహరాయలు మరణించెను. అనం  
తర మారాజ్యమును శ్రీకృష్ణదేవరాయ లాక్రమించికొని శుభ  
ముహూర్తమునఁ బట్టాభిషిక్తుడై తిమ్మరుసుమహామంత్రీయా  
దేశానుసారముగ యావద్దేశమును బరిపాలింపసాగెను. బాల్య  
ము నుండియుఁ దండ్రికి మాఱుగఁ దిమ్మరుసు దన్నుదిలకించుచు  
దిప్పాంబిక - వీరనరసింహరాయలు - వలన రానున్నయాపదల  
వారించి విద్యాబుద్ధులు బోధించియుంటచేఁ గృష్ణదేవరాయలు 'అప్పజీ!' (తండ్రిగారు) యని తిమ్మరుసుమంత్రీని పిలుచుటయేగాక పితృగౌర  
వముతోనైతము తిలకింపసాగెను. శ్రీకృష్ణదేవరాయలకుఁ దిమ్మ  
రుసు బోధవలననైన నేమి, పూర్వజన్మసుకృతము వలన నైన నేమి  
సంస్కృత కర్ణాటాంధ్రములలో నిరాఘాటమగు సాహిత్యము కవితా  
ధారయు లభ్యమయ్యెను. మైసూరుప్రాంతములకు దండయాత్రకేగి  
కృష్ణరాయ లొనరించిన వీరకృత్యములు వినినవారగుటచే సామంతు  
లందఱు కృష్ణరాయలకు భృత్యానుభృత్యులై వర్తింప సాగిరి. సర్వ  
రాజ్యాంగపరిజ్ఞాతయగు తిమ్మరుసువంటిమంత్రీ రాజ్యభారము  
వహించుచుండ నెట్టిలోపమేని కలుగుట తటస్థించునా?

తిమ్మరుసుమహామంత్రీ సహాయముతోఁ గొలఁదికాలము  
శ్రీకృష్ణదేవరాయలు రాజ్యము పాలించి యుచితబలముతో మంత్రీ  
ద్వితీయుడై పూర్వదేశదిగ్జిత్రయాత్రకు బయలువెడలెను. మొట్ట  
మొదట నెల్లూరుమండలములోనున్న యుదయగిరుదుర్గమున మిక్కిలి  
శ్రమచే భేదించి యటనుండి బయలువెడలి కనకగిరిదుర్గము వశముఁ  
గావించుకొని యటనుండి కొండనీరు, బెల్లముకొండ, వినుకొండ, బెజ  
వాడ, కొండపల్లి, రాజమహేంద్రవరము లోనకు దుర్గములన్నియు

వశము గావించుకొని యటనుండి బయలు వెడలి పొట్నూరువద్ద విజయ  
 ధ్వజమును స్థాపించి కటకపురము రూపుమాపి యా దేశపాలకుని బం  
 ధింప నాశఁడు తనపుత్రికయగు తిరుమలదేవి నొసంగి కృష్ణరాయల  
 సమాధానపఱచి తనరాజ్యము తాను దక్కించుకొనెను. అటనుండి  
 బయలు వెడలి సింహాచలమునకుఁబోయి దైవసన్నిధానమున ననేక  
 దానము లొసరించి యంతకుమున్ను పెండ్లాడిన చిన్నాదేవి కటకేశ్వరుఁ  
 డొసంగిన తిరుమలదేవియను ధర్మపత్నులతోఁగూడ స్వామినిదర్శించి  
 గృహాభిముఖుడై బయలు వెడలెను. కృష్ణదేవరాయలతోఁ బాటు  
 ప్రతిసంగ్రామమునను దిమ్మరుసుమంత్రి ముందునడచుచు రాజనీతిని  
 బోధించు కార్యభారము నంతయు వహించుచు నున్నటుల స్థానికచరిత్ర  
 ములవలన ద్యోతకమగుచున్నది. కృష్ణదేవరాయలవా రేగిన యన్ని  
 చోటులయందును దఱచుగాఁ దిమ్మరుసుమంత్రివర్యుని ధర్మశాసన  
 ములుగూడఁ గానవచ్చుచున్నవి. సింహాచలమునఁ దిమ్మరుసు మహా  
 మంత్రిగూడ ననేకధర్మముల నాచరించి శాసనములు స్థాపించెను.  
 తిమ్మరుసుమంత్రి లేకుండ శ్రీకృష్ణదేవరాయ లేవిజయయాత్రకుఁ  
 గూడ బయలు వెడలలేదు. కటకాధినాయకునితో సంధి కంగీకరించి  
 తిరుమలదేవిని స్వయముగా సందర్శించి తనరాజన్యనకుఁ దగిన కుల  
 కాంతయని నిర్దేశించి గొనివచ్చి యొసంగి పరిణయముఁగావించిన  
 దీమహామహుడె. అటుల చిన్నాదేవియను కనకగిరిపాలకుని కుమార్తె  
 నైనుసెతము శ్రీకృష్ణదేవరాయలకు రాజ్యగ నొసరించి పరిణయము  
 గావించిన దీధన్యుడె. తిమ్మరుసుమంత్రి సమస్తవిధములఁ గృష్ణదేవ  
 రాయలసుఖమే తనసుఖమని భావించి తనజీవితసర్వస్వమునంతయు  
 ధారపోసి విద్యానగరసామ్రాజ్యమున కింతయనరాని సేనఁగావించెను.

తిమ్మరుసుమంత్రి యొసరించిన యత్యుష్టకార్యములఁ బ్రత్యే  
 కించి తెలుపుశాసనము లంతగాఁ గానరావు. ప్రభుభక్తిపరాయణు  
 లగు మన యాంధ్రీవీరు లనేకులు తా మొసరించిన గొప్పకార్యములన్ని



టిని తమప్రభుల కారోపించుటయుఁ బ్రభులు తామె యొనర్చితి  
 మని చెప్పికొనుటయు సహజము. అటులె తీర్థమయమంత్రము గడించిన  
 విజయములన్నియుఁ గృష్ణదేవరాయల కారోపితములగుటచేఁ బ్రత్యే  
 కించి మంత్రవ్యవస్థ వికృతకార్యముల నేర్పఁప వీలుకనుపట్టుటలేదు.  
 తీర్థమయమంత్రము కొండవీటిదుర్గమును కృష్ణదేవరాయలు పట్టుకొను  
 తఱిమిగుల సహాయముఁగావించెను. ఆంధ్రదేశమునఁగలదుర్గములన్నిం  
 టిలోఁ గొండవీటిదుర్గము మిక్కిలి బలవంతమైనది. రమారమి యా  
 కొండ కేబదిశిఖరములు కలవు. కొండపై నెటుజూచినను జాల గొప్ప  
 గొప్పకోటలు కానవచ్చుచున్నవి. శైలముపై మిక్కిలియెత్తుగల దుర్గ  
 ము లీరువదియొక్కటి కలవు. కొండకోటయు నేలకోటయు మిక్కిలి  
 దృఢమైనవి. కొండవీటికోటపేరు కాకతీయగణపతికాలమునుండి  
 (కీ॥ శ॥ ౧౨౫౦) శాసనములలో వినవచ్చుచున్నది. ఓరుగల్లు  
 సామ్రాజ్యము రూపురూపముగనే సామంతులగు రాజులందఱు దుర్గ  
 ముచేరి మిక్కిలి దృఢముగఁ జేసియుందురు. కొండవీటిదుర్గముకింద  
 పదునాలుగుసీమలు కొన్నివందలగ్రామములు కలవు. ఈ కొండ  
 వీటిరాజ్యమును గృష్ణరాయలకాలమున వీరశిరోమణియు నుత్కల  
 దేశరాజన్యుని కొమారుఁడు నగు వీరరుద్రగజపతి పరిపాలించుచుం  
 డెను. ఇతఁడు స్వతంత్రుడై విద్యానగరసామ్రాజ్యమును లక్ష్యము  
 చేయక సామంతుడైయుంట యాత్మగౌరవమునకు భంగకరమని  
 స్వేచ్ఛగ వర్తింపసాగెను. ఆంధ్రద్రవిడ కర్ణాటదేశములన్నియు నేక  
 చక్రవర్తియుగఁ గృష్ణదేవరాయలచేఁ బరిపాలింపఁజేయుటయుఁ బ్రశ  
 ఘటించిన సాటిరాజన్యుల సామంతులుగ మార్పుటయు మహామంత్రము  
 సంకల్పముకావున రాయలతోఁ బూర్వదేశదండయాత్రకు పయలు  
 వెడలెను. కృష్ణ కీవలయున్న దుర్గములలో నొకటియగు నుదయగిరి  
 యుద్ధ రాయలవారిసైన్యములకు బరిపాలకులగు పాత్రసామంతుల  
 నేనలకు ఘోరసంగ్రామము జరిగెను. సర్వసైన్యములకు నాయకుడై  
 తీర్థమయమంత్రము నిలువఁగడి యుద్ధము మిగుల విలంబముగ జరుప  
 సాగెను. కృష్ణదేవరాయలు తీర్థమయమంత్రముప్రతిష్ఠాహముచేఁ

బట్టినపట్టు వదలక మిగుల నుత్సాహముతో నుదయగిరిదుర్గమును రెండువత్సరములు ముట్టడించియుండెను. క్రమక్రమముగఁ గోటలోని జనమున కాహారము తిక్కువయయ్యెను. సైనికసమూహము పలుచఁ బాతెను. తిమ్మరుసుమంత్రి విద్యానగరమునుండి కొత్తసైన్యమును దెప్పింపసాగెను. కడ కుదయగిరిరాజ్యము రక్తప్రవాహములు ప్రవహించినమీదఁ గృష్ణదేవరాయలకు వశమయ్యెను. తత్క్షణమే తిమ్మరుసుప్రభాని రాయసముకొండ మరుసయ్యగారి నుదయగిరియందుంచి యాతని కాదుర్గపరిపాలనమునకై సర్వాధికారముల నొసంగి గూంధ్రదేశమున కాయువుపట్టనఁదగు కొండవీటిదుర్గమును ముట్టడించినఁగాని దేశమతియు స్వాధీనము కాజాలదని యుదయగిరినుండి కొండవీటికిఁబోయి యాదుర్గమున మిగుల సాహసస్థైర్యములతో ముట్టడించెను.

వీరభద్రకజపతి పరిపాలనములోఁ గొండవీటి దుర్గము మిగుల దుర్భేదముగ నలరారసాగెను. సంగ్రామములలో నాతఁడేతని జగజెట్టులగు నరహరిదేవుఁడు, లక్ష్మీపతిరాజు, జన్యామలకసవాపాత్రుఁడు, సుప్రపాల మహాచంద్రపాత్రుఁడు, పూసపాటి రాచిరాజు, రాచూరి యల్లయభానుఁడు, ఉద్దండ భానుఁడు మొదలగు వీరవర్యు లనేకులు కొండవీటిదుర్గమును వేయికన్నులతోఁ దిలకింపసాగిరి.

కృష్ణదేవరాయలు, తన తనయుఁడగు వీరభద్రపాత్రుని జయించుటకుఁ గొండవీటికేగుచున్న వార్తవిని, కటకపాలకుఁడగు ప్రతాపరుద్రకజపతి పుత్రునిదుర్గము సంరక్షించుటకై కటకమునుండి పదమూడువందల యేనుగులు, ఇరువదివేల గుఱ్ఱములు, అయిదులక్షల కాల్బలములు దీసికొని కృష్ణాతీరముఁ జేరెను. కృష్ణదేవరాయలు ప్రతాపరుద్రదేవుని విజృంభణము విని యాగ్రహణదగుఁడై మార్గమధ్యమునందె బలముతో నాతనిముట్టుపెట్టకున్నఁ గొండ



వీడుదుర్గము భేదించుట దుష్కరమని యుచితబలముతోఁ బ్రతిపక్షి నెదిరించుటకు బయలువెడలెను. కృష్ణాతరంగిణి కుదీచ్యమునఁ బ్రతాపరుదునిసైన్యములు, దక్షిణమునఁగృష్ణరాయలసైన్యములు చేరెను. ప్రతాపరుదుఁడు కృష్ణ ముందు దాటినచోఁ బ్రతిఘటింపవలయునని రాయలు నిరీక్షించెఁగాని యాతఁడందులకు సాహసింప డయ్యెను. దక్షిణోత్తరతీరముల నుభయసైన్యములు కొంతకాలము విశ్రాంతి నొందసాగెను. కృష్ణదేవరాయలు కొలఁదికాలమిటుల సంగ్రామము నకు నిరీక్షించి విసిగి ప్రతాపరుద్రగజపతియొద్దకు వార్తావహుని బంపెను. అతఁడేగి కృష్ణదేవరాయలమాటలుగ “మీరు కృష్ణదాటి వస్తురా, మేము క్రోసెడుదూరము పోవుదుము. లేదా మేము కృష్ణదాటుదుము. మీరు క్రోసెడుదూరము పోవలయును. ఉభయబలములు తీరమున ధర్మసంగ్రామము చేయువచ్చు”నని తెలిపెను. ప్రతాపరుద్రగజపతి యీసందేశమునకు సరియగు ప్రత్యుత్తరము నొసంగఁ డయ్యెను. కృష్ణరాయఁది విని తానే బలములతో సాహసించి కృష్ణదాటి ప్రతాపరుద్రగజపతిబలములతో సంగ్రామముఁ జేయనుదేశించి యొడలతో దాటసాగెను. తీరమున సురక్షితముగ నున్న ప్రతాపరుదునిసైన్యము విజృంభించి బాణవర్షము కుఱిపించుచున్నను వెనుకంగ వేముటమాని మృత్యుముఖమునుండి బయలుపడినటుల నదీగర్భమునుండి బయటపడి కృష్ణదేవరాయలసైన్యము ఘోరసంగ్రామమునకు సన్నద్ధపడెను. ఆ ఘోరసంగ్రామమున రాయలసైన్యము పక్కచెదురులేక వెన్నుజూపక యద్వితీయపరాక్రమముతోఁ బోరి ప్రతిపక్షుల వెనుకడుగు వేయింపసాగెను. పాఱిపోవుసైనికులఁ గృష్ణదేవరాయలు వధింప నాజ్ఞాపించుటచే నెవ్వఁడును వెనుకంగ వేయక మారణకర్మమునకు ముందున కురికి యందఱు ప్రతాపరుదునిసైన్యము చాలవఱకు వినాశనము గావించిరి. విజయలక్ష్మి విద్యానగరసామ్రాజ్యము నేమఱక తిలకింపసాగెను.

కృష్ణదేవరాయలు రెండుమాసము లేక ధాటిగఁ బ్రతాపరుద్ర

గజపతితోఁ బోరాడి యాతని బాటఁదొలి విజయముగడించి తిమ్మ  
రుసుమంత్రికి సహాయమాచరించుటకై మిగిలిన సైన్యముతోఁ గొండ  
వీటి కరుదెంచెను. ఇంతలోఁ దిమ్మరుసుమంత్రి గొండవీటిదుర్గమును  
రెండుమాసములు ఘోరముగ ముట్టడించి కోటనంతయుఁ బగులఁ  
గొట్టి యాదుర్గమును బరిపాలించు వీరభద్రగజపతిని బట్టుకొనుప్రయ  
త్నములో నుండెను. విజయమంతయుఁ దిమ్మరుసుమంత్రియే గడిం  
చెను. సకాలమునకు గృష్ణదేవరాయ లరుదెంచి గొండవీటిదుర్గమునఁ  
బ్రవేశించి దుర్గపరిపాలకుఁడగు వీరభద్రగజపతిని జీవగ్రాహిగఁ జేకొ  
నెను. తిమ్మరుసుమంత్రి యమోఘపరాక్రమాతిశయముచేఁ గొండ  
వీటిదుర్గము కై వసమయ్యెను. దానిచేఁ గృష్ణసరిహద్దుగల యాంధ్ర  
దేశమంతయు హస్తగతమయ్యెను. ఇటులే కృష్ణదేవరాయలు జయించి  
నటులఁ జెప్పఁబడుదుర్గములలోఁ గొన్నింటినేని తిమ్మరుసుమంత్రి జ  
యించియుండునుగాని శాసనాదికాధారములు దొరకునట కెటుల  
నిర్ధారణచేయ వీలులేదు. తిమ్మరుసుమంత్రి తన మేనల్లుఁడగు నాదెండ్ల  
గోపమంత్రిని గొండవీటిరాజ్యమునకు సర్వాధికారములతో రాజప్రతి  
నిధిగ నియోగించి కృష్ణదేవరాయలతోఁ బూర్వదేశ జైత్రయాత్ర  
కేగెను. తిమ్మరుసుమంత్రిశ్వరుఁడు స్వయముగాఁ గొండవీటిదుర్గ  
మును జయించినటుల నాదెండ్ల గోపమంత్రి యొకానొక శిలాశాస  
నములో వ్రాసియుంటచే నీయంశము నిశ్చయమనుటకు సందియముం  
డదు. పాఠకులకు శాసనాంశము సైతము నివేదించి సత్యమెఱుంగఁ  
జేయుటయు నొకవిధికదా!

\*

\*

\*

మహాప్రభావ శ్రీసాశ్వతిమ్మస్సచివశేఖరః  
శ్రీకృష్ణరాయనృపతే స్సామాజ్య మధితిష్ఠతి  
శ్రీసాశ్వతిమ్మస్సచివో కాండిశ్యకులశేఖరః  
వేమయామాత్యతనయరామయామాత్యనందనః

\*

\*

\*

సప్తాంగోపేతశక్తితయ చతురుపాయైశ్చమంత్రీశ సాశ్వే  
తిమ్మాభ్యేగొండవీటియాం గజపతినిహతా రాజహంసా గృహీత్వా



శాకాబ్దాః మార్గయంతే గిరిపురజలధిష్ణాను గూఢం ప్రవీణాః॥

సాళువాంకశకవత్సరగణ్యో ౭ షాఢశుద్ధ హరివాసర సౌరా .

సాశ్వతిమ్మసచివేన గృహీతం కొండవీటినిగరం నగరాజం॥

—కొండవీటి పోలేరమ్మగుడివద్ద శాసనము.

సాళువ తిమ్మరుసుమంత్రీ స్వయముగాఁ గొండవీటిదుర్గమును శాలివాహనశక ౧౪౩౭ ఆషాఢ శు ౧౧ శనివారమునకు సరి యగు క్రీ. శ. ౧౫౧౫ సంవత్సరం ౨౩వ జూనుతేదిని స్వాధీన పఱచుకొని విజయపతాకమును స్థాపించెను. ఈవిజయము వలనఁ దిమ్మరుసుమంత్రీ సంగ్రామనైపుణ్యము వేద్యముకాఁగలడు. తిమ్మరుసుమ త్రీ, కృష్ణదేవరాయలు తూర్పుదేశమును జయించి వచ్చునప్పటికి వృద్ధుడయ్యెను. అయిన నీవృద్ధవీరుఁడు సంగ్రామ మునఁ బరశురామునకు దోఁనినకు భీష్మునకు సాటిగ సూరముగఁ బోరాడి పరాజయము నెఱుంగకుండ సంకల్పసిద్ధుడై చాలకాలము జీవించెను. ఈతఁడు వార్ధకమున విజయయాత్రలకేగుట మానివేసెను. తిమ్మరుసుమంత్రీవాక్సచోయముతోఁ గృష్ణదేవరాయలు స్వయ ముగ నొనరించిన విజయయాత్రలలో రాచూరివిజయము మొదటిది.

బహమనిరాజ్యము కృష్ణదేవరాయల రాజ్యకాలమున నైదు భాగములుగఁ జేలిపోయెను. అందుచేఁ బ్రతిమహ్మదీయదుర్గము బలవిహీ నమైయుండెను. ఈయదనెఱింగి తిమ్మరుసు తెలిపిన శుభసమయమున కృష్ణదేవరాయలు (క్రీ. శ. ౧౫౨౦ లో) మహమ్మదీయప్రభువుల జయించి రాచూరు మొదిగల్గుదుర్గముల స్వాధీనముఁ గావించికొనెను. విజాపురమునుల్తానగు నాదిల్ షాహ రాయలతోఁ బ్రతిఘటింపఁ జాలక దేశత్యాగముఁ గావించెను. ఈసంగ్రామమునఁ గృష్ణదేవ రాయలతో నేమలక్షలసైన్యము సంగ్రామమున కేగినట్లుచు గోవింద రాజు ముప్పదివేల సైన్యమున కధినాథుడైనట్లు చరిత్రకారులు వ్రాసి యున్నారు. విద్యానగరసామ్రాజ్యాధీశ్వరులగు పూర్వులెవ్వరు

జయింపని మహమ్మదీయదుర్గముల తిమ్మరుసుమంత్రీరాజసీతీచేఁ గృష్ణదేవరాయలు జయించి సిద్ధసంకల్పుఁడై యశస్సు గడించెను. ఈమధ్యకాలములోఁ గృష్ణరాయలయంతటి పౌరుషశాలియు విస్తార మగు రాజ్యమును బాలించినవాఁడును ఎడతెగక విజయయాత్రల గావించినవాఁడును మఱియొకఁడు లేడనుట వాస్తవము. కృష్ణదేవ రాయలు స్వయముగఁ గనియై యాముక్తమాల్యదయను ప్రోక్షప్ర బంధమును విరచించుటెగాక పలువురు విద్వత్కవుల తనసంస్థానమున నుంచుకొని వారిచేఁ గృతులంది యాంధ్రదేశమునకు నాంధ్రవాఙ్మ యమున కింతయనరాని మేలు గావించెను. శ్రీకృష్ణదేవరాయలు భాషలో నింతపరిశ్రమ గావించుటకు భాష నింత యాదరించుటకుఁ దిమ్మ రుసుమంత్రీప్రోత్సాహము ప్రధానకారణము. తిమ్మరుసుమంత్రీ సప్తసంతానము లొందిన మహామహుఁడు. కవులపై మిగుల నిభిమా నము కలవాఁడు. అదిగాక సంస్కృతములో గొప్ప విద్వాంసుఁడు. తిమ్మరుసుమంత్రీ సంస్కృతవాఙ్మయమునఁగల బాలభారతమునకు వ్యాఖ్యానముఁ గావించెను. ఇంతియగాక యాకాలమున ముఖ్యముగ వ్యవహారములోనున్న పారసీక సంస్కృతాంధ్రకర్ణాట భాషలలో మంచి యభినివేశముఁగలవాఁడై యుండెను. ఇట్టిమంత్రీ సామాజ్యసూర్యహుఁ డగుటవలననే విద్యానగరసంస్థానము విద్యానగర సంస్థాన మైనది. తిమ్మరుసుమంత్రీశక్తిసామర్థ్యములు తెలుపు గ్రంథములు శాసనాదులు లేమిచేఁ జరిత్రము సంక్షేపింపక తప్పినదికాదు.

తిమ్మరుసుమంత్రీ యింటిపేరు సాశ్వవారు. ఆకాలమునందుఁ జంద్రగిరిని సాశ్వనరసింహరాజు పాలించు చుంటున్న నీతిమ్మరుసుమంత్రీ గూడ నాసాశ్వవారి సంబంధియెకాన క్షత్రియుఁడని పాశ్చాత్యచరిత్ర కారులు భ్రమపడియున్నారు. ఇది చాల ప్రమాదము. తిమ్మరుసు మంత్రీనియోగియనుట కనే కాఠారములు కలవు. పూర్వోదాహృతము లైన శాసనములవలననే నియోగియని విశ్వసింప వీలగుచున్నది. తిమ్మరుసుమంత్రీశాసనము లనేకస్థలములయందుఁ గానవచ్చుచున్నవి.



తమ్మరుసుమంత్రీ తన సంకల్పముల నన్నింటిని సాధించి శ్రీకృష్ణ దేవరాయల నతివిస్తృతమైన కర్ణాటాంధ్రీయవన ద్రవిడరాజ్యముల కధినాథుని గావించి యాతనిశుభమునే సంతతము హృదయమున నింపించి వార్ధకమునఁ గాలవశమున మరణించియుండుననుట యధార్థము. తమ్మరుసుమంత్రీపై దేశీయుల కాకాలమునుండి నేటివఱ కింతయనరాని యభిమానము కలదు. ఇట్టిస్థితిలోఁ గృష్ణరాయలవంటి ధర్మస్వరూపుఁ డగు రాజు తమ్మరుసు వంటి విశ్వాసపాత్రునియెడ నురంతమునుజేయ సాహసింపఁడు. అట్లు జరిగియే యున్నచోఁ తదనంతరచరిత్రకారులు శ్రీకృష్ణదేవరాయలచరిత్రములు గలుపితములు గావించి కృతార్థు లగువారె. పాపమునకు భయపడు హైందవులలోఁ జేరిన గృష్ణరాయ సార్వభౌముఁ డిట్టిదురంతముఁ గావింపడనియు, తమ్మరుసు తన జీవితములో నట్టినైచ్యము ననుభవించియుండఁడనియు మనము విశ్వసించి తీరవలయును. దేశీయుల హృదయరీతుల నెఱిగిన మనము పక్షపాత దూరులు వంచకులునగు పరదేశీయుల చరిత్రములు విశ్వసించి మాతృ దేశమును కళంకితము గావించుటకంటె దోహమువేలులేదు.

## రామయభాస్కర మంత్రీ.

“సీ॥ నిర్మించె నేమంత్ర నిరుపమ ప్రాకార నవకంబు గోపికానాథపురము  
నిలిసినాఁ డేమంత్ర నియతవైభవముల గోపికావల్లభుఁ గూర్మివెలయుఁ  
బాలించె నేమంత్రప్రకటధర్మఖ్యాతి మహిమమీఱఁగ నాంధ్రమండలంబు  
గలిచినాఁ డేమంత్ర లలితవిక్రమమునఁ బ్రబలుఁడై యవనులబలమునెల్ల  
తే॥ గీ॥ నతఁడు భూపాలమంత్రీండ సతతవినుత  
ధీవికారవఁ డచ్యుత దేవరాయ  
మాన్యహితవర్తనుఁడు శౌర్య మహితయశుఁడు  
భానుతేజుఁడు రామయ భాస్కరుండు॥”

కొండవీటిసామ్రాజ్యము మొదట రెడ్డిరాజులచేతను బిమ్మట గజపతులచేతను బాలింపఁబడెను. విభవమున రాజ్యనిష్టారమునను

దీనికి సాటియైన దుర్గ మాకాలమున వేచొకటిలేదు. కర్ణాటరాజ్యాధిశ్వరుడగు కృష్ణరాయ లీదుర్గము నెలుల వశముఁ గావించికొనినదియుఁ దిమ్మరుసుమంత్రజీవితములో వ్రాసియున్నారము. కృష్ణదేవరాయల యనంతర మాతనిరాజ్యమంతయు నాతనిసోదరుడగు నచ్యుతరాయల హస్తగతమయ్యెను. ఆకాలమున నచ్యుతరాయలకుఁ బ్రతినిధియై (గవర్నరుగ) రామయమంత్రీభాస్కరుఁడు కొండవీటిసామ్రాజ్యము నేలసాగెను. భాస్కరమంతుని లాకాలమునఁ బలువురుంటచే నీతని రామయమంత్రీభాస్కరుఁడని జనకునినామముతోఁ గలిపి వ్యవహరించువాడుకగలదు. భాస్కరులు పలువు రొకకాలమున నుండిరనుటకీరామయభాస్కరునిగూర్చిన చాటుధార నిదర్శనము కాఁగలదు.

“మ॥ సరిబేసై రిపుడేల భాస్కరులు భాసానాథపత్రా! వసుం

ధరయందొక్కడు మంత్రయయ్యెః వినుకొండక రామయామాత్యభా

స్కరుడో, యా నయినక సహస్రకరకాఖిల్ లే, వదేయున్నదే

తిరమైదానముఁ జేయుచో రిపుల పేరిక వ్రేయుచో వ్రాయుచో॥”

రామయభాస్కరుఁడు నందవీకి నియోగి. ఇతనివంశములోఁ బ్రధానపురుషుఁడు హరిదాసుగ నుంటచేఁగాబోలు, నితనియింటిపేరు హరిదాసువారని విష్ణుమిత్రోపాఖ్యానమునఁ గొటికలపూడి సోమనాథకవి వ్రాసియున్నాఁడు. రామయభాస్కరుఁడు నిరంకుశుడై కొండవీటిసామ్రాజ్యము నంతయు సర్వస్వతంత్రములతోఁ బాలించి మిక్కిలి ప్రతిష్ఠగాంచెను. ఇతఁడు కావిపని దానములులేవు. ఈతని త్యాగమును బోధించు చాటుపద్యములు కథలనేకములు వాడు కలోనున్నవి. కార్యవాదమున ఖడ్గవాదమున నీ మంత్రీవర్యుఁడు ప్రవీణుడై తలయెత్తిన సామంతుని నడగఁదొక్కుచుఁ బరరాజుల సామ్రాజ్యములో నడుగుఁ బెట్టనీయక వినుకొండ బెల్లముకొండ తండ్రిలోనగు దుర్గములలో బలముల నుంచి కొండవీటిదుర్గము ముఖ్యస్థానముగఁ జేసికొని దేశమునంతయు నేకచ్ఛత్రముగాఁ బాలించి యచ్యుతరాయల కృతజ్ఞతకుఁ బాత్రమయ్యెను. కృష్ణదేవరాయలు



ఈనియోగిశిఖామణి క్రీ.శ. ౧౪౬౦ సంవత్సరమున జనించియుండ  
వచ్చునని చరిత్రకారుల విశ్వాసము. రాచూరి దుర్గమును రాయల  
వారు ౧౫౬౦ క్రీ. శ. లో జయించెను. అప్పటికిఁ దిమ్మరుసు  
మంత్రీ కలువదిసంవత్సరములు దాటినవృద్ధుడై యుండును. కృష్ణ  
దేవరాయలు క్రీ. శ. ౧౫౪౬ లో మరణించియుండునను వాదము  
విశ్వాసపాత్రముగ నున్నది. \* ఇతరచరిత్రకారులు క్రీ.శ. ౧౫౩౦ లో  
గతించినటు లూహించియున్నారు. మొతటిసిద్ధాంతమే నిశ్చయ  
మైనచో రాయలు మరణించునాటికిఁ దిమ్మరుసు ౨౬ సంవత్సర  
ములవాడనియు, రెండవ సిద్ధాంతమే నిశ్చయమైనచో ౭౦ సంవత్స  
రములవాడనియుఁ దెలిసికొనవచ్చును. ఎట్లైనను రాయల మరణ  
కాలమునాటికి దిమ్మరుసుమంత్రీ జీవించియుండనేని వృద్ధుగనుండి  
పరసహాయశరణ్యుడై కాలక్షేపముఁ జేయుచుండిననుట విశ్వసనీ  
యము. బహుశః తిమ్మరుసుమంత్రీ రాయలవారికగల ముందుఁ బర  
లోకము నలంకరించియుండును. పీఠేశలింగంపంతులువా రేయాధార  
ములబట్టియాగాని రాయలకంటె మూడుసంవత్సరములముందుఁ  
దిమ్మరుసుమంత్రీ గతించినటుల వ్రాసియున్నారు. తిమ్మరుసుమంత్రీఁ  
గృష్ణరాయలకుఁగల గౌరవప్రతిపత్తుల విరళముగ వ్రాసియే యుం  
టిమి. అట్టి కృష్ణదేవరాయలయభిప్రాయము తిమ్మరుసునెడ నేనా  
టి కేని మాటునని మనము విశ్వసింపజాలము.

కృష్ణదేవరాయలు తిమ్మరుసుమంత్రీయెడ నెట్టిద్రోహమునేని  
గావించినటులఁ జరిత్రములయందు దండకవిలేలయందు స్థానికచరిత్ర  
ములయందు వ్రాయఁబడి యుండలేదు. అట్టి ప్రవాగములు సైతము  
మనము వినియెఱుంగము. మహానుభావులగు రాజులపై మిథ్యా

\* గూయల్ దొరగారు కృష్ణదేవరాయలు క్రీ. శ. ౧౫౩౦ లో గతించియుండు  
నని వ్రాసియున్నారు. కె. వి. లక్ష్మణగారు, ఎం. ఏ. గారు మఱికొన్ని యుపపత్తులఁ  
జూపి క్రీ. శ. ౧౫౪౬ లో గతించినటుల వ్రాసియున్నారు. (చూ. ఆంధ్రసాహిత్య  
పరిషత్పత్రలోని వ్యాసము.)

ప్రవాదముల నారోపించి ప్రజావిశ్వాసమును భంగముగావించుట  
పాశ్చాత్యచరిత్రకారులయందు దందండు నైజముగఁ గానవచ్చుచున్నది.

అట్టి అన్యతకల్పనములలో నీక్రింద నుదాహరింపఁబోవునది  
యొకటి. వీరనరసింహరాయలపుత్రునివలన ముందెట్టి యశాయ  
ము పుచ్చునోయని కృష్ణదేవరాయలు తన పుత్రునకుఁ బట్టాభి  
షేకముఁ గావించెనట. కాలవశమునఁ బట్టాభిషిక్తుడైన కొమా  
రుడు మరణింపఁ దిమ్మరుసుమంత్రీయు నాతనికొనగారుడు సోద  
రుడు కలిసి యాదుష్కృత్యము గావించిరని దుర్మార్గుడై కృష్ణ  
రాయ లామువ్వురిగుడ్డు తీయించి కారాగారములో నుంచెనట.  
తిమ్మరుసుమంత్రీ మూడుసంవత్సరములు కారాగారమున జీవించి  
యుండి పరలోకము చేరెనట. ఇది నన్నీసనుపోర్తుగీసు చరిత్రకారుడు  
వ్రాసినదిగాన వేదవాక్యమని పాశ్చాత్యవ్యామోహపీడితుడగు నొక  
చరిత్రకారుడు వ్రాసెగాన విసర్జనీయము. డెబ్బదియేండ్లు నిండిన  
వృద్ధుని, తన నామ్రాజ్యమునకు సమస్తవిధముల సహాయమైన మహాను  
భావుని, ననేకాపత్కాలములలోఁ దన ప్రాణరక్షణముఁ గావించిన ప్రాణ  
దాతను, కాలముతీటినవానిని గుడ్డుతీయించినచోఁ గృష్ణరాయల దుశ్చ  
రిత్రము లోకమునంతటను వ్యాపించియుండెడిదె. పోర్తుగీసు చరిత్ర  
కారుడు వ్రాసినయంశము యధార్థమైనచో నట్టి ప్రవాదము నేటి  
వఱకుఁ బ్రపంచముఖమున శాశ్వతముగ నుండవలసినదె. ఈమిథ్యా  
వాదమును సత్యమని శాసించుట దేశీయచరిత్రకారుల కొక గొప్ప  
కళంకమనుట కెట్టి సంశయములేదు. కృష్ణదేవరాయ లాఘాతుక  
కృత్యమే గావించెనేని యాతని నరరూపరాక్షసుడని తెలుపవలసినదె.  
ఈ యత్యాచారము రాయలు తిమ్మరుసునెడనే గావించియుండెనేని  
యాంధ్రదేశము పశ్చాత్తాపమునొంది యాపాపమును మఱువక  
స్మరించుచునేయుండును. దేశమునం దాప్రవాదములేనపుడు పాశ్చా  
త్యుల యసత్యవాదమును విశ్వసించి చరిత్రగ్రంథములో వ్రాయుట  
మిగుల పరితాపకరము.



తిమ్మరుసుమంత్రీ తన సంకల్పముల నన్నింటిని సాధించి శ్రీకృష్ణ దేవరాయల నతివిస్తృతమైన కర్ణాటాంధ్రయవన ద్రవిడరాజ్యముల కధినాథుని గావించి యాతనిశుభమునే సంతతము హృదయమున నింజించి వార్ధకమునఁ గాలవశమున మరణించియుండుననుట యధార్థము. తిమ్మరుసుమంత్రీపై దేశీయుల కాకాలమునుండి నేటివఱ కింతయనరాని యభిమానము కలదు. ఇట్టిస్థితిలోఁ గృష్ణరాయలవంటి ధర్మస్వరూపుఁ డగు రాజు తిమ్మరుసు వంటి విశ్వాసపాత్రునియెడ మరంతమునుజేయ నాహాసింపఁడు. అట్లు భరిగియే యున్నచోఁ తదనంతరచరిత్రకారులు శ్రీకృష్ణదేవరాయలచరిత్రములు గలుపితములు గావించి శృతార్థు లగువారె. పాపమునకు భయపడు హైందవులలోఁ జేరిన గృష్ణరాయ సార్వభౌముఁ డిట్టిదురంతముఁ గావింపడనియు, తిమ్మరుసు తన జీవిత ములో నట్టివైచ్యము ననుభవించియుండఁడనియు మనము విశ్వసించి తీరవలయును. దేశీయుల హృదయరీతుల నెఱిగిన మనము పక్షపాత దూరులు వంచకులునగు పరదేశీయుల చరిత్రములు విశ్వసించి మాతృ దేశమును కళంకితము గావించుటకంటె ద్రోహమువేఱులేదు.

## రామయభాస్కర మంత్రీ.

“సీ॥ నిర్మించె నేమంత్ర నిరుపమ ప్రాకార నవకంబు గోపికానాథపురము  
నిలిపినాఁ డేమంత్ర నియతవైభవముల గోపికావల్లభుఁ గూర్మివెలయుఁ  
బాలించె నేమంత్రప్రకటధర్మభ్యాతి మహిమమీఱఁగ నాంధ్రమండలంబు  
గలిచినాఁ డేమంత్ర లలితవిక్రమమునఁ బ్రబలుఁడై యపనులబలమునెల్ల  
తే॥ గీ॥ నతఁడు భూపాలమంత్రీంద్ర సతితవినుల  
ధీవిశారదఁ డచ్యుత దేవరాయ  
మాన్యహితవర్తనుఁడు శౌర్య మహితయశుఁడు  
భానుతేజుండు రామయ భాస్కరుండు॥”

కొండవీటిసామ్రాజ్యము మొదట రెడ్డిరాజులచేతను బిమ్మట గజపతులచేతను బాలింపఁబడెను. విభవమున రాజ్యవిస్తారమునను

దీనికి సాటియైన దుర్గ మాకాలమున వేచొకటిలేదు. కర్ణాటరాజ్యాధిశ్వరుడగు కృష్ణరాయ లీదుర్గము నెటుల వశముఁ గావించికొనినదియుఁ దిమ్మరుసుమంత్రీజీవితములో వ్రాసియున్నారము. కృష్ణదేవరాయల యనంతర మాతనిరాజ్యమంతయు నాతనిసోదరుడగు నచ్యుతరాయల హస్తగతమయ్యెను. ఆకాలమున నచ్యుతరాయలకుఁ బ్రీతినిధియై (గవర్నరుగ) రామయమంత్రీభాస్కరుఁడు కొండవీటిసామ్రాజ్యము నేలసాగెను. భాస్కరమంత్రి లాకాలమునఁ బలువురుంటచే నీతని రామయమంత్రీభాస్కరుడని జనకునినామముతోఁ గలిపి వ్యవహరించువాడుకగలదు. భాస్కరులు పలువు రొకకాలమున నుండిరనుట కీరామయభాస్కరునిగూర్చిన చాటుధార నిదర్శనము కాఁగలదు.

“మ॥ సరిబేసై రిపుడేల భాస్కరులు భాసానాథపత్రా! వసుం  
ధరయందొక్కడు మంత్రీయయ్యెః వినుకొండక రామయామాత్యభా  
స్కరుడో, యా నయినక సహస్రకరకాఖిల్ లే, వదేయన్నదే  
తిరమైదానముఁ జేయుచో రిపుల పేతిక వ్రేయుచో వ్రాయుచోక॥”

రామయభాస్కరుఁడు నాదవక్తకి నియోగి. ఇతనివంశములోఁ బ్రధానపురుషుఁడు హరిదాసుగ నుంటచేఁగాబోలు, నితనియింటిపేరు హరిదాసువారని విష్ణుమిత్రోపాఖ్యానమునఁ గొటికలపూడి సోమ నాథకవి వ్రాసియున్నాఁడు. రామయభాస్కరుఁడు నిరంకుశుడై కొండవీటిసామ్రాజ్యము నంతయు సర్వస్వతంత్రములతోఁ బాలించి మిక్కిలి ప్రతిష్ఠగాంచెను. ఇతఁడు కావింపని దానములులేవు. ఈతని త్యాగమును బోధించు చాటుపద్యములు కథలనేకములు వాడు కలొనున్నవి. కార్యవాదమున ఖడ్గవాదమున నీ మంత్రీవర్యుఁడు ప్రవీణుడై తలయెత్తిన సామంతుని నడగఁద్రొక్కుచుఁ బరరాజుల సామ్రాజ్యములో నడుగుఁ బెట్టనీయక వినుకొండ బెల్లముకొండ తం గెడలోనగు దుర్గములలో బలముల నుంచి కొండవీటిదుర్గము ముఖ్య స్థానముగఁ జేసికొని దేశమునంతయు నేకచ్ఛత్రముగాఁ బాలించి యచ్యుతరాయల కృతజ్ఞతకుఁ బాత్రమయ్యెను. కృష్ణదేవరాయలు



గతింపగనే రాజ్యమున ననేకకల్లోలములు జనించెను. రాజకుటుంబము లో ననేకాందోళనము లుప్పత్తిలైన. అచ్యుతదేవరాయలకాలములో రాజ్యమున శాంతి మిగుల స్వల్పముగానై నను లేదనుట యధార్థము. ఈ సంకులావస్థలో రామయభాస్కరుడు రక్తపాతము గావింపక తప్పినది కాదు. ప్రతిఘటించిన సామంతుల ననేకుల స్వతంత్రించి రూపుమా పెను. కృష్ణదాటిన ప్రతిపక్షబలముల నచటనే యంతమునొందించెను. ప్రజాశాంతికై రాజద్రోహులక శిక్షలు నటకించెను. ప్రజామారణ మున కెక్కువ పాటువడినవారిలో రామయమంత్రీభాస్కరుఁ డొక్క రుఁడు. అతఁడు విధి నెఱవేర్చక తప్పినదికాదు. ప్రతిసామంతునకు రాజ్యతృష్ణ బలమై సామ్రాజ్యమునె మ్రింగఁదలంచి విజృంభించుచున్న తఱి రాజప్రతినిధి శాంతముగనున్న మేలా? ఇట్టిస్థితిలోఁ బూర్వమంశు లగు ఖడ్గతిక్కన తిమ్మరుసుమంత్రీ లొనగువారు తూత్రతేజమును మాటుపఱచుకొనఁజాలిరా? రామయామాత్యభాస్కరుఁ డొనర్చిన రక్త పాతముచుగూర్చి మనము చర్చింపవలసిన పనిలేదు. అతని స్వామి భక్తి, రాజకార్యనిర్వహణనైపుణ్యము, రాజకీయపరిజ్ఞానము మాత్రము తెలిసికొని యానందింతము. అచ్యుతదేవరాయలు విద్యానగ రమున కీ. శ. ౧౫౩౭ మొదలుకొని రాజ్యము నేలుచునుండెను. ఆకా లముననే రామయామాత్యభాస్కరుఁడు కొండవీటికి రాజప్రతినిధిగ నియోగింపఁబడెను. రామయామాత్యభాస్కరుఁడు సప్తసంతానముల నొందెను. కొండవీటిలో శిల్పిప్రశస్తి సాటు వేషుగోపాలస్వామి దేవా లయమును మిక్కిలి వ్యయముచేసి కట్టించెను. ఇప్పటి కాయాల యము మిగుల జీర్ణావస్థయందున్నచు పూర్వవైభవముల సహస్ర భంగుల వాకొనుచున్నది. రామయభాస్కరుని సామంతులలో డెబ్బది యిద్దఱు తిరుగఁబడి కప్పములగట్టుట మానివేసిరి. సామ్రాజ్యప్రతినిధి వాక్యములు సరకుచేయుటకుఁ బరాజ్ఞులైరి. వారలమూలమున రాజ్యమున నింత యనరాని యాందోళన ముదయించెను. రాజ్యమం దలి ప్రజలలోఁ గొందఱు సామంతులపక్షమునఁ జేరి యధర్మప్రే రితులై కొండవీటిసామ్రాజ్యము నంతమొందింపఁ బ్రబలప్రయత్న

ములు చేయసాగిరి. రాజ్యవిజ్ఞప్తకారులసంఖ్య క్రమముగ నెక్కుడు  
 కాదొడంగెను. రాజకుటుంబములలోఁ గలిగిన కల్లోలములలోఁ దన్న  
 యుద్ధై యచ్యుతదేవరాయలు కొండవీటివిషయములో నెట్టి జోక్య  
 మను గల్పించుకొనుటకు నశక్తుడై సర్వస్వతంత్రములు విశ్వాస  
 పాత్రుఁడు ప్రభుభక్తిపరాయణుఁడు నగు భాస్కరమంత్రికే యొసం  
 గెను. దానిచే రామయముఁ త్రిభాస్కరునిపై భారము మెండయ్యెను.  
 సామదానభేదదండోపాయములతోఁ బ్రతికూలురను లోబరచుకొను  
 టకు భాస్కరుఁడు యథాశక్తిఁ బ్రియత్నించి విఫలమనోరథుఁడయ్యెను.  
 ఇతఁడు కట్టించుచున్న గోపీనాథాలయము చాలవఱకుఁ బూర్తి  
 యయ్యెను. మూలవిరాట్టగు వేణుగోపాలవిగ్రహము సువర్ణముతోఁ  
 జేయ స్వర్ణకారుల కాజ్ఞ యొసంగెను. శిల్పాచార్యుఁడొకఁ డావిగ్రహ  
 నిర్మాణమునకుఁ బదిమాసములు గడువు గోరి ప్రతిష్ఠాకాలమున  
 విగ్రహముచే వేణుగానముఁ జేయుంతునని ప్రతిజ్ఞ యొనరించెను.  
 దేశమునం దంతటను రామయముఁ త్రిభాస్కరుఁడు కట్టించు నాలయ  
 ప్రతిష్ఠ మాటుమోగిపోయెను. సమర్థులగు శిల్పాచార్యు లనేకులు  
 రావింపబడిరి. అహోరాత్రములు దేవాలయ నిర్మాణముకుఁ  
 బనులు జరుగసాగెను. ఆంధ్రదేశములో నద్వితీయముగ నాదేవా  
 లయ ముండవలయునను నంకబ్బము భాస్కరమంత్రి గలవాఁడగుటచే,  
 జత్రవిచిత్రములగు శిల్పములతో నాయాలయము కొన్ని సంవత్సర  
 ములకుఁ బూర్తికావింపబడెను. లోపల నాలయ మెటుల నిర్మింపబడు  
 చున్నది, శిల్పిచిత్రము లెటులుండినది తిలకింపఁదలంచి ప్రజ లుప్పిఘ  
 లూరసాగిరి. శిల్పలకుఁ దక్క మఱియొకరి కాలయమునం దడుగిడి  
 నాజ్ఞయాయక ప్రతిష్ఠాసమయమువఱకు నన్యు లాలయమునఁ బ్రవే  
 శింపకుండ ద్వారపాలకులుగ ఖడ్గహస్తంబు నియోగించెను. ఆంధ్రదేశము  
 నందంతట నాయాలయప్రశస్తి తీవ్రముగ నంతకంతకు వ్యాపించెను.  
 ఆలయనిర్మాణము ప్రహరీయు గోపురములు సంపూర్తియయ్యెను.  
 రామయమంత్రిభాస్కరుఁడు ప్రహరీలోపల నొక చో నొక బావి  
 త్రవ్వించి ప్రతిజ్ఞాతీసందున బదునుకట్టులఁ బెట్టించి పై నొక జాతిని



బటపించెను. దానికి సంబంధించిన యంత్రము నొకశిల్పచార్యుని  
 యధీనము గావించెను. ఎవరేని యాకత్తులవావిపైనున్న శిలమీఁదఁ  
 జేరఁగనే నీయంత్రమును ద్రిప్పినచో శిల యాకస్మికముగ లోనికి జాటి  
 పైనున్న వా ణాకూపమునఁబడి కత్తులచేఁ దుక్తునియలగునటులఁ జేయఁ  
 బడెను. ఈ సంకేతము శిల్పచార్యునకు రామయమంత్రీభాస్కరు  
 నకుఁ దక్క మణియొకరికిఁ దెలియదు. ఈ శిల్పము నేలచేయించెనో  
 శిల్పచార్యునకుసహితము తెలియదు. సిద్ధాంతశాస్త్రప్రవీణులగు  
 బ్రాహ్మణులు రామయమంత్రీభాస్కరుని యనుజ్ఞచేఁ బ్రతిష్ఠకు  
 శుభముహూర్తము నిశ్చయించిరి. ప్రతిష్ఠార్థమై వస్తుసంభారము  
 మిక్కిలిగ సేకరింపఁబడెను ప్రతిష్ఠాసమయమునందు సువర్ణవేణు  
 గోపాల విగ్రహము వేణుగానముగావించునను బ్రతీతి దేశమునం  
 దెగఁబ్రాకుటచేఁ బ్రజలనేకులు ప్రతిష్ఠాసందర్శనమునకు నాహ్వా  
 నింపఁబడిరి. రామయమంత్రీ భాస్కరుఁడు స్వయముగ బయలుపెడలి  
 సామంతరాజులనాదట సందర్శించి యాలయప్రశస్తి నుగ్గడించి ప్రతి  
 ష్ఠకుఁ దప్పక దయచేయుమని పార్థింపెను. ప్రతిష్ఠాసమయమునకు  
 రాజకీయోన్యోగులు సామంతులు పౌరులు గణకులు, వారువీరననేల,  
 సామ్రాజ్యమునకు సంబంధించిన ప్రజలందఱు వచ్చిరి. సామంతబృంద  
 ములోఁ జేరియు రాజ్యద్వేషముతోనున్న డెబ్బదియిద్దఱు సామంతులు  
 గూడ రామయామాత్యుభాస్కరునియాజ్ఞ శిరసావహించి దైవసం  
 దర్శనమునకుఁ బూర్వవైరముల మఱచి యేతెంచిరి. శుభముహూ  
 ర్తము నమీపించెనని బ్రాహ్మణులు తొందరపడి యుచితకార్యము  
 లలో మెలఁగ సాగిరి. రాజులనేకులు దేవాలయముఁజేరిరి. రామయ  
 మంత్రీ భాస్కరు డుచిన మాంబికఁగఁ ౬

ప్రత్యక్షదైవమగు వేణుగోపాలుడు వేణుగానమును గావింపనున్నాడు. సత్వరమయేతెండు. ప్రదక్షిణము నొకరివెంట నొకరు గావింపుడు. సమ్మర్దము మిక్కుటముగ నుండఁగాన నందఱొక్కమాటేగ వీలు కాదని భాస్కరుడు వినయముగ విన్నవించి యాగవేదిక చేరెను. భాస్కరునిచే నియోజితుడగు శిల్పచార్యుడు యంత్రమును గేల నుంచికొని సామంతుఁడా కూపముపైనున్న శిలపై బాదముఁజెట్టఁగనే త్రిప్పసాగెను. ఎప్పటిసామంతుఁడవు డాశిలపైనుండి జారి లోనున్న కత్తులబావిలోఁబడి యంతరింపసాగెను. మఱియొక సామంతుడు వచ్చు సరికి శిల యథావిధిగఁ బటచి నటుల నె యుడసాగెను. ఇటులఁ గ్రమముగ నటువదియెనిమిదిమంది సామంతరాజు లేకక్షణమున సంతరించిరి. ప్రదక్షిణమునకెగిన యటువదియెనిమిదిమందిలో కొక్కఁడేని తిరిగిరానందులకు సశయించి ద్వారాభిముఖముగనున్న నలుగురు సామంతులిది రామయామాత్య భాస్కరుని కృత్రిమమని తలంచి ప్రదక్షిణమునకు దేవాలయమునకు సమస్కారముఁ గావించి పలాయనము గావించిరి. ఆ యదనెఱింగి ముందె యందులకై నియోజితులై యున్న పీఠభటు లానలుగురు సామంతులను గరవాలముల కెఱఁగావించిరి.

ఈ వధావిషయము మిగుల రహస్యముగ నుటచే నితరులెవ్వరు గ్రహింపజాలరైరి. ప్రతిష్ఠాదికములు మిగుల వైభవముగ జరిగెను. వెంటనే కార్యజ్ఞులగు డెబ్బదియిద్దఱు నాయకులనేరి డెబ్బదిరెండు దుర్గములకంపి రాజ్యమునందు భాస్కరమంత్రి శాంతిస్థాపించెను. రామయమంత్రిభాస్కరుఁ డొసరించిన యీ ఘోరకార్యములు సామంతులచేత సమ్మర్దముగ భావించినను నాతని రానేరదు. భాస్కరమంత్రియు సామంతున్నవి దేశమునెఱుపువచ్చునట్టి విష



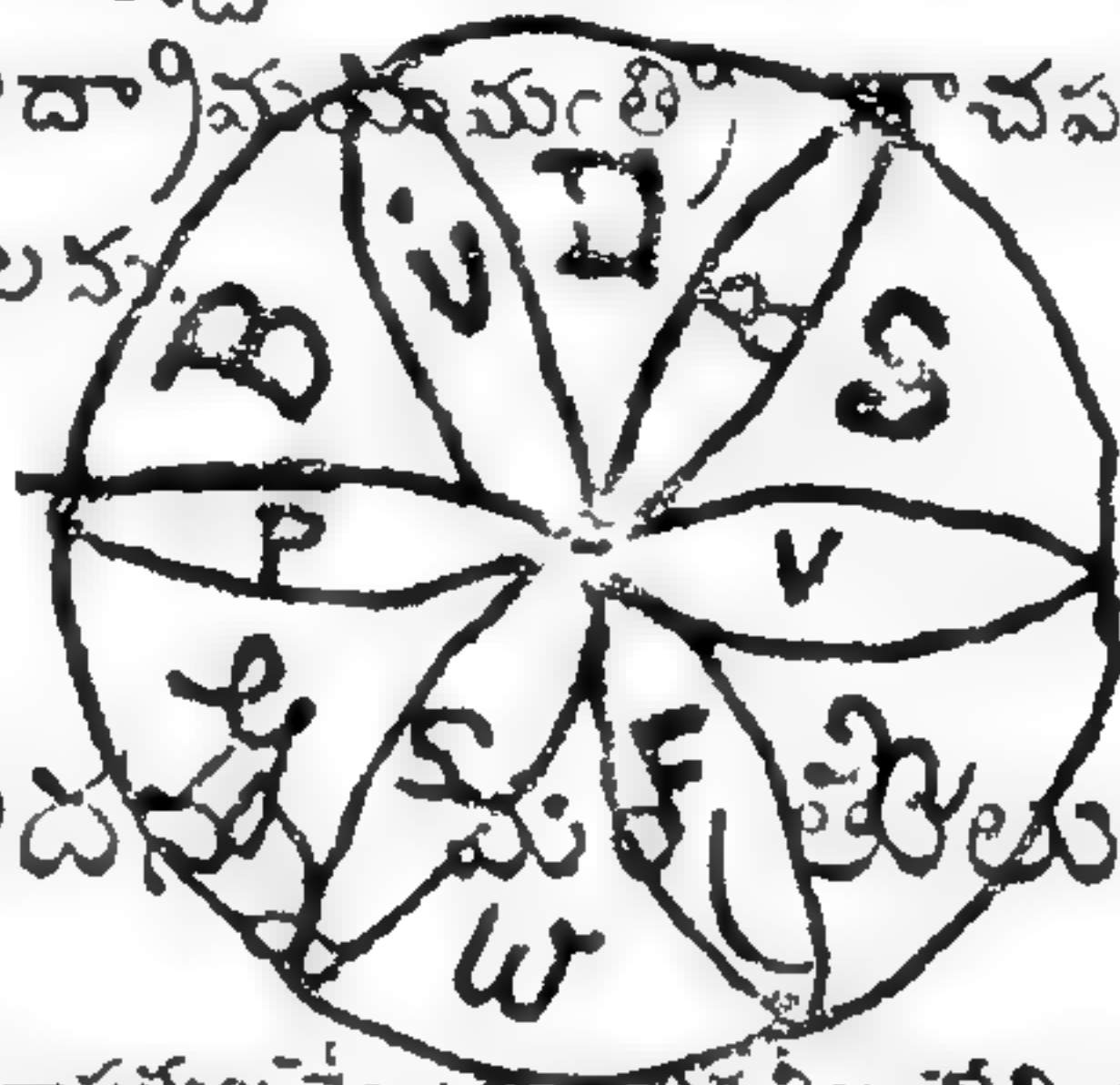
మంత్రీయనిగూడ నాకాలమున వ్యవహరించుచున్నటుల శాసనాది కములలో నాధారము కలదు. ఈతఁడు క్రీ. శ. ౧౫౪౦ మొదలు సుప్రసిద్ధుడై యున్నటులఁ జరిత్రములవలనఁ దెలియును. ఈ రామాయ మంత్రీభాస్కరుని సోదరి యనేకధర్మకార్యములు గావించెను. గోపీ నాథజలధి యను పేరుతోఁ గొండవీటి సమీపముననున్న వంకాయల పాటియొద్దఁ జెరువుపోయించి యొక శాసనము వేయించెను. రామాయ మంత్రీభాస్కరుఁడు మిగ్గుల పౌరుషశాలియనియు సనేక యవన రాజన్యులను సంహరించెననియు సీరవర్యుడనియు సప్తసంతానముల నందినవాడనియు నందుఁ వ్రాయబడినది. భాస్కరమంత్రీ సామం తులఁ జంపిన యంశమున దండకవిలెయందెగాక కొండవీటిసీమవాసు లగు బ్రజలందఱివలన సైతము తెలియుచున్నది. రామాయమంత్రీ భాస్కరుఁ డీ గోపీనాథాలయము శత్రునాశనముకొఱకె కట్టించియుం డఁడు. సప్తసంతానములలో నొకటియగుటచే నాలయనిర్మాణము నకుఁ బూనెను. భాస్కరుఁడు మిగుల నైశ్వర్యవంతుఁడు, రాజప్రతి నిధియునగుటచే సర్వాలంకారశోభితముగ మనోజ్ఞతరముగ నాల యము నిర్మింపఁగలిగెను. ఈకత్తులబావికథ కొండవీటిలో నెఱుంగని వారు లేరు. కొందఱీకత్తులబావి యాలయప్రహరిలోఁ గలదనియు మఱికొందఱు దుర్గపు దక్షిణద్వారముచేతఁ గలదనియు వాకొనుచు న్నారు. కాని యిపు డా కూపముగాని కూపవిషయము నెఱుంగనగు గుర్తులు కాని కానవచ్చుటలేదు. ప్రపంచమునంతటను బ్రాకిన యీకథను గేవలము మృషయనఁజాలము. ఈమంత్రీశత్రుసంహారము పట్ల విర్తయుడై వర్తించుటచేఁ బ్రజలలో నీతనియందు గౌరవాదిక ములు తగ్గినటులమాత్రము ప్రకృత మీతనిగూర్చి వాచుకలోనున్న పద్యములవలన వేద్యమగుచున్నది. అంతమాత్రమున నీతికీర్తి కొక కళంకము రాఁజాలదు.

“ఆ. వె. గోలకొండ మలకగోవుల భక్షించుఁ

గొండవీటి విప్రులమునెల్ల

బాచమరును క్షేరి భక్షిపుచున్నాడు  
మలకమేలూ బాచమరును మేలూ॥”

ఈపద్య మప్పకవీయములో నుదహరింపబడినది. అప్పకవికిఁ బైకాలమునఁ గొండవీటిలోనున్నది రామయభాస్కరుఁడె. ఇతని బాచ మంత్రీయనుచు వ్యవహరించుచున్నట్టు లీతనిసోదరియగు చిన్నమాంబ శాసనములోని “శ్రీమాన భూద్రావ్యమంత్రీ బాచప్రధానవర్యః” అనుభాగ మాధారము కాఁగలదు.



అక్కన మాదన్న మంత్రాలు.

“సీ॥ ఆంధ్రసామ్రాజ్యంబు యవనభూపతులచేఁ బ్రారచితలెల నేలించినారు  
కవులకుఁ బండితాగ్రణులకు లేవడి సమయగా ధనము నొసంగినారు.  
మేచ్చభూవాధుల స్వచ్ఛమార్గంబునఁ జేర్చి ధర్మంబు రక్షించినారు.  
హైందవధర్మంబు లన్యభూపులవాతఁ బడకుండునటులఁ గాపాడినారు.

తే॥గీ॥ మనుజమాత్రులె వారు దుర్మంత్రితంత్ర  
జాలవిచ్చేదనైక విస్తారసార  
శేముషీసత్కలాదిక జీవసములు  
మహితు లక్కన మాదన మంత్రవరులు.”

చిరకాలమునుండి మన మక్కన మాదనయను జంటనామము లొలకించుచున్నారము. ఈ మంత్రీవర్యుల జీవితములు సమగ్రముగాఁ బెలిసికొనుట కాధారములు చాలినన్ని లేవు. సుప్రసిద్ధులగునాంధ్రుల నాంధ్రీతరులు తమవారని చెప్పికొనుట సహజముగాన వీరిని మహా రాష్ట్రులని కొందఱనుచున్నారు. ఇది విశ్వసనీయముకాదు. వీర లాంధ్రులనుటకె ప్రమాణము లెక్కుడుకలవు.

అక్కన్న మాదన్నలలో మాదన్నగారె సర్వతంత్ర స్వతంత్రుడు, సమర్థుఁడను, నున్నతస్థితీయమగ్నహుఁడు సని తేలియుచున్నది.



అక్కన్న మాదన్నగారలకుగల బాంధవ్యాదికములు నిర్ణయింప పీలు కలుగదు. వీరినిగూర్చి యొకచిత్రకథ వాడుకలో నున్నది. అందు సత్యమెంతయున్నను వినుటకుమాత్రము యుక్తియుక్తముగ నున్నది.

మాదన్నమంత్రి దానకర్ణుడై సహృదయములు లేదన కుండఁ దనగృహమున బ్రాహ్మణజనమునకు సత్రముఁబెట్టుచుండు వాఁడట. ఆసత్రములోఁ జిరకాలమునుండి యక్కన్న భుజించుచుఁ గాలక్షేపము చేయసాగెను. అక్కన్నగారు సత్రమువారందఱితోఁ గూడఁ దాను మాదన్నగారికి సోదరుడనని చెప్పవారు. రానురాను సత్రమువారెకాక మాదన్నగారి భార్యసైతము గౌరవముగా నక్కన్న గారిని దిలకించుచు భోజనాదికములలో శ్రద్ధవహింపసాగెను. ఒక నాడు మాదన్నగారిభార్య భర్తతో మంతనములనాడుచు “మీసహృదరుడు చాలకాలమునుండి సత్రములో భుజించుచు దిక్కు మాలినవానివలెనుండఁ జూచుచుండెదరేమి? సంస్థానములో నుద్యోగము నిప్పించరాదా!” యని ప్రశ్నించెను. మాదన్న నివ్వెఱిపోయి “సోదరుడెవరు? నేనెఱుంగనే!” యనెను. అంత నాతనిధర్మమంత్రి “మన సత్రములో భుజించుచున్న యక్కన్నగారు మీ సహృదరుడని నే నాతనిముఖమున నె వినియున్నాను. మీరెఱుంగనటుల భాషింతురేల?” యనెను. మాదన్న నివ్వెఱిపోయి వెంటనే పరిచారకునిచే నక్కన్న గారిని పిలిపించి యచితాసనముఁ జూపించి కూర్చుండఁ జేసి “మిత్రమా! నీవెవ్వఁడవు? నీ నివాసమెద్ది? నీకునాకుగల బాంధవ్యమేదియు తెలుపు” మనియడిగెను. అక్కన్న మిగుల విసయముతో మాదన్నను జూచి సన్న నీవెఱుంగక పోవచ్చును. నేను పెద్దమ్మ కుమారుడను. నీవు చిన్నమ్మకుమారుడవు. కావున మన మిరువురము సహృదరులము. ఇది నీకును నాకును మాత్రమే తెలియఁదగిన యాశము. నాయాదింక ముందుఁగూడ నిటుల భ్రాతృగౌరవ ముంచవలయుననెను. నాటఁ గోల మాదన్నయు నాతని ధర్మపత్నీయు అక్కన్నగారిని మిగుల

దయతోఁ దిలకించుచు నింటనేయుంచి యాదరింపసాగిరట. ఈకథలోని సత్యాసత్యములను విచారింపఁబూనట ప్రకృతము కాదు.

అబూహాసన్ మతుబ్ షాయను నామాంతరముగల తాసీషా నామము మనము రామదాసుచరిత్రము పఠించిననాటినుండి వినుచునే యున్నారము. ఈతాసీషా మిగుల పరాక్రమశాలియై హిందూ మహమ్మదీయుల నైకమత్యముగఁ బాలించుచు గోలకొండ ముఖ్యస్థానముగఁ జేసికొని చిరకాలము రాజ్యముచు బరిపాలించెను. ఇతని వద్దిన మాదన్న ముఖ్యమంత్రియై రాజ్యాంగములను నిర్వహించుచుండెను. అక్కన్నమాదన్నగార లిరువురు సహోదరులనియు, బింగళియను నింటిపేరు గలవారనియు, భారద్వాజగోత్రులనియు, దద్వంశీయులు చెప్పుచున్నారు. అక్కన్న మాదన్నగారల మేనల్లుఁడని మనము వినుచున్న కంచెర్ల గోపమంత్రియను రామదాసు సైతము నియోగియు, నాఁధుఁడు కావున నక్కన మాదనగారల నాంధ్రుల, కారాయనుచు విచారింప నవసరములేదు. అక్కన్న మాదన్నయను నామము లాంధ్రులలో గానవచ్చుటవలనను జరకాలము నాంధ్రదేశమునందె వీరుంటవలనను నాంధ్రులతో బాంధవ్యము గానవచ్చుటవలనను వీరల నాంధ్రులనియె విశ్వసించి తీటవలయును.

తాసీషావద్ద మాదన్న గా రింతయనరాని గౌరవముతో మంత్రి పదవి నిర్వహింపసాగిరి. అక్కన్నగారు తాసీషావద్ద సర్వసైన్యాధ్యక్షుఁడై రాజ్యక్షేమమునకై యావచ్చుకీ వినియోగింపసాగెను. మాదన్నగారు హిందూమహమ్మదీయుల నైకమత్యము ఘటించుచు భిన్నాభిప్రాయములఁ బొలుదోలుచు మిగుల జాగరూకతతో రాజ్య సిద్ధిగతుల నరయుచు రాజ్యపరిపాలనము గావించుచుండెను. అన్యేశ్రేయమునకు సహింపని కొండలు మహమ్మదీయులు దుర్మార్గమున కొడిగట్టి యక్కన్న మాదన్నగారియందు మహమ్మదీయజాతికి భిన్నాభిప్రాయమును గల్గింపసాగిరి. అట్టివాఁలో మహమ్మద్ ఇబ్రహీం



అను వాడొకఁడు. ఇబ్రహీం తానీషావద్ద సర్వసైన్యనాయకుఁడుగ నుండి దుర్గార్థము లనేకములు గావించుచుండ నాతని దొలఁగించి మాదన్నగా రాస్థలమున నక్కన్నగారిని జేర్చిరి. అదిమొదలక్కన్న గారియొక్కయు మాదన్నగారియొక్కయు మారణమున కిబ్రాహీము తన యావచ్చక్తి వినియోగింపసాగెను. తానీషావద్ద నచిత మగు గౌరవభావము ప్రజలయొద్ద భక్తివిశ్వాసములుగల యీమంత్రీ వద్యుల నేవిధముగ నేని వంచిపఁజాలక తరుణముకొఱకు వేచియుండెను. అక్కనమాదన లాతని లక్ష్యపెట్టరైరి.

మోగలురాజు తెలులైన గోలకొండరాజ్యము హరింపఁ దీవ్రయత్నములు కావింపసాగిరి. ఔరంగజేబు మిగుల నాసక్తితో గోలకొండరాజ్యముకొఱకు గుటుకలు మ్రింగసాగెను అక్కన్న మాదన్నగార లీయంశముగ్రహించి రాజ్యములోని హిందూమహ్మదీయుల కైకమత్య మభివృద్ధిఁగావించి యాకాలమున బలవంతుఁడై యున్న శివాజీ చక్రవర్తితోఁ దానీషాకు స్నేహము కుదిర్చిరి. శివాజి గోలకొండ కొక మారువచ్చి తానీషాయొసంగిన యాతిభ్యము స్వీకరించి గోలకొండరాజ్యము సురక్షితముగఁ జేయుదునని వాగ్దానము గావించెను. శివాజి కాలధర్మము నొందినపిమ్మట శంభాజి రాజ్యమునకు వచ్చెను. అక్కన్న మాదన్నగారలు పూర్వమువలెనే శంభాజికిఁ దానీషాకు నైకమత్యము గుడ్డిర్చిరి.

రాజ్యతృప్త్యగల ఢిల్లీశ్వరుఁడగు నౌరంగజేబు గోలకొండరాజ్యము హరింపవలయునని పలుమాఱు సైన్యమును బంపెను. అక్కన్న మాదన్నగారు యవనాంధ్రసైన్యముల నెదురునడిపి యౌరంగజేబు సైన్యముల వినాశము గావించిరి. అవమానపీడితుఁడగు నౌరంగజేబు తతో నాయత్నము మానుకొనక గోలకొండరాజ్యముకొఱకు దురాలోచనములు పెక్కు చేయసాగెను.

ఆకాలమున నీప్రయిండియా కంపెనీవారు హిందూదేశమునఁ బ్రవేశించి మదరాసు, మచిలీపట్టణము లోనగుచోటుల చిన్న

చిన్న కొట్టుపెట్టి వ్యాపారము జేయసాగిరి. ఔరంగజేబునకుఁ గంపెనీవారికి నభిప్రాయము భేదించుటచే వారికి నిలువనీడ దొఱుకదయ్యెను. అపుడు కంపెనీవారు గోలకొండ సర్వాధికారములతోఁ బరిపాలించుచున్న యక్కన్న మాదన్నల నాశ్రయించి సముద్రతీర ప్రాంతములను గొలునకుఁ బుచ్చుకొని వ్యాపారముఁజేయ నిశ్చయించి యుపాయాంతరము నన్వేషింపసాగిరి. గోలకొండరాజ్యమున కంతటికి సుబేదారుగా నున్న పొగడాల లింగప్ప యను నొకసరదారు శేవులలోఁ గంపెనీవారి సామూహము దిగకుండ నాటంకపఱిచి కంపెనీవారి విజృంభణము నంతయుఁ దుదముట్టింప సిద్ధపడెను. కంపెనీవా రక్కన్న మాదన్న గారల నాశ్రయించి వారల కనేకబహుమతులుగావించి వారల వంచించి పగడాల లింగప్పనెట్టి యాటంకమును గలిగించవలదని లేఖ వ్రాయింపజేసిరి. దేశస్వాతంత్ర్యము వాఁఁబొందిన పగడాల లింగప్ప యభిప్రాయము నక్కన్న మాదన్నగారలు గ్రహింపకపోవుటవలననే భారతీయులకుఁ బరాధీనము ప్రాప్తించెను. కంపెనీవారు తెచ్చిన యక్కన్న మాదన్నగారి లేఖఁజూచి పగడాల లింగప్ప మంత్రిఁయవనీతికి విచారించి, వెంటనే యక్కన్న మాదన్నగారలఁ గలసికొని యాంగ్లేయుల సౌకల్యము దుర్నియము దురలోచనము సౌకల్యముగ నెఱిగించి వారలను జేరదీయరాదని ఖండితముగఁ దెలిపెను. యక్తి యుక్తములగు లింగప్పమాటలకు నామోదించి యక్కన్నమాదన్నగారలు కంపెనీవారివిషయములోఁ గనుగలిగి మెలఁగ నిశ్చయించికొనిరి.

పగడాల లింగప్పబోధనమువలన నక్కన్న మాదన్నగారలు తమయెడ భిన్నాభిప్రాయముగనుండిరనియు నిటులే యున్నచో నిలువనీడ లభింపదనియు నెటులేని వారిలోఁగొనవలయుననియు నిశ్చయించి కంపెనీవారు తరుణముకొఱకు వేచియుండిరి. ఇంతలో మాదన్నగారి తనయుడగు మల్లప్పయనువాని వివాహము నమీపించెను. అది గ్రహించి మాదన్నగారి కొక వీసెబంగారుగొలుసులు, 400 వరహాలు, అనేకామూల్యవస్త్రములు తెచ్చి బహుమానముగ నొసంగిరి. మాదన్న



గారి పేష్కారునకుఁ గొంతరొక్కము, మాదన్నగారి పినతండ్రికిఁ గొంతరొక్కము నిచ్చి యందఱు బరితృప్తిపఱచిరి. అక్కడికి మాదన్నగారు తృప్తినొంది శంపెనీవారి యిచ్చ ననుసరించి కోరినసముద్రపు తేవులలో ప్యాపారమునకు స్వతంత్రము నొసంగుటకు, ఖండాంతరముల నుండి వచ్చు నితరుల దేశమునుండి వెడలఁగొట్టుటకు నంగీకరించిరి. స్వల్పలాభము నపేక్షించి మాదన్నగా రీష్టుయిడియాశంపెనీవారికిఁ బ్రాప్తకము నొసంగి భారతీయపరాధీనమునకుఁ దోడ్పడిరనుట సంతాప కరము. మాదన్నగా రొనరించిన దీ లోపముకటియె.

తానీషయు నక్కన్న మాదన్నగారలు చేయు ధర్మపరివార సము విప్లవకారులగు కొందఱకు మిగుల కష్టకరముగనుండెను. అట్టి వారిలోఁ బూర్వము సైన్యాధ్యక్షుఁడుగనుండి స్థానభ్రష్టుఁడైన మహమ్మద్ యిబ్రహీం ఒకఁడు. ఇతఁడు కొంత పలుకుబడి కలవాఁడుగుటచేఁ దీవ్రముగఁ బ్రయత్నముజేసి యక్కన్న మాదన్నగారలయందు మహమ్మదీయజాతీకంతకు నేవము పుట్టించెను. విడిగనున్న నీతనివలన విప్లవము వచ్చునని తానీషా మహమ్మదుయిబ్రహీమునకు నేనానా యకపదవిమాత్ర మొసంగి వానిని జాగరూకతతోఁ దిలకింపసాగెను.

మాదన్నగారు మిగుల నాచారపరాయణుఁడు. ప్రతిదిన ముదయమునఁ బ్రాతఃకాలకృత్యములఁ దీర్చికొని చాలకాలము శివ పూజ గావించి యనేకప్రాహ్మణుల నాహ్వానించి వారిపంక్తిని భుజించి రాజకీయకార్యములు నిర్వహించువాఁడు. మాదన్న త్యాగశీలుఁడు. పండితపక్షపాతి. సర్వకాల సర్వావస్థలయందు విద్యత్సహవాసముఁ గావించుటచే నీతనికి గొప్పపాండిత్యముకూడ నలవడెను. మాదన్న గారు తమ యుపవనములోని సరోవరమున స్నానము గావించుచుండ నిబ్రహీంచేఁ బ్రేరేపితుఁడైవచ్చి యెకతురుష్కుఁ డాకొలనులో మునిఁ గెను. మాదన్నగా రాతురుష్కుని సాహసమునకు మిగులఁ గోపించి వెంటనే యాతని శిక్షించిరి. దుర్మార్గుఁడగు నాయవనుఁడు దేహము నిండ గాయములు గావించికొని పురములోని మహమ్మదీయు లందఱకుఁ



జూపి మాదన్నగారి దుర్మార్గమును వేయివిధముల నుద్గడించెను. మాదన్నగారి విషయమై తానీషాకుఁ దెల్పినను లాభములేదని మహమ్మదీయులందఱు నిశ్చయించి బ్రాహ్మణమంతులచేఁ దానీషాచేయించు దుండగములలో నిదియొకటిగ ఢిల్లీశ్వరునకు నివేదింపుమనివానిని బోత్సహించిపంపిరి. వెంటనేవాఁడు బయాలు వెడలి కొన్నిదినములకు ఢిల్లీకిఁజేరి యశారంగజేబును సందర్శించి తానొందినదురవస్థయుఁ దానీషాయొక్క యధర్మపరిపాలనము, అక్కన్న మాదన్నల యవినీతి యనఁ నంశములఁగూర్చి లేనిపోనివి చాలసేపు ఘోషించెను. చాలకాలము నుండి గోలకొండ రాజ్యముకొఱకు ప్రయత్నము చేయుచు విఫలమనోరథుఁడగుచున్న యశారంగజేబు గోలకొండ రాజ్యములోని సైనికుల యంతరంగము రాజద్వేషము నాయవనునివలన సాకల్యముగ విని యిదియె తరుణమని తనకుమారుడగు మువాజ్జంఅనువాని కమితమగు సైన్యము నొసంగి పంపెను.

తానీషా, మువాజ్జం గోలకొండ రాజ్యమును ముట్టడింప వచ్చుచున్నాఁడని విని మార్గమధ్యమునఁ బ్రతిఘటించుటకై తనబలములో సగము నొసంగి మహమ్మద్ యిబ్రహీమును బంపి మిగిలిన సగము సైన్యము నక్కన్నగారి యాధీనముగావించి గోలకొండదుర్గమును రక్షింప నియోగించెను. అక్కన్న మాదన్నగారల నంతమునొందింపవలయుననియుఁ దానీషాను రాజ్యమునుండి తొలగింపవలయుననియుఁ దలంచిన వాఁడగుటచే నశారంగజేబుచేఁ బంపఁబడిన మువాజ్జం, ఖాజుహా అను వారితో మహమ్మదు యిబ్రహీం కలసి వారిని గోలకొండ దుర్గము వద్దకుఁ గొనిరాసాగెను. ప్రత్యర్థుల సైన్యమంతయు సమితోత్సాహముతో హైదరాబాదునకు సమీపములోనికివచ్చెను. తానీషా, మహమ్మద్ యిబ్రహీంయొనర్చినదుర్మార్గము నంతయు నాలకించి యపజయము నిశ్చయమని భావించి సైనికుల శక్తియున్నవఱకుఁ బోరుమని నియోగించి తానుప్రాణభీతిచే దుర్గములోనికేగి దుర్గద్వారము లన్నియు మూయించి యుటచేతిలోఁ బ్రాణములు పెట్టుకొనియుండెను.



మ వాజ్ఞంసైన్యము స్వేచ్ఛగా గోలకొండదుర్గములోనికిఁ గను  
గండకుండఁ బ్రవేశించి ధనవంతులగృహముల దోచి త్రీలఁ జెరఁ  
బట్టి యనేకదురంతములు గావించిరి. ఈ దుర్భాగములన్నియు స్వామి  
దోహియగు మహమ్మదుయిబ్రహీము దగ్గఱయుండి చేయించెను.  
రాజమందిరములోఁ బ్రవేశించి తానీషాను, అంతఃపురకాంతలను జెఱఁ  
బట్టఁదలంచిరిగాని యప్పటికి సాయంకాలమగుటచేఁ గోటభేదించుటకుఁ  
బ్రోద్దుచాలదని యాప్రయత్నము మఱునాటియదయమున జరుప  
వలయునని నిశ్చయించుకొనిరి.

ఈసంగ్రామమునకు ముఖ్యముగ బ్రాహ్మణులగు నక్కన  
మాదనగారలు మంతులుగ నుండుటయే కారణమని పరిజనులవలన  
విని యంతఃపురకాంతలు వీరభటులను దానీషాకుఁ దెలియకుండఁ  
బిల్పించి వారి కనేకభూషణముల నొసంగి యక్కన్న మాదన్నగారల  
వధించి వారి తలలఁ గొనిరమ్మని యాజ్ఞాపించిరి. హంతకులు త్రోవలు  
గాఁచి దాక్షిణ్యశూన్యమై నిర్దోషులగు నక్కన్న మాదన్నగారల  
రాజద్వారముముందుఁ దుసిమి యుత్తమాంగము అంతఃపురమునకుఁ  
జేర్చిరి. వెంటనే యంతఃపురకాంతలు ఖండితశీర్షముల నొకవెండిపల్లె  
రములోనుంచి మువాజ్జం వద్దకుఁ బంపిరి. అక్కన్న మాదన్నలు వధింపఁ  
బడఁగనే వీరావేశముతో మహ్మదీయులందఱు విజృంభించి గోల  
కొండలోనున్న బ్రాహ్మణుల నందఱను జెడాడి రక్తప్రవాహములచే  
దుర్గమంతయుఁ గలుషితము గావించిరి. తానీషా మంత్రివర్యుల  
యొక్కయు బ్రాహ్మణులయొక్కయు దుర్మరణమునకు విచారము  
నొంది చేయునదిలేక రెండుకోటల రూపాయ లపరాధము నొసంగి  
మువాజ్జంతో సంతి గావించుకొనెను. మువాజ్జంసెనికు లాసంగ్రామ  
ములో గోలకొండనగరములో నాలుగైదు కోటలకుఁబైగా ధనముఁ  
దోచికొనిరి.

౧౬౮౬ సంవత్సరములో నొరంగజేబు సేనలతో గుల్బర్గాకుఁ  
బోవుచున్నటులఁ బ్రయాణమై యాకస్మికముగ గోలకొండను ముట్ట



శ్రీకృష్ణా గీతా  
అధ్యాయములు  
అధ్యాయములు.

౧౨౪

అంధ్ర మంతులు.

డించెను. తానీషా తనబలము నంతయు వినియోగించి యేడు మాసములు పోరాడి యోడిపోయెను. ఔరంగజేబు తానీషాను బంధించి ౧౬౮౭ లో దేవగిరిదుర్గముమీఁద జెఱబెట్టెను. అతఁ డా కారాగృహమునందె మరణించెను.

అక్కన్నమాదన్నగారలు తానీషా సామ్రాజ్యమున కీ. శ. ౧౬౫౯ మొదలుకొని ౧౬౮౬ వఱ కుండియుందురు. స్వావిభక్తి పరాయణులు సత్యప్రియులు నగు నీయాంధ్రమంత్రీవర్యు లకారణముగ జాతిద్వేషపరాయణులచే వధింపబడిరి. అక్కన్నమాదన్నలతో గోలకొండరాజ్య ముతరించెను. గోలకొండరాజ్య మష్టేశ్వర్యములతో నుంటకు నక్కన మాదనగారలు వినాశనమగుటకు మహమ్మద్ ఇబ్రహీము కారకుఁడు. అక్కన్న మాదన్నలు మరణించినను వారి చరిత్రము భారతజాతి యున్నంతవఱకు సజీవముగ నుండఁగలదు. అక్కన్నమాదనల రచ్చసావడులు బెజవాడక నకదుర్గాలయనమీపమునను వారల సత్రము లనుప్రదేశము నందిగామసమీపమున మునియేటియొద్దనను నేటికి దర్శనీయముగ నున్నది. అక్కనమాదన్నలు ధర్మసంస్థాపకులు. హిందూమహమ్మదీయసమ్మేళమునకు వారు పాటుపడి దేశమాతకు బలియొసంగఁబడిరి. వారానాఁడు నాటిన బీజమె యిప్పటికి మహావృక్షమై దుర్భేదమై ఫలవంతమైనది. మహాత్ముల జీవితములలోని ధర్మరహస్యముల గ్రహించుటకు దివ్యదృష్టి కావలెననుట కీయక్కన మాదన్నల చరిత్రమే ప్రమాణము.

సంపూర్ణము.

శ్రీకృష్ణా గీతా  
అధ్యాయములు  
అధ్యాయములు.





మనసు ఫౌండేషన్  
పుస్తకాల పరిశీలనాపట్టిక

పుస్తకం పంఖ్య	TPLA10313184
పుస్తకం పేరు	ఆంధ్ర ముఖాలు
తారీఖు	26-10-2024
ముందు అట్ట	NO
వెనుక అట్ట	NO
మొత్తం పేజీలు	137
పెద్ద సైజు పేజీలు	NO
భాష పేజీలు	NO
లేని పేజీలు	NO
తయారు చేసినది	Rehana
పేజీలు విడదీసినది	Rehana
స్కాన్ చేసినది	prathyusha
సరిక్ల చేసినది	SANDHYA
పేజీలు సరిచూసినది	
బైండింగు చేసినది	
ప్యాకింగు చేసినది	
స్కాన్ చేయబడింది	NO
తప్పులు	NO
పరిస్థితి	Good